

MAKRO İKTİSAT

Alanında Uluslararası Çalışmalar

Mart 2025

EDİTÖR

PROF. DR. GÜLSÜN İŞSEVEROĞLU

 SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Mart 2025

ISBN • 978-625-5552-74-7

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

MAKRO İKTİSAT

ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

EDİTOR

PROF. DR. GÜLSÜN İŞSEVEROĞLU

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

FAİZ DIŞI GELİR GÖLGESİNDE KREDİ PAYI: BİRLEŞİK KRALLIK ÖRNEĞİ

Caner GEREK—1

Bölüm 2

TÜRKİYE'DE ENFLASYONUN BELİRLEYİCİLERİ: YAKIN DÖNEMDEN YENİ KANITLAR

Emre AKUSTA—19

Bölüm 3

MAKROEKONOMİK İSTİKRAR VE SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİ: TÜRKİYE'DE REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU VE OYNAKLIK ÜZERİNE BİR ANALİZ

Zaim Reha YAŞAR—43

Bölüm 4

TÜRKİYE'NİN KÜRESEL AKTÖR OLMASI YOLUNDA EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATININ KİLİT ROLÜ

Sıddık ARSLAN—71

**FAİZ DIŞI GELİR GÖLGESİNDE KREDİ PAYI:
BİRLEŞİK KRALLIK ÖRNEĞİ**

Caner GEREK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
Orcid: 0000-0001-8041-4550, caner.gerek@klu.edu.tr

1. Giriş

Avrupa bankacılık sistemi, özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren üye ülkeler arasında rekabeti ve entegrasyonu teşvik etmek amacıyla finansal piyasaları kademeli olarak serbestleştirdi. Bu dönemdeki serbestleştirme girişimlerinin en önemli ikisi, 1989 yılında Avrupa Birliği'nin İkinci Bankacılık Direktifi'nin uygulamaya konması ve bir AB ülkesinde yetkilendirilen bankaların diğer ülkelerde serbestçe faaliyet göstermesine olanak tanıyan "Tek Bankacılık Lisansı" kavramının getirilmesidir. Bu dönemde ayrıca, AB'nin Tek Pazar programının daha geniş hedefleriyle uyumlu olarak sermaye kontrolleri ve sınır ötesi finansal faaliyetlerin önündeki engeller kaldırılmıştır. Serbestleşme, beraberinde bankaların geleneksel bankacılık aktivitesi olan faiz tarafında rekabeti getirdi ve bankalar faiz marjlarını düşürmeye başladı. Düşen marjlar, bankaları gelir akışlarını çeşitlendirmeye motive ederken ücret, komisyon ve ticari kârlar gibi faiz dışı gelir kaynaklarına odaklanmalarını artırdı. Daha az düzenleyici kısıtlama, bankaların ölçek ekonomilerini gerçekleştirmelerine izin vermektedir (Claessens ve Klingebiel, 2001). ABD örneğinde, faiz dışı gelirlerin toplam gelir içerisindeki payı hızlı bir şekilde artarak 1980'lerde %19 iken 2001'de %43'e kadar yükselmiştir (Stiroh, 2004). Birleşik Krallık için bu çalışmada, 2005-2019 arası dönemde faiz dışı gelir oranı %38 olarak bulunmaktadır ki bu, oldukça yüksek bir orana ve dönüşüme işaret etmektedir. Ancak bu dönüşüm, aynı zamanda yerel bankacılık piyasalarındaki rekabetçi baskıları artırmış ve bankaların piyasa oynaklığına maruz kalma riskini yükseltmiştir. Bu çalışma, İngiltere bankacılık vakası üzerinden faiz dışı banka gelirlerinin, bankaların bankacılık sektöründeki kredi piyasası oranına etkisini incelemektedir.

Bankaların düşen faiz marjları nedeniyle geleneksel olmayan ürünlere yönelmeleri, karlılıklarını artırmak için uygulanan bir stratejidir. Bu strateji ile bankalar, daha fazla kredi dışı ürün satmak isterken aynı zamanda kredi ürünlerine de ihtiyaç duymaktadır. Krediler ile kredi dışı ürünleri birleştirerek hem kredi dışı ürün satmaya çalışmakta hem de daha rekabetçi görünecek şekilde kredi vermeye çalışmaktadırlar. Bunun için de bankalar, kredi ve kredi dışı ürünleri birlikte satabilecekleri fiyatlama stratejilerine yönelmişlerdir (Valverde ve Fernandez, 2007; Lepetit vd., 2008; Gerek, 2023). Ana gelir kaynağı olan kredi tarafında, bankalar fiyatları indirerek daha rekabetçi fiyatlarla müşteri çekmeye çalışmaktadır. Bankalar, düşük kredi faizleri ile müşteri kazanıp daha sonra faiz dışı ürünler satmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bankalar, "bundling" (paketleme) stratejisi ile kredileri kredi dışı ürünlerle birlikte satmaya çalışmaktadır (Gerek, 2023). Müşteri, düşük faiz nedeniyle bankayı tercih ederken, bankalar faiz dışı ürünlerden yüksek ücretler talep ederek kredi tarafındaki gelir düşüşünü faiz dışı gelire telafi etmektedir. Böyle bir du-

rumda, bankanın faiz dışı geliri ile kredi piyasasından aldığı pay arasında bir ilişki olması beklenebilir.

Bu çalışmanın incelediği bankaların faiz dışı geliri ile kredi piyasasından aldığı pay arasındaki ilişki, üç açıdan oldukça önemlidir. Birincisi, bankaların fiyatlama davranışlarını anlamak açısından bu ilişki bize önemli bilgiler sunacaktır. Banka kredi müşterileri genel itibariyle kredinin toplam maliyetine bakmaktansa kredi faiz oranına odaklanmaktadır. Bankalar, müşterilerin toplam kredi maliyetlerine dair yeterli bilgiye sahip olmadığını bildiklerinden, fiyatlama stratejilerini bu yetersiz bilgiye dayanarak belirlemektedir. Bu sayede faiz marjları düşse bile hem pazar paylarını artırabilmekte hem de brüt marjlarını yükselterek daha fazla kar elde edebilmektedir.

İkincisi, banka faiz dışı geliri ile banka pazar payı arasındaki ilişkinin varlığı, bankacılık riskleri açısından da oldukça önemlidir. Her ne kadar faiz dışı banka geliri, banka gelir çeşitlendirmesi açısından faydalı görünse de literatürdeki çalışmalar bu ilişkinin bankacılık riskini artırdığını ortaya koymaktadır. Stiroh ve Rumble (2006), banka faiz dışı gelirlerindeki artışın banka riskini artırdığını bulurken; Mercieca, Schaeck ve Wolfe (2007) bu negatif ilişkiyi küçük bankalar için daha belirgin bulmuştur. Ürün çeşitlendirmesi, bankaları izlenemeyecek kadar karmaşık ve disipline edilemeyecek kadar büyük hale getirebilir (Barth, Caprio Jr ve Levine, 2004). Bankanın gelir çeşitlendirmesinin banka riskini artırması, bankaları olumsuz etkileyebilecek bir durumdur. Bankaların faiz dışı gelir sayesinde pazar paylarını artırmaları, daha fazla faiz dışı gelire yoğunlaşmalarına ve böylece risklerini artırmalarına yol açacaktır.

Üçüncüsü, bankaların kredi piyasasındaki payı, kredi piyasasındaki rekabetçi konumunu ve borçluları cezbetme kabiliyetini yansıtır. Daha yüksek bir kredi pazar payı, verimlilik, müşteri güveni ve müşterilerle güçlü ilişkilere işaret edebilir. Krediler, bankalar için önemli bir faiz geliri kaynağı olduğundan karlılığı da etkiler. Ayrıca, pazar payı bankaların ölçek ekonomilerine ulaşmasına ve pazar gücü oluşturmalarına yardımcı olarak kredi fiyatlandırmasını potansiyel olarak etkiler. Ancak pazar payına aşırı odaklanmak, ekonomik gerileme dönemlerinde kredi risklerine maruz kalmayı artırabilir. Bu nedenlerle bu çalışma, bankaların kredi pazar payını inceleyerek bankaların pazar payını artıracak faktörleri tespit etmektedir.

Bu çalışmanın ilgili literatüre katkısı üç yönlüdür. Birincisi, bu çalışma 2005-2019 döneminde faiz dışı gelir ile banka kredi oranı arasındaki ilişkiyi Birleşik Krallık bankacılık vakası üzerinden test etmektedir. Tesadüfi etkiler yöntemi uygulanarak yapılan regresyon sonuçlarına göre,

ilişki istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif çıkmaktadır. Pozitif ilişki, bankaların faiz dışı geliri arttığında sektördeki kredi payının da arttığını ima etmektedir. İki değişken arasındaki bu pozitif ilişki, sabit etki yöntemi ile de bulunmuştur ve sonuçlar sağlamdır. İkinci katkı olarak, bu çalışma faiz dışı banka gelirini ücret ve komisyon gelirleri ile ticari gelir olarak ayırarak etkilerini ayrı ayrı incelemiştir. Ücret ve komisyon gelirleri ile kredi payı arasında pozitif ilişki bulunurken, faiz dışı ticari gelir ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu iki farklı durum, aslında faiz dışı ürünlerle faiz gelirine dayalı ürünlerin ortak fiyatlandırıldığı ya da birbirine göre fiyatlandırıldığı önermesini güçlendirmektedir. Üçüncü olarak, bu çalışma kredilerin vade yapısı ve müşteri çeşitliliğine de bakmaktadır. Faiz dışı gelir ile banka kredi pazarındaki pozitif ilişki, kısa vadeli krediler için anlamlı iken uzun vadeli krediler için ilişki anlamsızdır. Müşteri çeşitleri olarak banka ve bankacılık dışı müşterilerde sonuç fark etmemekte, her iki müşteri türünde de sonuç anlamlıdır.

Çalışmanın geri kalanı aşağıdaki şekilde yapılandırılmıştır. Bölüm 2'de banka faiz dışı gelirleri ve banka kredi payı ile ilgili literatür incelenmektedir. Bölüm 3, bu çalışmanın hipotezini açıklamaktadır. Bölüm 4, ampirik kısımda kullanılan verileri, değişkenleri ve metodolojiyi açıklamaktadır. Bölüm 5'te ampirik bulgular analiz edilmekte ve son bölümde sonuçlara yer verilmektedir.

2. Literatür Çalışması

Literatürdeki çok sayıda çalışma, bankaların fiyatlama davranışlarını ve faiz dışı gelir ile faiz geliri arasındaki ilişkiyi hem teorik hem de ampirik yaklaşımlarla incelemektedir. Bankaların fiyatlama davranışlarına dair teorik çalışmalardan birisi, Ho ve Saunders (1981)'in bankaların aracılık faaliyetlerini dikkate alarak optimal net faiz marjını elde etmek için formüle ettiği modeldir. Zamanla bu teorik model, net faiz marjını etkileyen faktörleri genişleten çeşitli geliştirmelerden geçmiştir. Bu gelişmeler içerisinde, faiz dışı gelir ile faiz geliri arasındaki ilişkinin temelini atan makalelerden birisi Allen (1988)'un çalışmasıdır. Bu çalışma, Ho ve Saunders (1981) modeline ikame kredilerin birbirlerinin fiyatını nasıl etkilediğini gösteren çoklu çıktı çerçevesini getirmiştir. Bu çerçeve, faiz dışı ürünlerin etkilerinin modele entegre edilmesine katkıda bulunmaktadır.

Devamında Valverde ve Fernandez (2007) ile Maudos ve Solis (2009)'ün çalışmaları, ücret ve komisyonların faiz marjı üzerindeki etkisini modele dahil ederek, ücret ve komisyonlar ile bankaların net faiz marjı arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ters yönlü ilişkinin Avrupa bankacılık sistemi için geçerliliğini de teyit etmektedirler. Gerek

(2023) ise ücret ve komisyonlar ile faiz marjı arasındaki negatif ilişkiyi açıklayarak, daha az ve daha iyi bilgilendirilmiş müşteriler arasındaki ayrımı araştırmaktadır. Yazar ayrıca, kredi işlemlerinden alınan zorunlu ücret ve komisyonların etkisini ve paket stratejileri yoluyla tamamlayıcı faiz dışı ürünlerin faiz marjı üzerindeki etkisini farklılaştırmaktadır. Sonuç olarak, faiz dışı gelir faiz marjını azaltmıştır. Öte yandan, Nguyen (2012), faiz dışı gelir ile banka faiz marjları arasında istatistiksel olarak negatif bir nedensellik olduğuna dair net bir kanıt bulamamıştır.

Literatürün bir diğer kısmı ise faiz ile faiz dışı gelir arasındaki ilişkinin sadece ampirik tarafına odaklanmıştır. Lepetit vd. (2008), 1996-2002 yılları arasında 602 Avrupa bankası üzerinde yaptığı çalışmada, bankaların ücrete dayalı hizmetlere doğru genişlemelerinin faiz marjlarını ve kredi fiyatlamalarını nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Araştırma bulgularına göre, komisyon ve ücretlerden elde edilen daha yüksek gelir payının daha düşük marjlar ve kredi spreadleri ile ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Başka bir literatür ise faiz dışı ürünlere yönelik banka genişlemesinin risklerini ve faydalarını incelemektedir. Bankalar kredi verirken, farklı faaliyetler aracılığıyla bilgi ve sinerji avantajlarından faydalanabilir (Abedifar, Molyneux ve Tarazi, 2018). Lin ve diğerleri (2012), faiz dışı gelirlerin faiz marjlarının şoklara karşı duyarlılığını azalttığını öne sürmektedir. Boot (2016) ise aşırı piyasa temelli faaliyetlerin ilişki bankacılığına zarar verdiğini göstermektedir.

3. Hipotez

Faiz dışı gelirler; ücretler, komisyonlar, alım-satım gelirleri ve diğer krediye dayalı olmayan kazançları içerir. Bankalara, kredi portföylerini tamamlayan çeşitlendirilmiş bir gelir akışı sağlayarak finansal yapılarında denge unsuru oluşturabilir. Faiz dışı gelirlerin artması bankaların kârlılığını ve istikrarını artırabilirken, aynı zamanda temel kredi faaliyetlerinden stratejik bir uzaklaşmaya da işaret edebilir. Bu nedenle faiz dışı gelir ile krediler arasındaki ilişki, bankaların geleneksel kredilendirme faaliyetlerini alternatif gelir kaynaklarıyla nasıl dengelediğini yansıttığı için bankacılık literatüründe büyük ilgi görmektedir.

Bankalar çeşitli nedenlerle faiz dışı gelir elde etmeyi tercih etmektedir. Bu nedenlerden biri, faiz dışı gelirlerin krediye kıyasla daha az sermaye gerektirmesi ve daha düşük risk taşımasıdır. Bu özellik, risk-getiri dengesini optimize etmek isteyen bankalar açısından faiz dışı gelirleri cazip hâle getirmektedir. Ayrıca, faiz dışı gelirler daha esnektir ve bankaların uzun vadeli kredi taahhütlerine bağlı kalmadan piyasa koşullarına uyum sağlamasına olanak tanıyabilir. Gelir kompozisyonundaki bu değişim, kredilerin toplam varlık portföyündeki payını azaltabilir.

Faiz dışı gelirler, ek finansal tamponlar sağlayarak bankaların kârlılıktan ödün vermeden kredi portföylerini genişletmelerine olanak tanıyabilir. Bu durum, faiz dışı gelir ile krediler arasındaki ilişkinin ikame edici değil, tamamlayıcı olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, faiz dışı ürün satışları bankaların ortalama maliyetlerini düşürebilmektedir.

Bankaların faiz dışı gelirleri artsa da, bu gelir artışında kredilerin de önemli bir payı bulunmaktadır. Bankalar, özellikle kredi fiyatlandırmasında daha rekabetçi olabilmek için kredi faizlerini düşük tutarak müşteri çekmeye çalışmaktadır. Düşük faizle kredi sağlanan müşterilere, sözleşme imzalanırken belirli faiz dışı maliyetler yansıtılarak gelir kaybı telafi edilmektedir. Bunun yanı sıra, krediyle birlikte tamamlayıcı ürünler de bir paket (bundle) hâlinde satılarak faizli ve faizsiz bankacılık ürünleri bir araya getirilmektedir. Ayrıca, bankalar düşük faiz oranlarıyla kredi alan müşterilerin ilerleyen süreçte faiz dışı ürünlere de talep göstereceğini öngörerek fiyatlandırma stratejilerini buna göre belirlemektedir. Böylece, düşük faiz oranlarıyla satılan krediler zaman içinde faiz dışı ürünlerle desteklenerek bankaya ek gelir sağlayabilmektedir.

Bankaların bu kredi fiyatlandırma stratejisi nedeniyle faiz dışı gelirler ile faiz gelirleri arasında bir ilişki doğmaktadır. Düşürülen kredi faizleri, toplam maliyet yerine yalnızca kredi maliyetine odaklanan ve yeterince bilgili olmayan müşterileri cezbetmekte, bu da bankanın kredi piyasasındaki pazar payını artırmaktadır. Bu rekabet eden olasılıklar göz önüne alındığında, aşağıdaki hipotezi ortaya koymaktayım:

Hipotez: Faiz dışı gelir ile bankaların kredi payı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Faiz dışı gelirler, bankaların kredi gelirine bağımlılığını azaltarak çeşitlendirme sağlayabilir ve böylece bankaların risk seviyesini düşürebilir. Öte yandan, kredi ve faiz dışı ürünlerin fiyatlandırmasının birlikte yapılması veya aynı anda satılması, riski artırabilir. Bu nüanslı ilişkilerin varlığı göz önüne alındığında, faiz dışı gelirlerin geleneksel kredi verme faaliyetlerinin yerine mi geçtiği yoksa onları tamamlayıcı mı olduğu deneysel olarak test edilmelidir. Bu çalışmada, faiz dışı gelirler ile bankaların kredi oranı arasındaki ilişki incelenmektedir.

4. Veriler

Bu çalışma, Birleşik Krallık ticari bankalarının faiz dışı gelirinin bankanın sektördeki kredi payına etkisi incelenmektedir. Birleşik Krallık bankalarının örneklem olarak tercih edilmesinin nedeni ise aslında faiz dışı gelirin toplam gelir içerisindeki payının oldukça yüksek olduğu bir bankacılık sistemine sahip olmasıdır. Bu yönüyle Birleşik Krallık banka-

larının faiz dışı gelirlerinin kredi oranına etkisi için uygun bir laboratuvar olmaktadır.

İkincisi Birleşik Krallık bankacılık sistemi Avrupa'nın en önemli bankacılık sistemlerinden birisidir. Küresel Finansal Merkezler Endeksi'ne göre Birleşik Krallık Avrupa'nın en büyük, dünyanın isisi ikinci en büyük finansal merkezidir. Dünyanın en büyük finansal merkezlerinden birisi olan ülkede bankacılık faaliyetleri de doğal olarak oldukça önemli bir yer kaplamaktadır. Buradaki bankacılık faaliyetleri sadece ülkenin kendisini ve Avrupa'yı değil tüm dünyayı etkileyecek düzeydedir. Bu derece önemli bir finansal merkezdeki bankaların kredi pazarını ve onu etkileyen faktörleri anlamak oldukça önemlidir. Bu nedenle de örneklem olarak Birleşik Krallık bankacılık sistemini analiz etmek tercih edilmiştir.

Çalışmada kullanılan veriler yazar tarafından bankaların kendi web sitelerindeki finansal raporlardan elde edilmiştir. Ardık olarak üç yıldan daha az olan bankacılık verileri regresyon sonuçlarını etkilememesi için elenmiştir. Benzer şekilde regresyon sonucu etkileyecek ve outlier olarak adlandırılan veriler de elenmiştir. Çalışma kapsam olarak 2005-2019 arası dönemi analiz etmiştir. Daha önceki dönem için yeterli bankacılık verisine ulaşamadığı için başlangıç olarak 2005 yılı tercih edilmiştir ve dünya ekonomisini ve bankacılığını oldukça etkileyen Covid-19 dönemine kadarki dönem çalışmada incelenmiştir. Bu çalışmada Birleşik Krallık'ta faaliyet gösteren 83 bankanın verileri kullanılmıştır ve Birleşik Krallık bankacılık sistemini oldukça yüksek oranda temsil eden bir örneklem mevcuttur.

4.1 Değişkenler

Faiz dışı gelirin bankaların geleneksel kredi faaliyetlerine olan etkisini banka kredi pazar payı üzerinden inceleyen bu çalışmanın kullandığı bağımlı ve bağımsız değişkenler aşağıda sunulmuştur. Çalışma kredi pazarındaki etkiyi incelediği için bağımlı değişken olarak kredi pazar payı ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu çalışma kredi pazar payını ise bankanın yıllık verdiği kredi miktarının toplam bankacılık kredi miktarına oranı olarak ölçülecektir. Toplam bankacılık kredi miktarı ise Birleşik Krallık'ta faaliyet gösteren bankaların verdiği kredi miktarıdır.

Çalışma banka kredi pazarı piyasası oranını etkileyen banka seviyesi bağımsız değişkenler kullanılmaktadır. Herhangi bir makroekonomik değişken bankaya özgü faktörlerden olamayacağı için çalışmada herhangi bir makroekonomik veya bankacılık dışı bağımsız değişken kullanılmamıştır. Çalışmanın kritik bağımsız değişkeni ise faiz dışı gelirin etkisini ölçen bağımsız değişkendir. Bankanın faiz dışı geliri modele bankanın toplam faiz dışı gelirinin toplam varlıklara oranı (*Toplam faiz dışı gelir*)

olarak entegre edilmiştir. Toplam faiz dışı gelir iki ana bileşenden oluştuğu için her bir ana değişkenin etkisi de ayrı ayrı test edilmiştir. Bu iki ana değişkenden birisi bankacılık ücret ve komisyonları iken diğeri banka ticari gelirleridir. Bankacılık ücret ve komisyon gelirlerinin toplam varlıklara oranı (*Ücret ve komisyon gelirleri*) ve banka ticari gelirlerinin toplam varlıklara oranı (*Ticari gelirler*) ayrı ayrı ve beraber test edilmektedir.

Etkisi incelenen faiz dışı gelir değişkeni dışında diğer bazı bağımlı değişkenlerin etkisi de test edilmiştir. Bu değişkenlerden birisi kredi fiyatıdır. Kredi fiyatının banka kredi pazar payını negatif etkileyeceği düşüncesiyle banka faiz gelirinin toplam kredilere oranı (*Faiz gelirleri*) test edilmektedir. Kredi piyasasından bankanın aldığı pay bankaların varlıklarıyla da ilişkili olabilir. Bu nedenle banka varlık büyüme oranı modele eklenmiştir (*Varlık büyümesi*). Bir diğer test edilen açıklayıcı değişken ise banka sermayesidir. Banka sermayesinin verilen kredi miktarını etkileyebileceği için banka toplam sermayesinin toplam varlıklarına oranı (*Sermaye oranı*) test edilmektedir. Bu değişkenlere ek olarak bankacılık operasyonel maliyetleri ve banka provizyonu da modele eklenen son iki açıklayıcı değişken olmuştur. Operasyonel maliyetlerin etkisi banka operasyonel maliyetlerinin toplam varlıklara oranı (*Operasyonel maliyetler*) ile ölçülmektedir. Banka provizyonu ise banka provizyonunun (*Provizyon*) banka toplam varlıklarına oranı olarak tanımlanmıştır. Son olarak ana model dışında varlık büyümesinin karesinin etkisi (*Varlık büyümesi*Varlık büyümesi*) de test edilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin İsimleri ve Tanımları

Değişken İsmi	Tanımları
Bağımlı Değişken	
Banka kredi payı	Verilen toplam kredilerin bankacılık sektörü kredisine oranı
Bağımsız Değişkenler	
Toplam faiz dışı gelir	Faiz dışı gelirin toplam varlıklara oranı
Ücret ve komisyon gelirleri	Ücret ve komisyon gelirlerinin toplam varlıklara oranı
Ticari gelirler	Ticari gelirlerin toplam varlıklara oranı
Faiz gelirleri	Banka faiz gelirlerinin toplam kredilere oranı
Varlık büyümesi	Toplam varlıkların büyüme oranı
Sermaye oranı	Toplam sermayenin toplam varlıklara oranı
Operasyonel maliyetler	Operasyonel maliyetlerin toplam varlıklara oranı
Provizyon	Provizyonların banka toplam kredilerine oranı
Varlık büyümesi*Varlık büyümesi	Toplam varlıkların büyüme oranının karesi

4.2 Metodoloji

Panel veri kullanılan bu çalışmada, hem En Küçük Kareler Yöntemi (OLS) hem de sabit etkiler modellerinin veri ve araştırma tasarımı için uygun olmadığını belirledikten sonra rastgele etkiler modelini kullandım. OLS yöntemi, kuruluşlar arasında gözlemlenemeyen heterojenliği hesaba katmadığı ve tahminlerde potansiyel yanlılığa ve tutarsızlığa yol açtığı için elenmiştir. Rassel ve sabit etkiler modelleri arasında karar vermek için Breusch-Pagan Lagrange Çarpımı (LM) testini uyguladım ve bu test rassal etkilerin varlığını göstererek rassal etkiler modelini OLS'ye tercih edilebilir kıldı. Ayrıca, sabit ve rastgele etkiler modellerini karşılaştırmak için Hausman testini uyguladım. Test sonuçları, varsayımlarının ihlal edilmediğini ve etkin tahminler sağladığını göstererek tesadüfi etkiler modelini desteklemiştir. Bu tanısal testlere dayanarak, rassal etkiler modeli, gözlemlenemeyen heterojenliği hesaba katarken verileri analiz etmek için en uygun yaklaşım olarak seçilmiştir. Sonuçların güvenilirliğini sağlamak amacıyla, analizde potansiyel değişen varyansları hesaba katmak ve daha doğru çıkarımlar sağlamak için sağlam standart hatalar kullanılmıştır. Bu tanısal testlere ve ayarlamalara dayanarak, gözlemlenemeyen heterojenliği hesaba katarken verileri analiz etmek için en uygun yaklaşım olarak rastgele etkiler modeli seçilmiştir.

5. Ekonometrik Bulgular

Tablo 2 farklı modeller için ampirik sonuçları sunmaktadır. İlk sütun tek değişkenli regresyon sonucunu göstermektedir. Bu regresyonda bu çalışma için kritik değişken olan toplam faiz dışı gelirin banka kredi pazar payına olan etkisini göstermektedir. İkinci sütunda ise kritik değişkenle birlikte kontrol edilen diğer değişkenler beraber modelde test edilmiştir. İkinci sütun bu çalışmanın ana senaryosudur. Üçüncü, dördüncü ve beşinci sütunda ise toplam faiz dışı gelirin alt bileşenleri test edilmektedir. Üçüncü sütunda banka ücret ve komisyonlarının bankanın kredi piyasası oranına etkisini incelenirken, dördüncü sütunda faiz dışı ticari gelirlerin etkisi incelenmektedir. Beşinci sütunda ise bu iki faiz dışı gelirin aynı modelde etkisi incelenmektedir. Son sütunda ise varlıklardaki büyümenin etkisinin etkisi varsa doğrusal olup olmadığı test edilmektedir.

Tablo 2'deki regresyon sonuçlarına göre, faiz dışı gelir ile kredi payı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır ve bu ilişki çoklu değişken modelleri için oldukça anlamlıdır. Bu pozitif ilişki, faiz dışı gelir arttıkça bankanın kredi piyasasındaki payının da arttığını ima etmektedir. Bu pozitif ilişkinin altında yatan neden ise bankaların faiz ürünleri ile faiz dışı ürünleri müşteriye beraber satmasıdır. Bankalar, müşterilerini kredi ile kendilerine çekmektedir. Kredi faizlerini düşürdüklerinde, bankalar

yeterince bilgilendirilmemiş müşterileri kendisine çekmektedir. Çünkü müşteriler genellikle sadece kredi faizine bakmaktadır ve böylelikle kredi faiz oranı, müşteriye bankaya çekmede öncelikli faktör olmaktadır. Müşteriler bankaya düşük faiz için geldiğinde ise sözleşme aşamasında banka, müşterilerine iki farklı komisyon ve ücretler sunmaktadır. Bunlardan birisi zorunlu alan komisyon ve ücretlerdir. Banka, kredinin kullandırılması sürecinde birtakım masrafların oluştuğunu öne sürerek müşterilerden bu komisyon ve ücretleri alarak faiz dışı gelir elde eder. İkincisi, banka kredi için tamamlayıcı ürünleri bir paket (bundle) olarak müşteriye sunmaktadır. Bu tamamlayıcı ürünler sayesinde de faiz dışı gelir elde etmektedir. Ayrıca banka, bu kredi müşterisine kredi sözleşme sonrasında da faiz dışı ürünler satarak yine faiz dışı gelirler elde etmektedir. Böylelikle düşük faizden kaynaklı kayıplar, faiz dışı gelirlerle karşılanmaktadır. Düşük faiz ve yüksek faiz dışı gelir ile banka daha fazla müşteri çeker ve kredi piyasasından daha fazla pay alır.

Bu çalışma, faiz dışı geliri ikiye ayırarak alt kırılımların etkisini de incelemektedir. Tablo 2'ten görüleceği üzere, ücret ve komisyon geliri ile kredi payı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunurken, ticari gelir istatistiksel olarak anlamsızdır. Böylelikle faiz dışı gelirin kredi payına etkisinin ücret ve komisyonlar tarafından geldiği görülmektedir. Kredi ile ücret ve komisyonları birbirine bağlayan faktörün, iki ürünün kredi sözleşmesi sürecinde beraber satılması olduğu görülmektedir. Ticari gelirler ile kredi arasında bir ilişki olmadığından ve ürünler beraber satılmadığından dolayı ise banka kredi payında herhangi anlamlı bir etki görülmemektedir.

Tablo 2: Faiz Dışı Gelirin Banka Kredi Payına Etkisi

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	Kredi payı	Kredi payı	Kredi payı	Kredi payı	Kredi payı	Kredi payı
<i>Faiz geliri</i>		-0.0004** (0.0002)	-0.0004** (0.0002)	-0.0004** (0.0002)	-0.0004** (0.0002)	-0.0004** (0.0002)
<i>Varlık büyümesi</i>		-0.0020 (0.0016)	-0.0020 (0.0016)	-0.0017 (0.0015)	-0.0020 (0.0016)	-0.0022 (0.0017)
<i>Sermaye oranı</i>		-0.0287** (0.0093)	-0.0284** (0.0093)	-0.0329** (0.0108)	-0.0294** (0.0094)	-0.0301** (0.0010)
<i>Operasyonel maliyetler</i>		-0.0381** (0.0124)	-0.0346** (0.0114)	0.0028 (0.0010)	-0.0384** (0.0130)	-0.0387** (0.0122)
<i>Provizyon</i>		-0.0019*** (0.0006)	-0.0018** (0.0006)	-0.0020*** (0.0005)		-0.0019** (0.0006)
<i>Faiz dışı gelir</i>	0.0171* (0.010)	0.0398*** (0.0070)				0.0445*** (0.0079)
<i>Ücret ve komisyon geliri</i>			0.0383*** (0.0062)		0.0388*** (0.0061)	
<i>Ticari gelirler</i>				0.0581 (0.0107)	0.0666 (0.0804)	
<i>Varlık büyümesi karesi</i>						0.0002 (0.0001)
<i>Sabit terim</i>	0.0187** (0.0059)	0.0235*** (0.0065)	0.0236*** (0.0065)	0.0235*** (0.0066)	0.0235*** (0.0065)	0.0236*** (3.61)
Gözlem sayısı	1144	1144	1144	1144	1144	1144
Banka sayısı	83	83	83	83	83	83

Standart hatalar parantez içindedir.

* $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

Bu tablo, performans ve risk alma ölçütlerimiz için rastgele etkiler modeli sonuçlarını vermektedir. Değişkenler Tablo 1'de sunulmuştur. Standart hatalar (parantez içinde) heteroskedastisite için düzeltilmiş ve banka düzeyinde kümelenmiştir. ***, **, ve * sırasıyla 1%, 5%, ve 10% seviyelerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3: Faiz Dışı Gelirin Kredi Vadeleri ve Türlerine Göre Kredi Payına Etkisi

	(1) Kısa vadeli krediler	(2) Uzun vadeli krediler	(3) Banka kredileri	(4) Banka dışı krediler
<i>Faiz geliri</i>	-0.0004** (0.0001)	-0.0005* (0.0002)	-0.0005*** (0.0001)	-0.0004* (0.0002)
<i>Varlık büyümesi</i>	-0.0024 (0.0015)	-0.0008 (0.0026)	-0.0015 (0.0012)	-0.0019 (0.0019)
<i>Sermaye oranı</i>	-0.0305** (0.0107)	-0.0226* (0.0093)	-0.0250* (0.0105)	-0.0278** (0.0096)
<i>Operasyonel maliyetler</i>	-0.0579*** (0.0144)	-0.0035 (0.0153)	-0.112*** (0.0135)	0.0032 (0.0146)
<i>Provizyon</i>	-0.0024** (0.0007)	-0.0016** (0.0005)	-0.000727** (0.0002)	-0.0020** (0.0006)
<i>Faiz dışı gelir</i>	0.0644*** (0.0072)	-0.0022 (0.0108)	0.1100*** (0.0081)	0.0012** (0.0084)
<i>Sabit terim</i>	0.0239*** (0.0066)	0.0225** (0.0069)	0.0231** (0.0071)	0.0230*** (0.0069)
Gözlem sayısı	1144	1144	1144	1144
Banka sayısı	83	83	83	83

Standart hatalar parantez içindedir. * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

Bu tablo, performans ve risk alma ölçütlerimiz için rastgele etkiler modeli sonuçlarını vermektedir. Değişkenler Tablo 1'de sunulmuştur. Standart hatalar (parantez içinde) heteroskedastisite için düzeltilmiş ve banka düzeyinde kümelenmiştir. ***, **, ve * sırasıyla 1%, 5%, ve 10% seviyelerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Modele konan kontrol değişkenlerine baktığımızda ise faiz geliri ile kredi payı arasında negatif bir ilişki görülmektedir. Sürpriz olmayan bu sonuçta ana faktör, kredi fiyatlarının yani faizin arttığı durumda müşterilerin o bankadan kredi kullanma eğilimlerinin azalmasıdır. Fiyat arttıkça kredi kullanım talebi düşmekte ve böylece bankanın kredi payı azalmaktadır. Sermaye oranı da kredi payını negatif etkileyen bir diğer unsurdur. Üçüncü bir negatif faktör ise operasyonel maliyetlerin artmasıdır. Operasyonel maliyetler arttıkça bankalar, maliyetlerini kredi faizlerine yansıtmakta ve artan kredi faizleri kredi payını düşürmektedir. Son negatif etkileyen faktör ise provizyonlardır. Provizyon, bankanın kredi

payını azaltmaktadır. Operasyonel maliyetlere benzer şekilde, buradaki artış bankanın kredi fiyatlarında artışa neden oluyorsa kredi payı negatif etkilenecektir. Varlık büyümesi ve varlık büyümesi karesi değişkenlerinin kredi payına istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

5.2. Kredi Vadesi ve Türleri

Bu bölümde, bankanın verdiği kredinin vadesi ve türüne göre faiz dışı gelirin etkisi test edilmektedir. Bunun için dört yeni bağımlı değişken üretilmektedir. Birinci değişken, kısa vadeli kredilerin pazar payıdır. Bu, bankanın verdiği kısa vadeli kredi miktarının Birleşik Krallık bankalarının verdiği toplam kısa vadeli kredilere oranıdır. İkinci bağımlı değişken, uzun vadeli kredilerin pazar payıdır. Bu, bankanın verdiği uzun vadeli kredi miktarının Birleşik Krallık bankalarının verdiği toplam uzun vadeli kredilere oranıdır. Kısa ve uzun vadeli krediler, kredi vadesinin bir yıldan uzun veya kısa olmasına göre belirlenmiştir. Kısa vadeli krediler, bir yıl ve daha az süre için verilen kredilerdir. Uzun vadeli krediler ise bir yıldan uzun süre için verilen kredilerdir. Üçüncü bağımlı değişken ise bankaların diğer bankalara verdiği krediler pazarındaki payıdır. Bu, bankanın diğer bankalara verdiği kredi miktarının toplam bankalara verilen kredi miktarına oranı ile ölçülmektedir. Son bağımlı değişken ise bankalar dışında verilen kredidir. Bu, bankanın banka dışı müşterilere verdiği toplam kredinin Birleşik Krallık'ta verilen banka dışı toplam kredilere oranıdır.

Tablo 3'teki sonuçlara göre, faiz dışı gelir kısa vadeli kredi pazarını pozitif etkilerken, uzun vadeli kredi pazarını etkilememektedir. Buradan, bankanın faiz dışı gelir stratejisini kısa vadeli krediler piyasası için kullandığı sonucu çıkmaktadır. Enteresan bir şekilde, banka ve banka dışı verilen kredilerde banka pazar payı faiz dışı gelirle artmaktadır.

5.2. Sağlık Testi

Bu bölümde, sonuçlar tesadüfi etki yönteminin dışında sabit etki yöntemi ile de test edilmektedir. Bu sağlık testi ile farklı ekonometrik yöntem kullanımında ya da yanlış yöntem kullanımı durumunda sonucun değişip değişmediği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Tablo 4'teki sonuçlar göstermektedir ki sabit etki yöntemi uygulandığında bile faiz dışı gelir, bankanın kredi pazarındaki payını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Böylelikle tesadüfi etki ve sabit etki yöntemi kullanımı fark etmeksizin anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Aynı şekilde bu ekonometrik yöntemde de ücret ve komisyon geliri, faiz dışı gelirin altında yatan ana etken olurken ticari gelirler kredi payını etkilememektedir.

Tablo 4: Faiz Dışı Gelirin Kredi Vadeleri ve Türlerine Göre Kredi Payına Etkisi

	(1) Kredi payı	(2) Kredi payı	(3) Kredi payı	(4) Kredi payı	(5) Kredi payı
<i>Faiz geliri</i>	-0.0001 (0.0001)	-0.0000 (0.0001)	-0.0001 (0.0001)	-0.0000 (0.0001)	-0.0001 (0.0001)
<i>Varlık büyümesi</i>	-0.0017 (0.0016)	-0.0017 (0.0016)	-0.0013 (0.0015)	-0.0017 (0.0016)	-0.0019 (0.0016)
<i>Sermaye oranı</i>	-0.0190* (0.0089)	-0.0184* (0.0087)	-0.0229* (0.0105)	-0.0186* (0.0085)	-0.0205* (0.0093)
<i>Operasyonel maliyetler</i>	-0.0428** (0.0137)	-0.0413** (0.0126)	0.0054 (0.0091)	-0.0425** (0.0141)	-0.0432** (0.0133)
<i>Provizyon</i>	-0.0016** (0.0006)	-0.0015* (0.0007)	-0.0016** (0.0006)	-0.0015* (0.0006)	-0.0016** (0.0006)
<i>Faiz dışı gelir</i>	0.0439*** (0.0076)				0.0485*** (0.0085)
<i>Ücret ve komisyon geliri</i>		0.0444*** (0.0065)		0.0446*** (0.0066)	
<i>Ticari gelirler</i>			0.0117 (0.0654)	0.0217 (0.0655)	
<i>Varlık büyümesi karesi</i>					0.0002 (0.0001)
<i>Sabit terim</i>	0.0213*** (0.0012)	0.0213*** (0.0012)	0.0212*** (0.0015)	0.0213*** (0.0012)	0.0213*** (0.0012)
Gözlem sayısı	1144	1144	1144	1144	1144
Banka sayısı	83	83	83	83	83

Standart hatalar parantez içindedir. * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

Bu tablo, performans ve risk alma ölçütlerimiz için rastgele etkiler modeli sonuçlarını vermektedir. Değişkenler Tablo 1'de sunulmuştur. Standart hatalar (parantez içinde) heteroskedastisite için düzeltilmiş ve banka düzeyinde kümelenmiştir. ***, **, ve * sırasıyla 1%, 5%, ve 10% seviyelerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

6. Sonuçlar

Bu çalışma, İngiltere bankacılık sektöründe faiz dışı gelir ile bankaların kredi payı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bulgular, bankaların faiz dışı gelirlerini artırdıkça toplam bankacılık sektörü içindeki kredi paylarının da arttığını göstermekte ve bu iki değişken arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilişki, bankaların faiz ve faiz dışı ürünleri birlikte satma stratejisinden kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Müşterileri çekmek için kredi fiyatlarını düşüren bankalar, azalan kredi marjlarını ücret ve komisyon gelirleriyle dengelemekte ve böylece kredi paylarını artırmaktadır. Sonuçlar ayrıca, ücret ve komisyon gelirlerinin kredi payını olumlu yönde etkilediğini, ancak ticari gelirlerin anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

Kontrol değişkenleri açısından, çalışma faiz geliri, sermaye, operasyonel maliyetler ve provizyonlardaki artışların kredi payında düşüşle ilişkili olduğunu bulmaktadır. Bu durum, söz konusu faktörlerin maliyet baskıları yaratabileceğini veya kredi verme faaliyetini kısıtlayan risk değerlendirmelerini yansıtabileceğini göstermektedir. Öte yandan, aktif büyümesi ve büyümenin karesi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bulguların sağlamlığını test etmek amacıyla hem rassal etki hem de sabit etki modelleri uygulanmış ve metodolojiler arasında tutarlı sonuçlar elde edilmiştir.

Bu çalışma, düzenleyiciler ve banka yönetimi için önemli bilgiler sunmaktadır. Faiz ve faiz dışı ürünlerin birlikte satılması stratejisi, potansiyel riskler barındırmaktadır. Müşterileri çekmek için kredi fiyatlarını düşüren bankalar, özellikle ücret ve komisyon gelirlerinin olası zararları karşılayamaması veya ekonomik koşulların kötüleşmesi halinde, risklerini farkında olmadan artırabilirler. Ayrıca, faiz ve faiz dışı gelirlerin aynı müşterilerden elde edilmesi, olası bir gelir şokunda bankaları her iki gelir kaynağından da olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, bankalar ve düzenleyici kurumlar gelir çeşitlendirmesine daha fazla önem vermelidir. Düzenleyiciler, bu tür uygulamaların finansal istikrarı tehdit etmemesi veya aşırı risk alımına yol açmaması için gerekli önlemleri almalıdır.

Ücret ve komisyon gelirlerinin bu süreçteki kritik rolü, bankacılık sektöründe şeffaflık ihtiyacını vurgulamaktadır. Düzenleyiciler, müşterilere zarar verebilecek aşırı ücretlendirme veya yanıltıcı uygulamaları önlemek için bankaların ücret yapılarını açık bir şekilde açıklamalarını sağlamalıdır. Ayrıca, yüksek operasyonel maliyetler kredi payını azalttığından, bankalar uzun vadeli kârlılıklarını tehlikeye atmadan rekabetçi kalabilmek için verimliliklerini artırmaya odaklanmalıdır.

Bu çalışma, kredi stratejilerinin şekillendirilmesinde faiz ve faiz dışı gelirlerin birbirine bağılı olduğunu ve piyasa dinamikleri üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Gelecek çalışmalar, bu ilişkilerin farklı düzenleyici ortamlar veya makroekonomik koşullar altında nasıl geliştiğini inceleyebilir.

KAYNAKÇA

- Abedifar, Pejman, Philip Molyneux, and Amine Tarazi, 2018, Non-interest income and bank lending, *Journal of Banking & Finance* 87, 411–426.
- Allen, Linda, 1988, The determinants of bank interest margins: A note, *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 23, 231–235.
- Barth, James R., Gerard Caprio Jr., and Ross Levine, 2004, Bank regulation and supervision: What works best?, *Journal of Financial Intermediation* 13, 205–248.
- Claessens, Stijn, and Daniela Klingebiel, 2001, Competition and scope of activities in financial services, *The World Bank Research Observer* 16, 19–40.
- Gerek, Caner, 2023, The effects of bundling strategy on bank interest margins: Theoretical and empirical evidence, *The European Journal of Finance* 29, 1736–1760.
- Ho, Thomas S.Y., and Anthony Saunders, 1981, The determinants of bank interest margins: Theory and empirical evidence, *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 16, 581–600.
- Lepetit, Laetitia, Emmanuelle Nys, Philippe Rous, and Amine Tarazi, 2008, The expansion of services in European banking: Implications for loan pricing and interest margins, *Journal of Banking and Finance* 32, 2325–2335.
- Lin, Jane-Raung, Huimin Chung, Ming-Hsiang Hsieh, and Soushan Wu, 2012, The determinants of interest margins and their effect on bank diversification: Evidence from Asian banks, *Journal of Financial Stability* 8, 96–106.
- Maudos, Joaquin, and Liliana Solis, 2009, The determinants of net interest income in the Mexican banking system: An integrated model, *Journal of Banking and Finance* 33, 1920–1931.
- Mercieca, Steve, Klaus Schaeck, and Simon Wolfe, 2007, Small European banks: Benefits from diversification?, *Journal of Banking and Finance* 31, 1975–1998.
- Stiroh, Kevin J., 2004, Diversification in banking: Is noninterest income the answer?, *Journal of Money, Credit and Banking* 36, 853–882.
- Stiroh, Kevin J., and Adrienne Rumble, 2006, The dark side of diversification: The case of US financial holding companies, *Journal of Banking & Finance* 30, 2131–2161.
- Valverde, Santiago Carbo, and Francisco Rodriguez Fernandez, 2007, The determinants of bank margins in European banking, *Journal of Banking and Finance* 31, 2043–2063.

TÜRKİYE’DE ENFLASYONUN BELİRLEYİCİLERİ: YAKIN DÖNEMDEN YENİ KANITLAR

Emre AKUSTA¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
Orcid: 0000-0002-6147-5443, emre.akusta@klu.edu.tr

1. Giriş

Enflasyon, ekonomik dengelerin bozulmasına neden olan ve toplumsal refahı olumsuz etkileyen en önemli makroekonomik sorunlardan biridir. Fiyatlar genel seviyesindeki sürekli ve hissedilir artış olarak tanımlanan enflasyon, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrarı tehdit etmektedir. Enflasyonun gelir dağılımını bozması, tasarruf ve yatırımları olumsuz etkilemesi gibi mikro ve makro düzeydeki sonuçları, politika yapıcılar açısından öncelikli bir sorun haline gelmiştir (Kolcu, 2023). Bu bağlamda, enflasyonun nedenlerini anlamak, fiyat istikrarını sağlama ve sürdürülebilir büyümeyi destekleme açısından büyük bir öneme sahiptir.

Enflasyonun belirleyicileri, farklı iktisat okullarının varsayımları çerçevesinde şekillendirilmiştir. Klasik ve Neoklasik teoriler, enflasyonu parasal bir olgu olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, para arzındaki artışlar fiyat seviyesini doğrudan etkiler ve enflasyona neden olur (Fisher, 1930; Friedman, 1970). Monetarist görüş, enflasyonun her zaman ve her yerde parasal bir fenomen olduğunu savunur ve para arzındaki büyüme ile enflasyon oranı arasında güçlü bir korelasyon olduğunu ileri sürer (Wray, 1993). Bu bağlamda, “enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur” ifadesi, Monetaristlerin temel argümanını özetlemektedir (Friedman, 1970). Buna karşılık, yapısalci yaklaşımlar enflasyonu arz yönlü bir sorun olarak görmektedir. Üretim maliyetlerindeki artışlar ve yerel paranın değer kaybetmesi, enflasyonun başlıca nedenleri arasında yer almaktadır (Adams, 1993). Bu yaklaşım, ithalata bağımlı ekonomilerde dış ticaret açıklarının ve devalüasyonların yurtiçi fiyatlar üzerinde baskı yarattığını öne sürer (Colander, 2009). Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde bu tür yapısal faktörlerin enflasyon dinamiklerinde belirleyici rol oynadığı gözlemlenmektedir.

Yeni Klasik ve Yeni Keynesyen yaklaşımlar ise enflasyonun beklentiler, maliye politikası ve ücret yapışkanlığı gibi unsurlarla bağlantılı olduğunu vurgular. Yeni Klasik iktisatçılar, iktisadi birimlerin rasyonel beklentiler geliştirdiğini ve beklenmeyen parasal genişlemelerin kısa vadede sınırlı etkiler yaratacağını, ancak uzun dönemde yalnızca fiyat seviyesini artıracacağını belirtmiştir (Sargent ve Wallace, 1981). Diğer yandan, Yeni Keynesyen yaklaşım, fiyatların ve ücretlerin kısa dönemde yapışkan olduğunu ve para arzındaki artışların kısa dönemde reel değişkenler üzerinde etkili olabileceğini ileri sürmüştür (Woodford, 1999).

Türkiye, 1970’lerden bu yana yüksek enflasyon sorunu ile karşı karşıya kalan bir ekonomi olarak, fiyat istikrarını sağlama çabalarını öncelikli bir hedef haline getirmiştir. Ancak, enflasyonun altında yatan nedenler zaman içinde değişim göstermiş ve farklı dönemlerde farklı belirleyiciler

ön plana çıkmıştır. Türkiye’de döviz kuru oynaklıkları, para arzındaki artışlar ve kamu harcamalarının finansmanı, enflasyon dinamiklerini belirleyen temel unsurlar arasında yer almıştır. Özellikle ithalata bağımlı bir ekonomik yapıya sahip olan Türkiye’de, döviz kuru hareketlerinin yurtiçi fiyatlar üzerindeki geçişkenliği yüksek bulunmuştur (Kolcu, 2023).

Türkiye’de enflasyonun belirleyicileri, ekonomik ve toplumsal dinamikler çerçevesinde şekillenmiştir. Ekonomik büyüme, gelir dağılımı, dış ticaret dengesi ve yatırım kararları gibi temel unsurlar, enflasyon oranlarındaki değişimden doğrudan etkilenmektedir. Türkiye, ithalata dayalı üretim yapısı, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara olan yüksek duyarlılığı ve finansal piyasalardaki oynaklık gibi faktörler nedeniyle enflasyon konusunda kırılgan bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, enflasyonun belirleyicilerini anlamak hem ekonomik istikrarın korunması hem de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Enflasyon, sadece bir fiyat artışı değil, aynı zamanda ekonomik belirsizliklerin ve sosyal eşitsizliklerin de bir yansımasıdır. Paranın satın alma gücünün azalması, düşük ve sabit gelirli grupların tasarruflarını ve tüketim kapasitelerini olumsuz etkilerken, gelir dağılımında adaletsizliklere yol açmaktadır. Bunun yanında, fiyat seviyelerindeki belirsizlik, yatırım kararlarını zorlaştırmakta ve ekonomik büyüme üzerinde baskı yaratmaktadır (Leeson ve Palm, 1970). Türkiye gibi döviz kuru dalgalanmalarından etkilenen ve dış ticaret bağımlılığı yüksek olan bir ekonomide, fiyat istikrarının sağlanması, ekonomik büyüme ve sosyal refahın sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmez bir önceliklidir.

Ekonomide enflasyon, talep ve arz yönlü faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Talep yönlü enflasyon, genellikle para arzındaki artışlar, kamu harcamalarının büyümesi veya vergi indirimleri gibi faktörlerle şekillenirken; arz yönlü enflasyon, üretim maliyetlerindeki artışlar, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve kur şokları gibi faktörlerden kaynaklanır. Türkiye’de, döviz kuru oynaklıkları ve ithalata dayalı üretim yapısı, özellikle maliyet enflasyonu üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu durum, ithalat maliyetlerindeki artışların yurtiçi fiyatlara hızlı bir şekilde yansımaya ve fiyat seviyesindeki yükselişlerin kalıcı hale gelmesine neden olmaktadır.

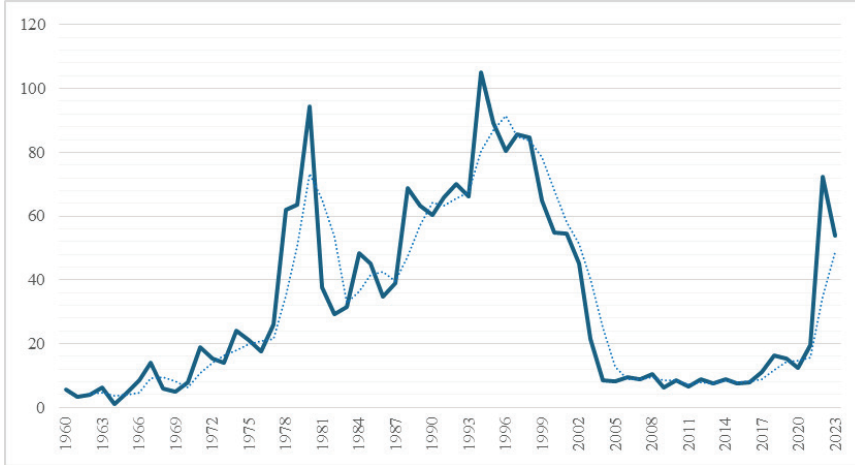
Enflasyonun etkileri yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda toplumsal dinamikleri de derinden etkilemektedir. Gelir dağılımında bozulmalara yol açan yüksek enflasyon, toplumda refah kaybını artırmakta ve ekonomik karar alma süreçlerini zorlaştırmaktadır.

Bu nedenle, enflasyonun temel nedenlerinin doğru bir şekilde tespit edilmesi hem ekonomik büyümeyi destekleyecek hem de toplumsal refahı artıracak politikaların geliştirilmesi açısından gereklidir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin ekonomik yapısı, enflasyon dinamiklerinin sürekli değişim göstermesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, enflasyonun nedenlerini ve sonuçlarını kapsamlı bir şekilde incelemek, ekonomik ve sosyal istikrarı sağlamak adına hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle, bu çalışmada Türkiye'deki enflasyonun belirleyicileri analiz edilerek, mevcut sorunlara ilişkin çözüm önerileri sunulacaktır. Bu analizlerin, politika yapıcılar ve akademik çevreler için yol gösterici olması amaçlanmaktadır.

2. Türkiye'de Enflasyonun Tarihsel Seyri

Enflasyon, bir ekonominin sağlığını ve istikrarını doğrudan etkileyen en önemli ekonomik göstergelerden biridir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde enflasyon, yalnızca fiyat artışlarıyla sınırlı kalmayıp, ekonomik büyüme, istihdam, gelir dağılımı ve toplumsal refah gibi birçok alanı etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Enflasyon oranlarının tarihsel seyrini incelemek, ülkenin ekonomik ve politik geçmişine dair önemli ipuçları sunar. Bu nedenle, çalışmanın devamında yıllara göre Türkiye'nin enflasyon oranları incelenmiştir.

Şekil 1: Türkiye'de Yıllara Göre Enflasyon Oranları

Şekil 1'de Türkiye'de yıllara göre enflasyon oranları sunulmuştur. Türkiye'nin yıllara göre enflasyon verileri incelendiğinde, ekonomik ve

sosyal dinamiklerle güçlü bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. 1960-2023 yılları arasındaki verilere bakıldığında, Türkiye'nin enflasyon ortalaması yaklaşık %32,87 olarak hesaplanmıştır. Ancak bu oran yıllara göre büyük dalgalanmalar göstermiştir.

1960'lı yıllarda Türkiye'de enflasyon nispeten düşük seviyelerde seyretmiştir. Sanayileşme ve ekonomik kalkınma planları bu dönemde ön plana çıkarken, enflasyon ortalama %5 civarında kalmıştır. Ancak 1970'li yıllara gelindiğinde küresel petrol krizleri, Kıbrıs Harekâtı ve artan dış ticaret açıkları enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. 1974 yılındaki petrol krizi ve ithalat bağımlılığı, Türkiye'nin ekonomisini olumsuz etkilemiş ve fiyat artışları hızlanmıştır. Bu dönemde, kamu harcamalarının artması ve bütçe açıklarının büyümesi de enflasyonun yükselmesine katkıda bulunmuştur (Öztürk ve Saygın, 2017; Girginer ve Yenilmez, 2005). 1980 yılına gelindiğinde, Türkiye çift haneli enflasyon oranlarına almış bir ekonomi haline gelmiştir.

1980'lerde, 24 Ocak Kararları ile serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamış, ancak bu dönüşüm enflasyonu kontrol altına almakta yeterli olmamıştır. 1980-1985 döneminde ortalama enflasyon %48,2'ye ulaşmıştır. Bu dönemde kamu borçlanması ve yüksek faiz oranları enflasyonun ana itici güçlerinden biri olmuştur. 1990'lı yıllar ise Türkiye'de enflasyonun zirve yaptığı bir dönem olmuştur. Koalisyon hükümetleri, siyasi istikrarsızlık, kamu açıklarının artışı ve yüksek faiz politikaları nedeniyle 1995 yılında ortalama enflasyon %80,9 seviyesine çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye, 1994 ve 2001 yıllarında büyük ekonomik krizler yaşamıştır. 1994 yılında döviz kuru krizi yaşanmış, Türk Lirası büyük oranda değer kaybetmiş ve enflasyon kontrolden çıkmıştır. 2001 krizinde ise bankacılık sektörü büyük bir darbe almış, ekonomik büyüme ciddi şekilde yavaşlamış ve IMF ile yapılan anlaşmalar sonucunda ekonomik istikrar programları devreye alınmıştır. 2000'li yılların başında hayata geçirilen Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı enflasyonla mücadelede önemli bir dönüm noktası olmuştur (Turan, 2011; Engin, 2022).

2000'li yılların başlarında uygulanan ekonomik reformlar sonucunda enflasyon düşüş eğilimine girmiştir. Özellikle 2002-2015 yılları arasında uygulanan sıkı mali politikalar, Merkez Bankası'nın bağımsızlığı ve enflasyon hedeflemesi gibi uygulamalar sayesinde enflasyon %8-10 seviyelerine kadar gerilemiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisi istikrarlı bir büyüme sürecine girmiş, düşük enflasyon ve kontrollü para politikaları ekonomik güveni artırmıştır. Ancak 2016 sonrası dönemde küresel ekonomik belirsizlikler, siyasi gelişmeler, döviz kurlarındaki oynaklık ve genişletici para politikaları nedeniyle enflasyon tekrar yükselişe geçmiştir. 2018 yılında döviz kuru şokları ve dış borç yükü gibi faktörler enf-

lasyonun yeniden çift hanelere ulaşmasına neden olmuştur. 2020 yılında başlayan COVID-19 pandemisi ise küresel tedarik zincirlerinde büyük aksaklıklara yol açmış, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de fiyat artışları hızlanmıştır (Bölükbaş, 2020; Kaya, 2020; Ünüvar ve Aktaş, 2022). 2020-2023 yılları arasındaki ortalama enflasyon %39,5 olarak hesaplanmıştır. 2022-2023 yıllarında ise enflasyon %100’e yaklaşarak son yılların en yüksek seviyelerine ulaşmıştır.

Türkiye’nin enflasyon verileri, ekonomik istikrarın sağlanması için disiplinli para ve maliye politikalarının yanında yapısal reformların önemini göstermektedir. Yüksek enflasyon dönemleri genellikle siyasi ve ekonomik belirsizliklerle paralellik gösterirken, istikrar dönemlerinde fiyat artışlarının kontrol altında tutulabildiği görülmektedir. Enflasyon, yalnızca ekonomik bir gösterge olmanın ötesinde, toplumun genel refah seviyesini doğrudan etkileyen bir faktördür. Yüksek enflasyon dönemlerinde satın alma gücünün düşmesi, gelir dağılımında adaletsizliklerin artması ve sosyal huzursuzlukların yükselmesi gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Enflasyonun kontrol altına alınması ve ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması için, güçlü para politikaları, düşük bütçe açıkları, üretken yatırımlar ve dışa bağımlılığı azaltan sanayi politikaları önem arz etmektedir. Uzun vadede ekonomik istikrarın sağlanması için fiyat istikrarına yönelik politikaların kararlılıkla uygulanması gerekmektedir. Türkiye’nin ekonomik geleceği, enflasyonla mücadelede uygulanacak stratejilere ve küresel ekonomik gelişmelere bağlı olarak şekillenecektir.

3. Literatür

Enflasyon, makroekonomik istikrarı ve para politikalarını doğrudan etkileyen önemli bir ekonomik değişkendir. Ekonomistler uzun yıllardır enflasyonun belirleyicilerini incelemekte ve farklı faktörlerin enflasyon üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak, literatürde bu konuda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Çalışmalar arasında yöntemsel farklılıklar ve ülkeler bazında değişen ekonomik dinamikler nedeniyle çelişkili sonuçlara rastlanmaktadır. Bu bölümde, enflasyonun belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalara eleştirel bir bakış açısıyla değinilecek ve farklı yaklaşımlar karşılaştırılacaktır.

Öncelikle, enflasyon dinamiklerinin analizinde yaygın olarak kullanılan Yapısal Vektör Otoregresyon (SVAR) modeli üzerine yapılan çalışmalar ele alınmaktadır. Caldara ve Kamps (2008), iş döngüsü, kamu harcamaları ve vergi şoklarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini SVAR modeli ile incelemiştir. Özellikle kamu harcamaları şokunun farklı tanımlama yöntemleriyle tutarlı sonuçlar verdiğini, ancak ver-

gi şoku için bunun geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Jovičić ve Kunovac (2017), küçük ve açık bir Avrupa ekonomisi olan Hırvatistan'da enflasyonu etkileyen faktörleri SVAR modeli ile analiz etmiştir. Bulgularına göre, küresel faktörlerin enflasyon düşüşünde en baskın etkiye sahip olduğu, Avrupa para politikası ve petrol fiyatı şoklarının ise daha sınırlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Özellikle İsveç ekonomisine odaklanan Corbo ve Di Casola (2022), tüketici fiyatları ve döviz kuru dalgalanmalarını analiz ederek enflasyonun temel belirleyicisinin küresel talep şoku olduğunu vurgulamıştır.

Yeni-Keynesyen Phillips Eğrisi (NKPC) üzerine yapılan araştırmalar, enflasyonun belirleyicilerini açıklamak için kullanılan değişkenlerin seçimi ve bunların önem dereceleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Malikane ve Mokoka (2014), geleneksel analizlerden farklı olarak, enflasyona katkıda bulunan bileşenlerin kısmi korelasyon katsayılarını ve marjinal R-kare değerlerini hesaplamış ve arz şoklarının enflasyon üzerindeki baskın etkisini ortaya koymuştur. Çalışma, çıktı açığı ve iş gücü payının enflasyon üzerindeki rolünün daha detaylı araştırılması gerektiğini önermektedir. Bağlayıcı sıfır alt sınır (ZLB) durumunda enflasyon dinamiklerinin nasıl değiştiği de literatürde önemli bir araştırma konusu olmuştur. Choi ve diğerleri (2022), hükümet harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisinin ZLB'nin bağlayıcı olduğu durumda farklılaştığını ve standart Yeni-Keynesyen teoriye ters düşerek hükümet harcamalarının enflasyonist değil deflasyonist bir etki yarattığını bulmuştur. Benzer şekilde, Datta ve diğerleri (2021), petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin ZLB bağlayıcı olduğunda arttığını ve petrol fiyatlarının makroekonomik değişimlere karşı daha duyarlı hale geldiğini göstermiştir.

Para arzının enflasyon üzerindeki etkisi ekonomistler arasında önemli bir tartışma konusudur. Bazı çalışmalar, para arzındaki artışın enflasyonu doğrudan etkilediğini öne sürerken, bazıları bu ilişkinin geçerli olmadığı sonucuna varmıştır. Örneğin, Bashir ve arkadaşları (2011) ile Adu ve Marbuah (2011), para arzının enflasyonun önemli belirleyicilerinden biri olduğunu belirtmektedir. Ancak, Kim (2001) yaptığı çalışmada para arzı ile enflasyon arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Bu farklı bulgular, ekonomilerdeki yapısal değişkenler ve merkez bankalarının uyguladığı politikalarla ilişkilendirilebilir.

Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ile enflasyon arasındaki ilişki de literatürde sıkça ele alınmıştır. Bandara (2011), GSYH'nin artışının enflasyonu yükselttiğini belirtirken, Aurangzeb ve Haq (2012), tam tersine GSYH'nin enflasyon üzerinde negatif bir etkisi olduğunu öne sürmektedir. Bu farklı görüşler, ekonomilerin dışa açıklık derecesi, üretim yapısı ve küresel ekonomik dalgalanmalar gibi faktörlere bağlı olarak değişebilir.

Kenya’da yapılan bir çalışmada ise Ochieng ve diğerleri (2016), GSYİH büyümesi ile enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Benzer şekilde, Deyshappriya (2014), Sri Lanka’da aynı sonucu bulmuştur. İran’da yapılan araştırmalarda Alavinasab (2014) ve Armesh (2010), GSYH’nin enflasyon üzerinde negatif bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Lim ve Sek (2015) ise yüksek ve düşük enflasyon oranlarına sahip ülkeleri karşılaştırarak enflasyonun belirleyicilerini incelemiştir. Çalışmada, düşük enflasyonlu ülkelerde GSYH büyümesi ve ithalatın uzun vadede enflasyon üzerinde etkili olduğu, yüksek enflasyonlu ülkelerde ise para arzı, kamu harcamaları ve GSYH büyümesinin enflasyonu belirleyen ana faktörler olduğu bulunmuştur. Bu bulgular, ülkelerin enflasyon dinamiklerinin farklı ekonomik yapılar ve politika tercihlerine bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

Faiz oranlarının enflasyon üzerindeki etkisi konusunda yapılan araştırmalar farklı sonuçlar vermektedir. Ayub ve diğerleri (2014), Pakistan ekonomisinde nominal faiz oranları ile enflasyon arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu bulmuştur. Buna karşılık, Asgharpur ve diğerleri (2014), İslam ülkelerinde faiz oranlarının enflasyon ile negatif bir ilişki içinde olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, Umore ve Oseme (2013), Nijerya ekonomisinde faiz oranlarının enflasyonu azalttığını belirlemiştir. Bu farklı sonuçlar, ülkelerin faiz politikalarındaki farklılıklardan ve finansal piyasa yapılarından kaynaklanıyor olabilir.

Türkiye üzerine yapılan enflasyon çalışmaları, genellikle döviz kuru, para arzı, faiz oranları, bütçe açığı ve diğer makroekonomik faktörlerin enflasyon üzerindeki etkilerini anlamaya odaklanmıştır. Bu çalışmalar, farklı yöntemler ve dönemler kullanılarak Türkiye’nin ekonomik dinamiklerini analiz etmektedir. Özellikle panel veri analizleri, zaman serisi analizleri, eşbütünlük testleri, regresyon analizleri ve Granger nedensellik testleri gibi yöntemler hem kısa dönemli hem de uzun dönemli ilişkileri ortaya koymada sıkça kullanılmıştır.

Döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisi birçok çalışmada öne çıkmaktadır. Girginer ve Yenilmez (2005), döviz kurunun fiyat artışları üzerinde en etkili değişken olduğunu vurgulamıştır. Demirgil (2019) de döviz kurunun incelediği dönemde Türkiye’deki enflasyonun en baskın belirleyicisi olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde, Bedir ve Tural (2014), döviz kurunun uzun vadede enflasyonu pozitif etkilediğini bulmuş, Alev (2019) ise döviz kuru oynaklığının enflasyonu tetiklediğini belirtmiştir. Bu bulgular, döviz kuru dalgalanmalarının fiyat istikrarını sağlama noktasında kritik bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Para arzı da Türkiye’de enflasyon çalışmalarında sıklıkla ele alınan bir faktördür. Örneğin, Bedir ve Tural (2014), para arzının enflasyonu negatif etkilediğini bulmuştur. Bu bulgu, Alev (2019) tarafından uzun dönemde para arzının pozitif etkisinin olduğunu ifade ederek desteklenmiştir. Ayrica, Tanrıöver ve Yamak (2015), para arzı ile fiyatlar genel seviyesi arasında bir ilişki tespit etmiş ancak ilişkinin yönü ve büyüklüğü hakkında net bir sonuç elde edememiştir. Bu farklılıklar, araştırmalarda kullanılan veri setleri ve yöntemlerden kaynaklanabilir.

Faiz oranları, enflasyon dinamiklerinde sıklıkla incelenen bir diğer değişkendir. Korkmaz (2017), faiz oranlarının kısa vadede Tüketici Fiyat Endeksini (TÜFE) pozitif etkilerken, uzun vadede Üretici Fiyat Endeksini (ÜFE) negatif etkilediğini ortaya koymuştur. Tanrıöver ve Yamak (2015) ise faiz oranlarının fiyat seviyelerine uzun dönemde etkisi olduğunu, ancak bu ilişkinin büyüklüğü ve yönü hakkında net bir bulguya ulaşamadıklarını ifade etmiştir. Aksu ve Emsen (2019) ise nominal faiz oranlarının enflasyon üzerinde uzun dönemli bir etkisinin olmadığını ancak kısa dönemde döviz kurundaki değişimlerin daha belirleyici olduğunu göstermiştir.

Bütçe açığı ve kamu maliyesi, Türkiye’deki enflasyon çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bölükbaş ve Peker (2017), faiz dışı bütçe dengesi ile fiyatlar genel seviyesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtirken, Alev (2019), bütçe açığının hem kısa hem de uzun dönemde enflasyonu pozitif etkilediğini vurgulamıştır. Ancak, Afsal ve diğerleri (2018), bütçe açığının enflasyon üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını bulmuşlardır.

Cari açık ve banka kredileri gibi değişkenler de son yıllarda Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda öne çıkmıştır. Bölükbaş (2019), cari açık ve bankacılık sektörü kredilerinin enflasyon üzerinde etkili olduğunu, ancak bankacılık sektörünün daha güçlü bir rol oynadığını ifade etmiştir. Avcı (2020) ise işsizlik oranının enflasyon üzerindeki en belirleyici değişken olduğunu, cari açık ve banka kredilerinin etkisinin daha sınırlı kaldığını göstermiştir.

Sermaye kullanım oranı, üretici fiyatları ve ekonomik büyüme gibi faktörler de bazı çalışmalarda enflasyonun temel dinamikleri arasında ele alınmıştır. Yamaçlı ve Saatçi (2016), tüketici enflasyonu üzerinde üretici fiyatlarının ve kapasite kullanım oranının önemli bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Korkmaz (2017) ise ekonomik büyümenin uzun vadede enflasyonu etkilediğini ortaya koymuştur.

Enflasyonun belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalar, kullanılan yöntemler ve ülkelerin ekonomik yapılarına bağlı olarak farklılık göster-

mektedir. Literatürde para arzı, GSYH, faiz oranları, kamu harcamaları, ithalat, döviz kuru, bütçe açığı, cari açık ve işsizlik gibi faktörlerin enflasyon üzerinde önemli etkiler yarattığı görülmektedir. Ancak bu etkiler her ülke ve dönemde aynı şekilde gözlemlenmemekte, dönemsel, yapısal ve politik değişkenlere göre farklılık gösterebilmektedir. Türkiye özelinde yapılan araştırmalar da enflasyon dinamiklerinin çok boyutlu olduğunu ortaya koymakta ve fiyat istikrarını sağlamak için kapsamlı bir politika yaklaşımının gerekliliğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, enflasyonla mücadelede etkili ve sürdürülebilir politika önlemleri geliştirebilmek için ülke bazlı ve dönemsel analizlerin yapılması büyük önem taşımaktadır.

4. Data ve Metodoloji

Bu çalışmada, son dönem Türkiye ekonomisinde enflasyonun belirleyicileri analiz edilmiştir. Araştırmada, 2000-2023 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ilgili literatürden derlenmiştir. Ekonometrik analizlerde, değişkenlerin durağanlık durumlarını belirlemek için ADF ve PP birim kök testleri uygulanmıştır. Ayrıca, değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri incelemek için VAR yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem çerçevesinde etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması sonuçları değerlendirilerek enflasyonun temel belirleyicileri detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Tablo 2. *Betimleyici İstatistikler*

Değişkenler	Açıklama	Min	Maks	Ortanca	Std.S
ENFLASYON	Enflasyondaki yıllık değişim (%)	6.25	72.31	10.02	19.25
ITHALAT	GSYH'deki yıllık değişim (%)	-5.75	11.44	5.65	4.21
PETROL	İthalattaki yıllık değişim (%)	22.47	42.59	26.77	4.69
GSYH	Petrol fiyatlarındaki yıllık değişim (%)	24.45	111.63	64.72	27.61
KUR	Döviz kurundaki yıllık değişim (%)	0.63	23.79	1.74	5.34
M2	Para arzındaki yıllık değişim (%)	11.80	65.34	18.57	14.74

Tablo 1'de 2000-2023 dönemi için betimleyici istatistikler gösterilmektedir. Tabloda yer alan enflasyon, ithalat ve petrol değişkenleri Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergelerinden alınmıştır. Enflasyon, enfla-

yondaki yıllık değişim (%) olarak ifade edilmektedir. İthalat, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki ithalat oranının yıllık değişim yüzdesini göstermektedir. Petrol ise ithalat içerisindeki petrol fiyatlarındaki yıllık değişim yüzdesini ifade etmektedir. GSYH değişkenine ilişkin veriler IMF veri tabanından elde edilmiştir. Bu değişken, petrol fiyatlarındaki yıllık değişim yüzdesini ifade etmektedir. Kur ve M2 değişkenleri ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası EVDS veri tabanından alınmıştır. Kur, döviz kurlarındaki yıllık değişim yüzdesini, M2 ise geniş para arzındaki yıllık değişim yüzdesini ifade etmektedir.

Betimleyici istatistikler, Türkiye ekonomisinde enflasyon ve diğer temel ekonomik değişkenlerin dinamiklerini anlamak adına önemli bilgiler sunmaktadır. Enflasyondaki yıllık değişim, %6.25 ile %72.31 arasında geniş bir aralıkta değişim göstermiştir. Ortalama enflasyon oranı %10.02 olarak belirlenirken, standart sapma %19.25 gibi yüksek bir değere sahiptir. Bu durum, enflasyonun incelenen dönemde oldukça dalgalı bir seyir izlediğini göstermektedir. İthalatın GSYH içindeki payı %-5.75 ile %11.44 arasında dalgalanmıştır. Ortalama %5.65'lik bir değere sahip olan ithalatın standart sapması %4.21'dir. Bu da ithalatın ekonomideki değişken koşullara duyarlı olduğunu ifade etmektedir. Petrol fiyatlarında yıllık değişim oranı ise %22.47 ile %42.59 arasında gerçekleşmiş, ortalama değer %26.77 olarak kaydedilmiştir. Standart sapmanın %4.69 olması, petrol fiyatlarının diğer değişkenlere kıyasla daha az dalgalandığını göstermektedir.

GSYH'deki yıllık değişim oranı %24.45 ile %111.63 gibi geniş bir aralıkta değişmiş ve ortalama değer %64.72 olarak kaydedilmiştir. Standart sapmanın %27.61 olması, ekonomik büyüme oranlarının oldukça değişken bir yapıya sahip olduğunu işaret etmektedir. Döviz kuru değişimleri ise %0.63 ile %23.79 arasında gerçekleşmiş ve ortalama %1.74 olarak ölçülmüştür. %5.34'lük standart sapma, döviz kurunun belirli dönemlerde yüksek dalgalanmalara maruz kaldığını göstermektedir. Para arzındaki yıllık değişim oranı %11.80 ile %65.34 arasında değişirken, ortalama %18.57 olarak belirlenmiştir. %14.74'lük standart sapma, para arzında dönemsel dalgalanmaların yaşandığını göstermektedir. Genel olarak, betimleyici istatistikler Türkiye ekonomisinde enflasyon, ithalat, petrol fiyatları, GSYH, döviz kuru ve para arzı gibi önemli değişkenlerin yüksek dalgalanmalar sergilediğini ortaya koymaktadır.

4.1. Birim Kök Testleri

Birim kök testleri, zaman serisi analizlerinde, serilerin durağan olup olmadığını belirlemek için önemli bir araçtır. Durağanlık, serinin ortalama, varyans ve kovaryans gibi temel özelliklerinin zamanla değişme-

mesini ifade eder. Eğer bir seri durağan değilse, bu durum analiz sonuçlarında yanıltıcı ilişkilere ve hatalı tahminlere yol açabilir (Granger ve Newbold, 1974). Bu nedenle, ekonometrik modelleme öncesinde serilerin durağanlık özelliklerinin tespit edilmesi gereklidir. Durağan olmayan bir seri için alınacak önlemler, seriyi birinci farkını almak ya da uygun modelleme yöntemlerini tercih etmek olabilir. (Gujarati, 1999).

ADF birim kök testi, Dickey-Fuller testinin genişletilmiş bir versiyonudur ve serilerde otokorelasyon problemini hesaba katar. ADF testi, seride birim kök olup olmadığını anlamak için aşağıdaki regresyon modeline dayanır (Dickey ve Fuller, 1981):

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (1)$$

Denklem 1'de Δ fark operatörünü, t trendi, Y ise birim kök hipotezini test eden katsayıyı ifade eder. Testin temel hipotezi, seride birim kök olduğunu ($\gamma = 0$), alternatif hipotezi ise serinin durağan olduğunu ifade eder. ADF testi, gecikme uzunluklarını belirleyerek serinin yapısal otokorelasyonunu kontrol eder.

PP testi, ADF testine benzer şekilde birim kök varlığını test eder. ADF testinden farklı olarak, otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarını çözmek için non-parametrik bir yaklaşım kullanır. PP testi, Dickey-Fuller regresyon denklemini kullanır ancak hata terimlerinde olası otokorelasyonu ve varyans problemlerini Newey-West tipi düzeltmelerle ele alır. Bu nedenle, PP testi, serilerin hata terimi yapısına duyarlı olduğu durumlarda alternatif bir yöntem olarak öne çıkar (Phillips ve Perron, 1988).

Hem ADF hem de PP testleri, zaman serilerinin durağan olup olmadığını belirlemede etkili araçlardır. ADF testi otokorelasyonu gecikme sayılarıyla kontrol ederken, PP testi non-parametrik düzeltmelerle daha esnek bir yöntem sunar. Çalışmalarda her iki testin sonuçlarını bir arada değerlendirmek, serinin durağanlığı hakkında daha güvenilir bir sonuca ulaşmayı sağlar. Bu nedenle, çalışmada her iki yöntem de kullanılmıştır.

4.2. Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli

Vektör Otoregresyon (VAR) modeli, zaman serisi analizinde sıkça kullanılan parametrik bir yöntemdir. Bu model, birden fazla zaman serisi arasındaki dinamik ilişkileri eşanlı olarak incelemeye olanak tanır (Sims, 1980). VAR modelinde, her bir değişken hem bağımlı hem de bağımsız değişken olarak değerlendirilir. Ayrıca, her bir serinin geçmiş değerlerinin diğer seriler üzerindeki etkisi analiz edilir. Bu yöntem, değişken-

ler arasında nedensellik ilişkilerini anlamak, öngörü yapmak ve politika analizi gerçekleştirmek için güçlü bir araçtır.

VAR modeli, genellikle durağan seriler üzerinde uygulanır. Bu nedenle, serilerin birim kök testleri ile durağanlık durumları kontrol edilir ve gerekirse birinci farkları alınarak durağan hale getirilir. VAR modeli şu şekilde ifade edilir (Özgen ve Güloğlu, 2004):

$$Y_t = A_1 Y_{t-1} + A_2 Y_{t-2} + \dots + A_p Y_{t-p} + \epsilon_t \quad (2)$$

Denklem 2'de Y_t , analiz edilen değişkenlerin bir vektörüdür. A_i , modeldeki katsayı matrislerini temsil ederken; p , gecikme uzunluğunu ifade eder. ϵ_t ise hata terimidir ve sıfır ortalama ile sabit varyansa sahip olduğu varsayılır.

Model, değişkenlerin gecikme uzunluklarına bağlıdır. Bu nedenle, uygun gecikme uzunluğu seçiminde bilgi kriterleri (AIC, SC, HQ gibi) kullanılır. Gecikme uzunluğunun doğru belirlenmesi, modelin tahmin doğruluğunu ve yorumlanabilirliğini artırmaktadır.

4.3. Etki-Tepki Analizi

Etki-tepki analizi, bir VAR modelinde değişkenlerden birine verilen bir standart sapma büyüklüğündeki şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisini dinamik bir şekilde analiz eder. Bu analiz, şokun etkisinin zaman içindeki yönünü ve büyüklüğünü anlamaya olanak tanır. Etki-tepki fonksiyonları, her bir şokun ilgili değişkenler üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini grafiksel olarak sunar. Analiz, politika yapımcıların belirli bir değişken üzerindeki müdahalelerinin sistem üzerindeki etkilerini öngörmesine yardımcı olur. Ancak, etki-tepki fonksiyonlarının yorumlanabilirliği, modelde kullanılan sıralama yöntemi (örneğin Cholesky ayrıştırması) ile yakından ilişkilidir (Stock ve Watson, 2001).

4.4. Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırması, bir VAR modelinde her bir değişkenin öngörü hatası varyansının, diğer değişkenlerden gelen şoklarla ne ölçüde açıklandığını ortaya koyar. Bu yöntem, farklı dönemler için değişkenler arasındaki etkileşimlerin derecesini sayısal olarak ifade eder. Kısa vadede bir değişkenin öngörü hatası büyük ölçüde kendi şokları tarafından açıklanırken, uzun vadede diğer değişkenlerden gelen şokların etkisi artabilir. Varyans ayrıştırması, sistemdeki değişkenlerin birbirleri üzerindeki göreceli önemini anlamak için önemli bir araçtır (Lütkepohl, 2005: 41).

5. Bulgular

Bu bölümde, çalışmada kullanılan yöntemlerle elde edilen analiz sonuçları detaylı bir şekilde sunulmaktadır. İlk olarak, değişkenlerin durağanlık özellikleri birim kök testleri ile incelenmiştir. Daha sonra, VAR modeli yardımıyla değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler analiz edilmiş ve etki-tepki fonksiyonları ile varyans ayrıştırma sonuçları değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, çalışmanın devamında sunulmuştur.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

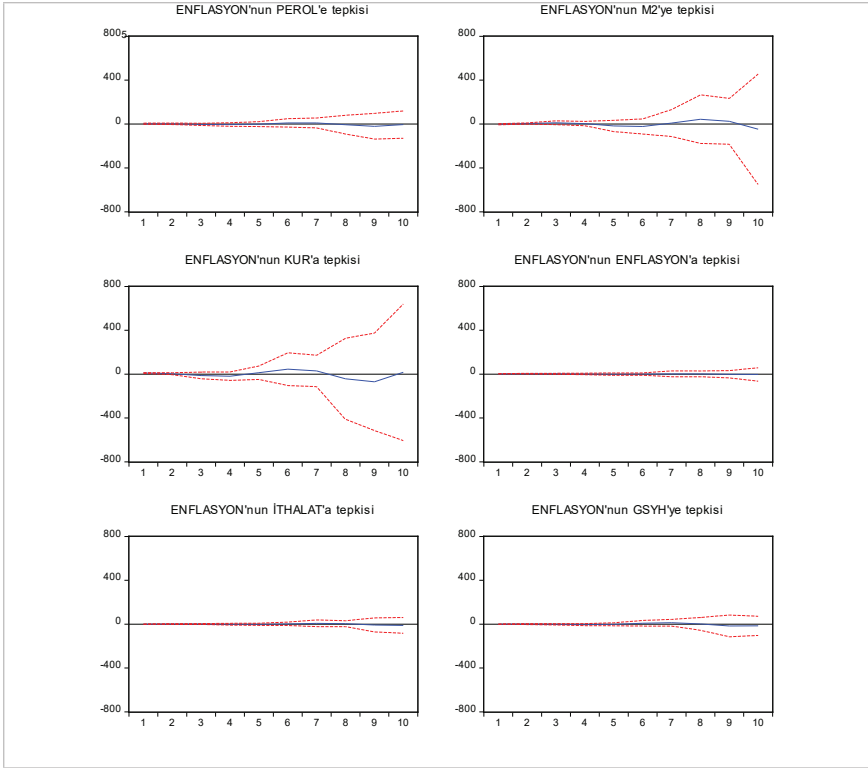
Değişkenler	ADF birim kök testi		PP birim kök testi	
	t-istatistik (seviye)	t- istatistik (birinci fark)	t-istatistik (seviye)	t- istatistik (birinci fark)
ENFLASYON	-1.825	-2.342***	-1.825	-4.383***
ITHALAT	-1.469	-5.331***	-1.246	-6.121***
PETROL	-1.873	-4.148***	-1.776	-4.120***
GSYH	-4.440	-7.451***	-4.433	-9.278***
KUR	-3.039	-3.731***	-3.129	-3.231***
M2	-4.371	-4.132***	-1.559	-3.146***
ENFLASYON	-1.608	-2.769***	-1.163	-6.105***
ITHALAT	-3.232	-4.560***	-3.253	-7.295***
PETROL	-1.817	-4.313***	-1.760	-4.511***
GSYH	-4.363	-7.347***	-4.358	-9.278***
KUR	-3.629	-2.394***	-4.333	-3.652***
M2	-4.138	-3.768***	-2.064	-2.825***

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2’de birim kök test sonuçları yer almaktadır. ADF ve PP birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar, incelenen tüm değişkenlerin seviyede durağan olmadığını, ancak birinci fark alındığında durağan hale geldiğini göstermektedir. Bu durum, değişkenlerin genel olarak I(I) olduğunu, yan birinci farkta durağan olduğunu göstermektedir. Sonuçlar, enflasyon, ithalat, petrol fiyatları, döviz kuru ve para arzı gibi değişkenlerin zaman içinde belirgin dalgalanmalar gösterdiğini, ancak fark alma işlemiyle istikrar kazandığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde VAR modelinin kullanımına uygun bir temel sağladığını göstermektedir.

Modele dahil edilen değişkenlerin birinci farkları alınarak durağan hale geldikleri belirlendikten sonra, VAR modeli için uygun gecikme

uzunluğunun belirlenmesinde bilgi kriterlerinden yararlanılmıştır. AIC, SC ve HQ bilgi kriterlerine göre uygun gecikme uzunluğu 2 olarak seçilmiştir. Kurulan modelde değişkenler arasındaki ilişkilerin yorumlanabilmesi için etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması analizleri kullanılmıştır. Enflasyon bağımlı değişkeninin, modele bağımsız değişken olarak eklenen döviz kuru, para arzı, ithalat, GSYH ve petrol fiyatları gibi değişkenlerde meydana gelen şoklara verdiği tepkiler, etki-tepki grafikleri ile yorumlanmıştır. Varyans ayrıştırması ise, enflasyon varyansındaki değişimlerin ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığını ortaya koymak için analiz edilmiştir. Bu analizler, enflasyonun temel belirleyicilerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Şekil 1. Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Şekil 1'de etki-tepki analizi sonuçları yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar, enflasyonun diğer değişkenlere ve diğer değişkenlerin enflasyona verdiği tepkileri değerlendirme fırsatı sunmaktadır. İlk dönemde, bir şok karşısında yalnızca enflasyonun kendisine etkisi gözlemlenirken, diğer

değişkenlerin etkileri zamanla ortaya çıkmaktadır. Enflasyon, döviz kuru ve para arzı gibi değişkenlerden gelen şoklara karşı güçlü tepkiler verirken, ithalat ve GSYH'den gelen şoklara karşı daha sınırlı bir tepki göstermektedir.

Döviz kuru, enflasyon üzerinde güçlü ve dalgalı bir etkiye sahiptir. İlk dönemlerde döviz kurundaki bir artış, enflasyonda düşüşe neden olurken, ilerleyen dönemlerde bu etki tersine dönmekte ve enflasyonu artırıcı bir rol oynamaktadır. Para arzındaki şoklar da enflasyon üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. İlk dönemlerde genişletici para politikalarının etkisiyle enflasyon artarken, zamanla bu etki azalmakta ve dalgalı bir yapı göstermektedir. Petrol fiyatları, enflasyon üzerinde genellikle sınırlı bir etkiye sahiptir. Ancak bazı dönemlerde etkiler belirginleşmektedir. Petrol fiyatlarındaki artış, enflasyonu artırıcı bir rol oynamaktadır. İthalatın etkisi ise görece zayıf kalmakta, yalnızca belirli dönemlerde enflasyona anlamlı bir katkı sağlamaktadır. GSYH'nin etkisi de genel olarak sınırlıdır; ekonomik büyümedeki dalgalanmalar, enflasyon üzerinde istikrarlı bir etki yaratmamaktadır.

Genel olarak, sonuçlar enflasyonun özellikle döviz kuru ve para arzındaki şoklara duyarlı olduğunu, diğer değişkenlerden gelen etkilerin ise daha sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye'de enflasyonun temel belirleyicilerinin başta döviz kuru ve para politikası olduğunu vurgulamaktadır. Bulgular, politika yapıcılar için döviz kuru istikrarının sağlanması ve para arzının kontrolünün önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Tablo 3. *Enflasyon Değişkenine Ait Varyans Ayrıştırması Sonuçları*

PERİYOD	ENFLASYON	ITHALAT	PETROL	GSYH	KUR	M2
1	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
2	77.20	2.55	0.20	2.31	14.14	3.61
3	71.56	1.04	1.20	0.87	20.39	4.95
4	79.04	0.98	1.37	3.09	12.79	2.74
5	68.40	3.78	0.94	4.31	15.86	6.71
6	81.74	1.30	0.46	2.03	11.01	3.45
7	77.02	2.39	0.48	7.33	8.63	4.14
8	72.82	2.50	0.31	5.48	12.68	6.20
9	79.78	1.78	0.34	4.71	9.57	3.82
10	70.30	3.73	0.30	4.21	11.55	9.91

Tablo 3'te enflasyon değişkenine ait varyans ayrıştırması sonuçları yer almaktadır. Varyans ayrıştırması analizi, enflasyon değişkeninin tahmin hatası varyansının, diğer değişkenler tarafından ne kadar açıklandığını göstermektedir. Bu sonuçlar, etki-tepki analizinin bulgularını destekleyici nitelikte olup, değişkenlerin enflasyon üzerindeki göreceli etkilerini ve zaman içindeki önemini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

İlk dönemde enflasyon değişkeninin tahmin hatası tamamen kendisi tarafından açıklanmaktadır. Bu durum, başlangıçta diğer değişkenlerin enflasyon üzerindeki etkisinin gözlemlenemediğini ve enflasyonun kendi dinamiklerinin belirleyici olduğunu göstermektedir. Böylece, enflasyonun içsel bir süreç olduğu ve kısa vadede dışsal faktörlerden daha az etkilendiği ortaya koyulmuştur. İkinci dönemden itibaren döviz kuru, enflasyon varyansının önemli bir kısmını açıklamaya başlamaktadır. Örneğin, ikinci dönemde enflasyon varyansının %14.14'ü, üçüncü dönemde ise %20.39'u döviz kuru tarafından açıklanmaktadır. Ancak bu oran ilerleyen dönemlerde dalgalanmalar göstermekte, bazı dönemlerde düşmektedir. Bu bulgu, döviz kuru şoklarının enflasyon üzerinde özellikle kısa vadede güçlü bir etkiye sahip olduğunu ancak uzun vadede bu etkinin azalabildiğini göstermektedir. Etki-tepki analizinde de döviz kurunun güçlü ve dalgalı bir etkisi gözlemlenmişti.

Para arzı (M2), ikinci dönemden itibaren enflasyon varyansını açıklamaya başlamakta ve bu etki zamanla artış göstermektedir. Örneğin, beşinci dönemde %6.71, onuncu dönemde ise %9.91 oranında etkili olmuştur. Bu durum, para arzının enflasyon üzerindeki etkisinin orta ve uzun vadede belirginleştiğini göstermektedir. Bu bulgu, genişletici para politikalarının etkilerinin zamanla ortaya çıktığını ve enflasyon dinamiklerini etkilediğini desteklemektedir. İthalatın ve GSYH'nin enflasyon varyansı üzerindeki açıklayıcılığı genel olarak sınırlı kalmaktadır. İthalatın etkisi %3-4 seviyelerinde dalgalanırken, GSYH'nin etkisi ilerleyen dönemlerde bir miktar artarak %5'e kadar çıkmaktadır. Bu bulgu, ithalat ve büyüme gibi değişkenlerin enflasyon üzerindeki dolaylı etkilerinin doğrudan etkilerine kıyasla daha sınırlı olduğunu göstermektedir. Ancak GSYH'nin orta vadede etkisinin artması, büyüme şoklarının enflasyon üzerindeki potansiyel dolaylı etkilerine işaret edebilir. Petrol fiyatları, enflasyon varyansının yalnızca çok küçük bir kısmını açıklamaktadır (genellikle %1'in altında). Bu bulgu, Türkiye'de enflasyonun enerji fiyatlarından doğrudan etkilenmesinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Ancak petrol fiyatlarının maliyet enflasyonu yoluyla dolaylı etkiler yaratabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Varyans ayrıştırması sonuçları, Türkiye'de enflasyonun temel belirleyicilerinin başında döviz kuru ve para arzının geldiğini göstermekte-

dir. Döviz kuru kısa vadede güçlü etkiler yaratırken, para arzının etkileri daha çok orta ve uzun vadede belirginleşmektedir. İthalat ve GSYH gibi değişkenlerin etkileri sınırlı kalmakla birlikte, GSYH'nin orta vadede bir miktar daha fazla açıklayıcılık kazandığı görülmektedir. Elde edilen sonuçlar, döviz kuru istikrarını sağlamak ve para politikalarını dikkatli bir şekilde yönetmek gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, ithalat ve büyüme dinamiklerinin enflasyon üzerindeki dolaylı etkilerinin göz ardı edilmemesi gerektiği ortaya konmaktadır. Son olarak, etki-tepki analizindeki bulgularla tutarlı bir şekilde, döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisinin dikkatle incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

6. Sonuç

Bu çalışma, 2000-2023 dönemi Türkiye ekonomisinde enflasyonu belirleyen temel dinamikleri analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, enflasyonun yanı sıra ithalat, GSYH, döviz kuru, para arzı ve petrol fiyatları gibi önemli makroekonomik değişkenler kullanılmıştır. Araştırmada, öncelikle değişkenlerin durağanlık durumları ADF ve PP birim kök testleriyle incelenmiştir. Ardından VAR modeli kurularak değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler analiz edilmiştir. Ayrıca, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması yöntemleriyle değişkenlerin enflasyon üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, Türkiye'de enflasyonun temel belirleyicilerinin döviz kuru ve para arzı olduğunu ortaya koymaktadır. Döviz kurundaki şokların enflasyon üzerinde kısa vadede güçlü ve dalgalı bir etkisi bulunurken, para arzı değişimlerinin etkisi daha çok orta ve uzun vadede belirgin hale gelmiştir. İthalat ve GSYH gibi değişkenlerin enflasyon üzerindeki etkileri sınırlı kalmakla birlikte, büyümenin orta vadede enflasyon dinamiklerini bir ölçüde etkilediği görülmüştür. Petrol fiyatlarının ise enflasyon üzerindeki etkisi oldukça düşük seviyede kalmıştır. Bu durum enerji fiyatlarının doğrudan etkilerinden ziyade dolaylı etkilerinin olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın bulguları, önemli çıkarımlar sunmaktadır. Türkiye'de enflasyonla mücadelede döviz kuru istikrarının sağlanması kritik bir öneme sahiptir. Döviz kurundaki dalgalanmalar, fiyatlar genel düzeyi üzerinde önemli bir baskı oluşturmakta ve enflasyonun istikrarını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, döviz kuru yönetiminde etkin politikalar uygulanmalı ve kur istikrarı öncelikli hedeflerden biri olmalıdır. Ayrıca, para arzındaki genişlemelerin enflasyon üzerindeki gecikmeli etkileri dikkate alınarak, para politikası daha dikkatli bir şekilde yönetilmelidir. Özellikle genişletici para politikalarının uzun vadeli etkileri göz önünde bulundurulmalı ve para arzı artışları kontrollü bir şekilde gerçekleştiril-

melidir. Son olarak, ithalat ve büyüme gibi değişkenlerin enflasyon üzerindeki etkilerinin sınırlı olması, bu alanlarda politika önlemlerinin doğrudan enflasyon hedeflemesine yönelik olmayabileceğini göstermektedir. Ancak büyümenin dolaylı etkileri dikkate alınarak, ekonomik istikrar ve sürdürülebilir büyüme politikaları, enflasyonla mücadelede destekleyici bir rol oynayabilir. Çalışma sonuçları, enflasyonu kontrol altına almak için hem döviz kuru hem de para arzı politikalarının uyumlu bir şekilde uygulanması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

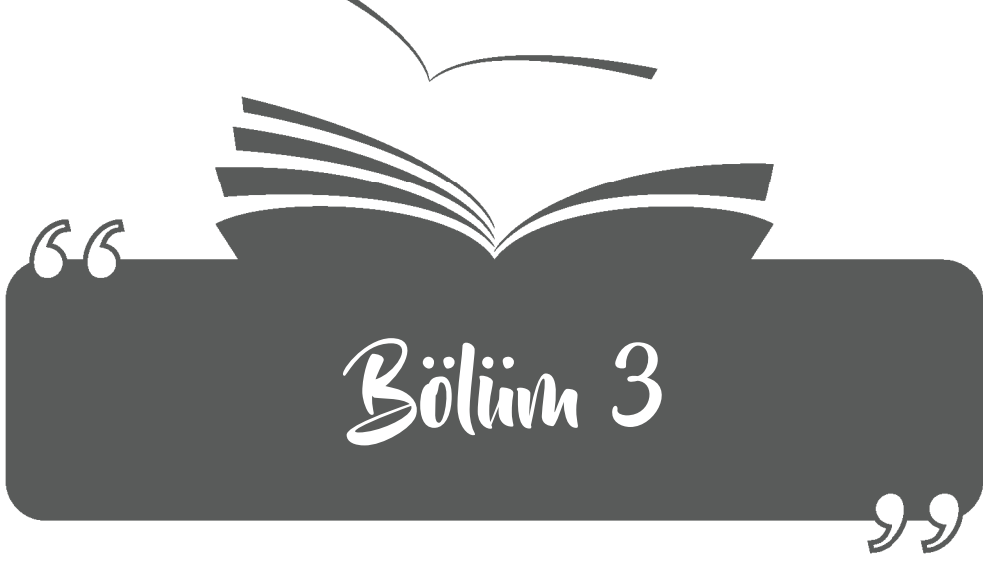
KAYNAKÇA

- Adams, J. (1993). Institutions and economic development: structure, process, and incentive. In *Institutional Economics: Theory, Method, Policy* (pp. 245-281). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Adu, G., & Marbuah, G. (2011). Determinants of inflation in Ghana: An empirical investigation. *South African Journal of Economics*, 79(3), 251-269.
- Afsal, M. Ş., Doğan, İ., Örün, E., & Aydın, B. (2018). Enflasyonun stokastik belirleyicileri: Türkiye ekonomisi için bir NARDL yaklaşımı. *Journal of Life Economics*, 5(4), 57-74.
- Aksu, H., & Emsen, Ö. S. (2019). Enflasyon, faiz ve döviz kuru ilişkileri: Türkiye için ARDL analizleri ile asimetrik eş-bütünleşme araştırması (2003: 01-2017: 12). *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 33(1).
- Alavinasab, S. M. (2014). Determinants of inflation: The case of Iran. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 1(1), 71-77.
- Alev, N. (2019). Determinants of Inflation in Turkey: ARDL Bounds Testing Approach (2006: Q1-2018: Q2 Period). *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1), 1-18.
- Armash, H., Salarzahi, H., Yaghoobi, N., & Heydari, A. (2010). Causes of inflation in the Iranian economy. *International Review of Business Research Papers*, 6(3), 30-44.
- Asgharpur, H., Kohneshahri, L. A., & Karami, A. (2014). The Relationship Between Interest Rates and Inflation Changes: An Analysis of Long-Term Interest Rate Dynamics in Developing Countries. University of Tabriz.
- Aurangzeb, A. U. H., & Haq, U. A. (2012). Determinants of inflation in Pakistan. *University Journals of Management and Social Sciences*, 2(4), 89-96.
- Avcı, T. (2020). Makroekonomik faktörler ve banka kredilerinin enflasyon üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 98-107.
- Ayub, G., Rehman, N., Iqbal, M., Zaman, Q., & Atif, M. (2014). Relationship between inflation and interest rate: evidence from Pakistan. *Research Journal of Recent Sciences ISSN*, 2277, 2502.
- Bandara, R. (2011). The determinants of inflation in Sri Lanka: An application of the vector autoregression model. *South Asia Economic Journal*, 12(2), 271-286.
- Bashir, F., Nawaz, S., Yasin, K., Khursheed, U., Khan, J., & Qureshi, M. J. (2011). Determinants of Inflation in Pakistan: An Econometric Analysis Using Johansen Co-Integration Approach. *Australian Journal of Business and Management Research*, 1(5), 71-82.
- Bedir, S., & Tural, A. (2014, July). Bütçe açığı ve enflasyon: Türkiye için bir sınır testi yaklaşımı. In *International Conference on Eurasian Economies* (Vol. 915, pp. 1-9).

- Bölükbaş, M. (2019). Türkiye’de enflasyon cari açık ve bankacılık sektörü kredileri: 2006-2018 dönemi için bir inceleme. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(2), 77-92.
- Bölükbaş, M. (2020). Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Faiz Oranı Covid-19 Salgınından Etkilendi mi?. *Bankacılar Dergisi*, 115, 50-68.
- Bölükbaş, M., & Peker, O. (2017). Türkiye’de fiyat düzeyi ve maliye politikası arasındaki ilişki: FTPL yaklaşımının ekonometrik bir analizi. *Maliye Dergisi, Ocak-Haziran*, 172, 1-14.
- Caldara, D., & Kamps, C. (2008). *What are the effects of fiscal policy shocks? A VAR-based comparative analysis* (No. 877). ECB working paper.
- Choi, S., Shin, J., & Yoo, S. Y. (2022). Are government spending shocks inflationary at the zero lower bound? New evidence from daily data. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 139, 104423.
- Corbo, V., & Di Casola, P. (2022). Drivers of consumer prices and exchange rates in small open economies. *Journal of International Money and Finance*, 122, 102553.
- Datta, D. D., Johannsen, B. K., Kwon, H., & Vigfusson, R. J. (2021). Oil, equities, and the zero lower bound. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 13(2), 214-253.
- Demirgil, B. (2019). Türkiye’de enflasyonun belirleyicileri üzerine uygulamalı bir çalışma. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 7(1), 13-21.
- Deyshappriya, N. R. (2014). Inflation dynamics in Sri Lanka: An application of VECM approach. *Ruhuna Journal of Management and Finance*, 1(2), 17-28.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Engin, İ. (2022). 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Uygulanan Ortodoks İstikrar Programları: 24 Ocak ve 5 Nisan Kararları. *Fiscaoconomia*, 6(3), 1173-1193.
- Fisher, I. (1930). *The theory of interest*. New York: Macmillan
- Friedman, M. (1970). *The Counter-revolution in Monetary Theory*. *The Institute of Economic Affairs*.
- Girginer, N., & Yenilmez, F. (2005). Türkiye’de enflasyonun ekonometrik olarak incelenmesi (1982-2002). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 101-116.
- Granger, C. W., & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of econometrics*, 2(2), 111-120.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (1999). *Basic Econometrics*, McGraw-Hill. *New York*.
- Gujarati, D. N., Porter, D. C., & Gunasekar, S. (2009). *The McGraw-Hill Series Economics*. *New York*.

- Jovičić, G., & Kunovac, D. (2017). What is driving inflation and GDP in a small European economy: The case of Croatia. *Retrieved March, 12, 2021.*
- Kaya, D. G. (2020). Koronavirüs pandemisinin küresel ekonomideki izleri: Kamu finansal dengesi, ticaret hacmi, enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 221-237.
- Kim, B. Y. (2001). *Determinants of inflation in Poland: A structural cointegration approach* (No. 16/2001). BOFIT Discussion Papers.
- Kolcu, F. (2023). Türkiye’de enflasyonun belirleyicileri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 31-56.
- Korkmaz, Ö. (2017). Enflasyon oranını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 109-142.
- Leeson, R. ve Palm, C.G. (1970). The counter-revolution in monetary theory by Milton Friedman. Institute of Economic Affairs Occasional Paper, No. 33.
- Lim, Y. C., & Sek, S. K. (2015). An examination on the determinants of inflation. *Journal of Economics, Business and Management*, 3(7), 678-682.
- Lütkepohl, H. (2005). *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Newyork: Springer-Verlag, Berlin Hiedelberg.
- Malikane, C., & Mokoka, T. (2014). What really drives inflation?. *Applied Economics Letters*, 21(3), 196-200.
- Ochieng, O., Mukras, M. S., & Momanyi, G. (2016). The Determinants of Inflation in the Kenyan Economy. *International Journal of Economics*, 1(1), 46-60.
- Özgen, F.B. ve Güloğlu, B. (2004). Türkiye’de iç borçların iktisadi etkilerinin VAR tekniğiyle analizi. *METU Studies in Development*, 31: 93-114.
- Stock, J.H. and Watson, M.W. (2001). Vector Autoregressions. *Journal of Economic Perspectives*, 25 (4): 101-115.
- Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol krizinin ekonomiye etkileri ve stagflasyon olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Sargent, T. J., & Wallace, N. (1981). Some unpleasant monetarist arithmetic. *Federal reserve bank of minneapolis quarterly review*, 5(3), 1-17.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1-48.
- Tanrıöver, B., & Yamak, N. (2015). Nominal faiz oranı-genel fiyat düzeyi ilişkisinin Gibson Paradoksu çerçevesinde analizi. *Maliye Dergisi*, 168, 186-200.
- Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 56-80.
- Umoru, D., & Oseme, A. S. (2013). Inflation expectations and interest rate variation in Nigeria: An econometric assessment of the evidence. *International Journal of Development and Economic Sustainability*, 1(2), 1-12.

- Ünüvar, İ., & Aktaş, H. (2022). Dünya’da ve Türkiye’de COVID-19 pandemisinin ekonomik etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 124-140.
- Woodford, M. (1999). Revolution and Evolution in Twentieth-Century Macroeconomics. Paper presented at the conference on “Frontiers of the Mind in the Twenty-First Century”, Library of Congress, Washington, June 14–18.
- Wray, L. R. (1993). Money, interest rates, and Monetarist policy: Some more unpleasant Monetarist arithmetic?. *Journal of Post Keynesian Economics*, 15(4), 541-569.
- Yamaçlı, D. S., & Saatçi, M. (2016). Türkiye’de Tüketici Enflasyonunun İktisadi. Belirleyicileri: ARDL Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 53-71.

**MAKROEKONOMİK İSTİKRAR VE SATIN ALMA
GÜCÜ PARİTESİ: TÜRKİYE'DE REEL EFEKTİF
DÖVİZ KURU VE OYNAKLIK ÜZERİNE BİR
ANALİZ**

Zaim Reha YAŞAR¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, reha@kku.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7466-6137>

1. GİRİŞ

Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) ilk defa Cassel (1918) tarafından bir ülkenin parasının satın alma gücünün diğer bir ülkenin parasının satın alma gücüne oranı olarak tanımlanmış ve iktisat literatürüne kazandırılmıştır. SGP teorisi, iki ülke arasındaki reel döviz kurlarının uzun vadede denge durumunda olmasını gerektiren bir hipoteze dayanmakta ve sabit bir mal ve hizmet sepeti temel alınarak, iki ülkedeki döviz kurlarının fiyat seviyeleri oranına eşit olması gerektiğini ifade etmektedir (Chang vd., 2012). SGP teorisinin temelinde yatan en önemli unsur, uluslararası mal piyasalarında ortaya çıkan arbitraj imkânıdır.

SGP'nin temel varsayımı, reel döviz kurunun uzun vadede sabit bir denge değerine yaklaşacağıdır. Bu kapsamda, SGP hipotezi hem ekonomistler hem de politika yapıcılar için büyük önem taşımaktadır. Özellikle, durağan olmayan bir reel döviz kuru serisi, nominal döviz kuru, yurt içi fiyat düzeyi ve yurt dışı fiyat düzeyi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığını göstermekte ve bu suretle SGP hipotezinin geçersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle bir durumda SGP'nin geçersizliği, para politikasının etkinliğini azalttığını işaret etmektedir. Bu nedenledir ki politika yapıcılar, SGP'yi geçerli kılmak amacıyla dikkatlerini döviz kurlarına yöneltmek zorunda kalacaklardır (Snaith, 2012).

Taylor (2003) SGP'yi, bir ulusal para biriminin yalnızca yurtiçinde değil de aynı zamanda yurtdışında da eşdeğer bir satın alma gücüne sahip olması gerektiğini ifade eden bir teori olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda, nominal döviz kurunun, ülkeler arasındaki görece fiyat seviyelerindeki değişimlere bağlı olduğu ve dolayısıyla reel döviz kurunun sabit kalacağı varsayılmaktadır. SGP'nin uygulanabilirliğini sınamak için reel döviz kuru serilerinin durağan olup olmadığı değerlendirilmektedir. Eğer reel döviz kuru sabit bir ortalamaya yaklaşıyorsa, SGP hipotezi geçerli kabul edilmektedir. Bu durum ise ülkeler arasındaki fiyat seviyelerindeki değişimlerin nominal döviz kurunda meydana gelen eşdeğer bir değer kaybı veya kazancı ile dengeleneceği anlamına gelmektedir. Diğer yandan, reel döviz kurunun durağan olmaması durumunda SGP hipotezinin geçersiz olduğu sayılmaktadır. SGP hipotezinin politika yapıcılar açısından iki temel öneme sahip olduğu belirtilmektedir. İlk olarak, SGP yurt dışı enflasyon oranına kıyasla daha yüksek bir yurt içi enflasyon oranına sahip ülkelerde döviz kurunun aşırı değerli olup olmadığını tespit etmek için bir araç sunmaktadır. İkinci olarak ise SGP döviz kuru belirleme modellerinin temel dayanağını oluşturarak, bu modellerde döviz kurunun belirlenmesinde temel bir varsayım olarak kabul edilmektedir (Holmes vd., 2012; Karoglou ve Morley, 2012).

Türkiye’de SGP geçerliliğini sınama amacı güden bu çalışma aşağıdaki şekilde tasarlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde mevcut literatürdeki çalışmalara ve bulgularına yer verilmektedir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan ekonometrik ve istatistiksel yöntemlerin teorik temelleri paylaşılmaktadır. Dördüncü bölümde çalışmadan elde edilen bulgulara yer verilmekte ve son bölümde ise ampirik bulgular ışığında sonuç ve politika önerilerine yer verilmektedir.

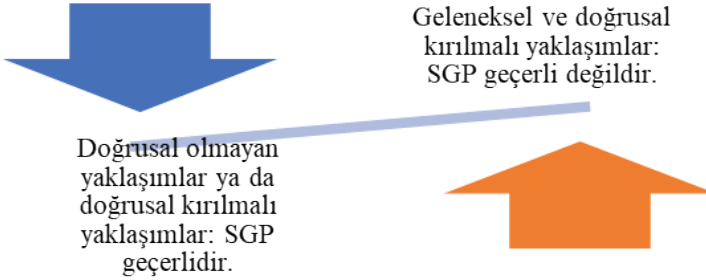
2. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) hipotezi, döviz kurlarının hareketlerini açıklamaya yönelik önemli modellerden biridir. Bu önem, uzun vadede döviz kurlarının ortalamaya yakınsama eğilimi gösterip göstermemesi ve SGP hipotezinin geçerliliği ile doğrudan ilişkilidir (Gözcör, 2011). SGP, nominal bir çıpa olarak değerlendirilerek uzun dönem dengesi bağlamında döviz kurlarının belirlenmesine katkı sağlamakta ve reel döviz kurlarındaki kalıcılığın tespit edilmesinde kullanılabilir (Rogoff, 1996). Eğer reel döviz kuru yüksek düzeyde kalıcılık gösteriyorsa, ekonominin reel sektörlerini etkileyen şokların daha çok kalıcı nitelikteki tercihler ve teknolojiyle bağlantılı olduğu sonucuna ulaşılabilir (Telatar ve Hasanov, 2009). Buna karşılık, reel döviz kurunun düşük seviyede kalıcı olması durumunda, söz konusu şokların ağırlıklı olarak toplam talep kaynaklı olduğu düşünülebilir. Ayrıca, SGP teorisi ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının incelenmesinde de kullanılmaktadır. Ülkeler arası sağlıklı bir refah karşılaştırmasının yapılabilmesi için SGP hipotezinin geçerliliği büyük önem arz etmektedir (Sarno ve Taylor, 2002). Bu nedenle, SGP hipotezinin geçerliliğini değerlendirmeye yönelik araştırmalar, ekonomi literatüründe önemli bir yer tutmaktadır.

Satın alma gücü paritesi geçerliliğine ilişkin mevcut yazın oldukça fazla olup teorinin geçerliliği hakkında çeşitli sonuç ve çıkarımlar bulunmaktadır. Taylor (2006), SGP hipotezinin geçerliliğine ilişkin olarak 1970’li yıllarda hipotezin geçerli olduğuna dair bulgular mevcutken 1980’li yıllarda ise geçerli olmadığını ileri sürmüştür. Ancak, son yıllarda yürütülen araştırmalar SGP hipotezinin güçlü bir biçimde desteklendiğini göstermektedir (Karoglou ve Morley, 2012). Hipotezin geçerliliğinin, yalnızca araştırmalarda kullanılan ekonometrik tekniklere bağlı olmadığı, aynı zamanda incelenen dönemlerle de ilişkili olduğu görülmektedir (Çeviş ve Ceylan, 2015; Güriş vd., 2016). Bahsedilen gerekçelere ek olarak ihtimaller dahilinde bir açıklama, literatürde çoğu çalışmanın SGP’yi temsilen kullanılan döviz kuru serisi ya da serilerinin kendine has dinamik süreçlerini, davranışsal örüntülerini ve uzun vadeli mekanizmalarını kapsamlı bir şekilde irdelemekten ziyade genellikle sınırlı test yöntemleri ve standartlaştırılmış değerlendirme kalıpları çerçevesinde

ele alma eğiliminde olması ve veri odaklı bir yaklaşım benimseyememiş olmasıdır. Şekil 1'de detaylı literatür irdelemesi sonucunda oluşturulan görsel yer almaktadır. Görsel, geleneksel birim kök testlerine dayalı araştırmaların tümünün SGP'nin geçerliliğini desteklemediğini ortaya koymaktadır. Doğrusal ve yapısal kırılmalı testleri kullanan araştırmalarda ise bulgular daha belirsizdir. Bu durumun temel nedeninin, esasen doğrusal olmayan bir seriyi doğrusal varsayarak kırılma veya kırılmaları belirlemeye çalışmanın, her zaman gerçekçi ve anlamlı kırılmaları tespit etme gücünü azaltması suretiyle yanlış sonuçlar üretilmesi olduğu düşünülmektedir.

Şekil 1. Literatür Bulgularının Özeti

Türkiye için Telatar ve Kazdağlı (1998), 1980-1993 periyodunu kapsayan aylık frekanslı verilerin temel alındığı çalışmada satın alma gücü paritesinin geçerli olmadığına yönelik bulgular kaydetmiştir. Sarno (2000), ESTAR metodolojisi çerçevesinde 1980-1997 dönemini aylık frekanslı veriler ışığında Türkiye için satın alma gücü paritesinin geçerliliğini araştırmıştır. Bulgularda paritenin geçerli olduğu sonucunu elde etmiştir. Erlat (2003) ve Yazgan da hemen hemen benzer bir dönemi incelemiş ve çalışmalarında sırasıyla 1984-2000 (aylık frekanslı veriler) ile 1982-2001 (çeyreklik frekanslı veriler) aralıklarına odaklanmışlardır. Doğrusal olmayan tekniklerin benimsendiği çalışmalarda satın alma gücü paritesinin geçerli olduğuna yönelik sonuçlar elde edilmiştir. Alba ve Park (2005) da Türkiye'de satın alma gücü paritesi hipotezini incelemişlerdir. Aylık frekanslı veriler ve 1973-2002 dönemine odaklanılan çalışmada TAR metodolojisinden faydalanılmıştır. Sonuç olarak satın alma gücü paritesinin var olduğu ifade edilmiştir. Çağlayan ve Saçaklı (2006) ise Türkiye ve Birleşik Krallık için 1995-2004 döneminin aylık verilerini geleneksel birim kök testleri vasıtasıyla inceleyerek satın alma gücü paritesi hipotezini sınamışlardır. Araştırmanın bulgularında SGP hipotezinin bu ilk için de geçerli olmadığını belirtmişlerdir. Aslan ve Kanbur (2007) ise 1982-2005

dönemini kırılma dahilinde iki alt örnekleme (aylık veriler) ayırmıştır: 1982-2001 ve 2001-2005. İki ayrı dönem itibariyle de geleneksel birim kök testi sonuçları (ADF) ve eşbütünleşme testi sonucunda SGP hipotezinin geçerli olmadığını belirtmişlerdir. Yıldırım ve Yıldırım (2012) ise çalışmalarında, 1990-2009 aralığı için Türkiye’de SGP hipotezini sınamışlardır. Araştırmada hem geleneksel birim kök testlerinden hem de doğrusal yapısal kırılmalı birim kök testlerinden faydalanmışlar ve sonuç olarak SGP hipotezinin geçersiz olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir. Gürriş vd. (2016) de doğrusal olmayan birim kök testleri vasıtasıyla 1992-2015 (aylık veriler) döneminde Türkiye ekonomisine odaklanmış ve Türkiye için SGP hipotezinin geçerliliğine yönelik kanıtlar elde edilmiştir. Fourier yapısına dayalı çalışmalar gerçekleştiren Küçükkaplan vd. (2019); Köktürk ve Ural (2019) sırasıyla 2002-2016 ve 2003-2018 dönemleri için aylık verilerle Türkiye ekonomisinin reel döviz kuru serisinin birim kök sürecine sahip olmadığını ve dolayısıyla satın alma gücü paritesinin geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Güloğlu vd., (2011) ise Türkiye ve Türkiye’nin ileri gelen 18 ticaret partneri ülkeyi 1991-2008 dönemi için kırılmalı panel birim kök testleriyle incelemiş ve SGP hipotezinin geçerli olduğunu belirtmiştir. Koçak ve Özbek (2020), araştırmalarında 1994-2019 dönemini aylık veriler üzerinden test etmiştir. Araştırmalarında hem geleneksel hem de yapısal kırılmalı (tüm süreçler doğrusaldır) birim kök testlerine başvurmuşlardır. Araştırmanın iki öne çıkan bulgusu ise geleneksel yaklaşımlara göre SGP hipotezinin geçerli olmadığı buna karşılık yapısal kırılmalı süreçlere göre ise hipotezin geçerli olduğu bulgusu olmuştur. Farklı ülke ve ülke gruplarını araştırma konusu yapan da çalışmalar mevcuttur. Örnek olarak, Breitung ve Candelon (2005), Latin Amerika ve Asya’dan kalabalık ülke grubunu değerlendirme kapsamına almış ve Asya ve Meksika krizlerinin SGP hipotezinin geçerliliğini ne yönde etkilediği sorusuna cevap aramıştır. Araştırmanın bulgularında, esnek döviz kuru sisteminin benimsendiği Asya ülkelerinde SGP hipotezi geçerli; ABD dolarını referans para birimi kabul etmiş olan Latin ve Güney Amerika ülkelerindeyse SGP hipotezinin geçerli olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca, araştırmada krizlerin hipotezin geçerliliğini olumsuz yönde etkilediği de vurgulanmıştır. Payne vd., (2005) ise Hırvatistan için SGP geçerliliğini yapısal kırılmalı birim kök testleri (doğrusal) ile araştırmıştır. Araştırmanın sonuçlarında, geçiş ekonomisi olan Hırvatistan’da SGP’nin geçerli olmadığı bulgusunu elde etmişlerdir. Özcan (2012) ise 1980-2010 aralığında G7 ülkeleri için hipotezin geçerliliğini kırılmalı panel birim kök testi (doğrusal) kullanarak araştırmıştır. Araştırmanın bulgularında G7 ülkelerinde SGP’nin geçerli olduğuna dair kanıtlar sunulmuştur. Yıldırım vd., (2013) Türkiye, AB-27, AB-15, G8 ve OECD ülkeleri için SGP hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Türkiye ve diğer ülke grupları için yıllık verilerin analiz edildiği çalışmada dönem aralıkları

Türkiye için 1960-2012, AB-15 ve G-8 grubu için 1975-2012, AB-27 için 1990-2012 ve OECD için 1980-2012 olarak belirlenmiştir. Panel veri analizi ve zaman serisi analizi (Türkiye için) tekniklerinin kullanıldığı çalışmada geleneksel ve kırılmalı birim kök ve panel birim kök testlerinden (tümü doğrusal tekniklerdir) faydalanılmıştır. Araştırmanın bulgularında ise SGP'nin yalnızca Türkiye için geçerli olmadığını buna karşılık diğer tüm ülke grupları için ise geçerli olduğu belirtilmiştir.

Sonuç olarak yazın çerçevesinde SGP, uzun vadede döviz kurlarının, ülkeler arasındaki fiyat düzeylerindeki farklılıkları yansıtarak dengeye ulaşacağını varsaymaktadır. Ancak, bilhassa gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik belirsizlikler, politik istikrarsızlıklar ve yapısal kırılmalar, SGP'nin geçerliliğini sorgulanır hale getirmiştir. Türkiye, 2016 yılından itibaren gözlemlenen azalış eğilimli reel efektif döviz kuru ile bu tür bir belirsizlik dönemine girmiştir. Döviz kurlarındaki dalgalanmalar, özellikle fiyat istikrarı üzerinde olumsuz etkilere yol açmış ve bu sebeple Türkiye ekonomisinde SGP'nin geçerliliğine ilişkin kapsamlı bir inceleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın nihai amacı Türkiye ekonomisinde SGP'nin geçerliliğini analiz etmek ve bu çerçevede de döviz kuru dinamiklerinin davranışlarını ve karakterini belirlemek olmuştur. Mevcut yazından farklı olarak bu çalışmada, veriye belirli önsel varsayımlar çerçevesinde kısıt getirmek yerine, veri üretme sürecinin kendine has iç dinamiklerini merkeze alan veri temelli yöntemler benimsenmiştir. Analiz sürecinde, trend analizi ve doğrusallık testlerinden başlayarak veriye uygun model seçimine dayalı birim kök ve durağanlık araştırmalarına kadar kademe kademe ilerleyen kümülatif bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu süreçte, özellikle son yıllarda geliştirilen Fourier fonksiyonları temelli doğrusal olmayan yaklaşımlar ile yapay sinir ağları tabanlı teknikler kullanılmıştır. Bu çerçevede, araştırmada benimsenen yaklaşım, modelleme süreçlerine veriyi merkez alan bir perspektif kazandırmış ve daha güvenilir çıkarımlara ulaşılmasını sağlamasıyla mevcut literatürden belirgin bir şekilde ayrılmıştır. Ek olarak, bu çalışmanın önem arz eden yönlerinden bir diğeri de analiz edilen dönem aralığının literatürde sıklıkla görülen 20 yıllık odaklanma sınırını aşarak, daha geniş bir zaman dilimini kapsamasıdır. Çalışmada ele alınan dönem, sadece ekonomik krizleri değil, aynı zamanda COVID-19 pandemisi gibi olayları ve Türkiye'de yaşanan siyasi olayların ekonomik etkilerini de içermektedir. Bu tür çalkantılı dönemlerin veri setine dâhil edilmesi bilhassa döviz kuru hareketlerinin anlaşılmasında önemli bir zemin oluşturmuştur.

3. MODEL VE METODOLOJİ

Bu bölümde, Türkiye için satın alma gücü paritesinin geçerli olup olmadığını sınamaya yönelik olarak başvurulan tekniklerin teorik temellerine yer verilmektedir. İlk aşamada, satın alma gücü paritesinin temsili olarak atanan döviz kuru değişkenlerinin (varyasyonları da kastedilmektedir) trend analizi için başvurulan tekniklerin ardından doğrusallık ve birim kök testlerinin metodolojik temellerine açıklık getirilmiştir.

3.1. Trend Analizi

Mann-Kendall testi, zaman serilerinde trendin varlığını tespit etmek için sıklıkla kullanılan parametrik olmayan istatistiksel bir yöntemdir. Yöntemin, eksik gözlemlerin varlığına tolerans göstermesi ve verilerin belirli bir dağılıma uygun olmasını gerektirmemesi nedeniyle avantajları mevcuttur. Testin çalışma prensibi, zaman serisi içerisindeki artış veya azalış yönündeki eğilimleri belirlemek amacıyla serideki değerlerin birbirine göre karşılaştırılmasına dayanır. Test süreci sonucunda elde edilen istatistik değeri (SSS), gözlemler arasındaki ilişkilerin sıklığını yansıtır. Pozitif bir “SSS” değeri, artan bir trend iken negatif bir “SSS” değeri ise azalan bir trende karşılık gelmekte ve standart normal dağılım kullanılarak değerlendirilmektedir (bu sayede eğilimlerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı belirlenmektedir) (Yu ve Lu, 2016; Singh ve Kumar, 2017; Alifujiang vd., 2020; Katipoğlu vd., 2022). Diğer yandan Thiel-Sen Yaklaşımı (TSY), zaman serilerinde trendin büyüklüğünü hesaplamak için kullanılan ve parametrik olmayan bir yöntemdir. Bu yöntem, her bir veri çiftine ait eğimlerin hesaplanıp bu eğimlerin ortanca (medyan temel alınır) değerinin alınması esasına dayanır. TSY, veri setindeki uç değerlerden etkilenmemeye özelliğiyle dikkat çeker ve bu özelliği sayesinde geleneksel eğim hesaplama yöntemlerine göre daha güvenilir sonuçlar sunar. Hesaplanan eğim (β katsayısı ile gösterilir), zaman serisinde gözlemlenen trendin yönünü ve büyüklüğünü ifade eder. Pozitif bir “ β ” değeri artan bir trendi, negatif “ β ” değeri ise azalan bir trendi göstermektedir (Ballova, 2020; Esmailpour vd., 2021).

3.2. Doğrusallık Araştırmaları

Makroekonomik zaman serilerini direkt olarak doğrusal varsaymak genellikle karmaşık ekonomik davranışları göz ardı eden katı bir yaklaşımdır. Zira birçok makroekonomik gösterge, ekonomik şoklar, yapısal kırılmalar ya da rejim değişiklikleri benzeri sebeplerle doğrusal olmayan davranışlar sergileyebilmektedir. Harvey vd., (2008) tarafından geliştirilen doğrusallık testinin kullanımını zaman serisi analizinde doğrusal olmayan davranışların varlığını test etmek amacıyla geliştirilmiştir. Harvey ve Leybourne (2007); Harvey vd., (2008) ve Sollis (2009) doğrusal

olmayan süreçlerin potansiyel yanlılıklarını ortadan kaldırmak ve daha doğru tahminler yapmak için bu davranışların tespitinin kritik olduğunu öne sürmüşlerdir. Harvey vd.,'nin (2008) geliştirdiği test sürecinin literatürde var olan diğer doğrusallık testlerine göre en büyük avantajı zaman serisinin durağanlık varsayımına ilişkin bir koşulunun bulunmamasıdır. Bu test çerçevesinde durağan ($I(0)$) ve durağan olmama ($I(1)$) varsayımı altında önerilen modeller sırasıyla aşağıdaki şekilde yazılmaktadır (Harvey vd., 2008):

$$\begin{aligned} y_t &= \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-2} + \beta_3 y_{t-3} + \sum_{j=1}^p \beta_{4j} \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \\ \Delta y_t &= \lambda_1 \Delta y_{t-1} + \lambda_2 (\Delta y_{t-1})^2 + \lambda_3 (\Delta y_{t-1})^3 + \sum_{j=1}^p \lambda_{4j} \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (1)$$

Denklemlerde yer alan “ Δ ” fark operatörüne ve p gecikme sayısına karşılık gelmektedir. Serinin durağan olma durumuna yönelik olarak hesaplanan W_0 istatistiği ve durağan olmayan duruma yönelik olan hesaplanan W_1 istatistikleri ağırlıklandırılarak nihai test istatistiği değeri olan W_λ elde edilmektedir. W_λ test istatistiği 2 serbestlik dereceli χ^2_2 dağılımına uygunluk göstermekte ve Eşitlik (7)'de gösterildiği şekilde ifade edilmektedir (Harvey vd., 2008):

$$W_\lambda = \{1 - \lambda\} W_0 + \lambda W_1 \quad (2)$$

Bu testin temel hipotezinde serinin doğrusal olduğu savı doğrusal olmama alternatif hipotezine karşı sınanmaktadır (Harvey vd., 2008).

3.3. Birim kök ve Durağanlık Testleri

Ekonomi teorilerinin geçerliliğini test etmek için ekonometrik ve istatistiki tekniklere ihtiyaç duyulmaktadır. Zaman serileri araştırmalarının başlangıç aşamasında sıklıkla, ilgili zaman serisinin birim kök içerip içermediğini incelemektedir: Zaman serisinin birim kök içermesi ya da içermemesi dolayısıyla durağan dışı veya durağan olması, ekonometrik analizlerin yönünü ve uygulanabilirliğini doğrudan etkilemektedir. Durağanlık, genel olarak bir zaman serisinin ortalaması ve varyansı arasında zamanla bir değişiklik olmaması şeklinde tanımlanmaktadır. Bir serinin durağan olmaması, serinin birim kök içerdiğine işaret etmekte ve serinin analizinde bu bulgu dahilinde şekillenen tekniklere başvurulması gerekmektedir (Tarı, 2002; Sevüktekin ve Çınar, 2017). Zaman serisinde birim kök bulunması, serinin şoklara karşı tepkisini açıklamada önem arz etmektedir. Eğer bir zaman serisine gelen şokların etkisi kalıcıysa ve zamanla azalmıyorsa, seri kendi ortalamasına geri dönememekte ve durağan olmayan bir yapıya sahip olmaktadır. Diğer yandan, şokların etkisi geçici ise seri zaman içinde kendi denge değerine geri dönmekte ve durağan bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, finans ve ekonomi menşeli zaman serileri, politika değişiklikleri, rejim değişiklikleri,

finansal veya ekonomik krizler ile doğal afetler ya da salgınlar gibi birçok farklı şoka maruz kalabilmektedir. Bu şoklar, serinin durağanlık yapısını bozabilmekte ya da geçici etkiler yaratarak durağanlık durumunu koruyabilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2017, Kartal vd., 2023).

Reel döviz kuru serilerinin uzun dönemde durağanlık özelliklerinin analizi, satın alma gücü paritesi (SGP) hipotezinin geçerliliğini sınamak adına büyük önem taşımaktadır. SGP hipotezinin geçerli olduğu durumlarda, reel döviz kuru serilerinin durağan olması beklenmektedir (Choi, 2001; Erlat, 2003; Yazgan, 2003;). Bu araştırmada ise reel döviz kuruna ek olarak, reel efektif döviz kuru ve reel efektif döviz kuru oynaklığı da araştırmalara dahil edilmiştir. Ancak temelde, Meese ve Rogoff (1988), Abuaf ve Jorion (1990) ve Cheung ve Lai (1994) tarafından benimsenen reel döviz kuru serisinin logaritmasının üzerinden SGP'nin incelendiği yaklaşıma da bağlı kalınmıştır.

Bu bağlamda, çalışmada kullanılan birim kök ve durağanlık testleri Furuoka (2016) tarafından önerilen yaklaşım ve Yaya vd., (2021) tarafından geliştirilen ARNN-ADF teknikleridir. Furuoka (2016) tarafından önerilen süreçte dört alternatif model üzerinden ilerlenmektedir:

$$\text{Model A: } y_t = \mu + \beta t + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\text{Model B: } y_t = \mu + \beta t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\text{Model C: } y_t = \mu + \beta t + \delta DU_t + \theta D(T_B)_t + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$\text{Model D: } y_t = \mu + \beta t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta DU_t + \theta D(T_B)_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

Model A, B, C ve D için verilen denklemlerde t , trend; k , Fourier metodu için frekans; γ , trigonometrik terimler için eğim parametresi; t , deterministik trend; T , serideki gözlem sayısı; δ , yapısal kırılma için kukla değişkeni belirtmektedir. Bu çerçevede içerisinde $DU_t=1$ olduğunda $t>TB$ ve $DU_t=0$ ve aksi durumda; TB , yapısal kırılmanın meydana geldiği kırılma noktasına karşılık gelmektedir. θ , tek seferlik kırılma kukla değişkeni için eğim parametresi iken $D(TB)_t=1$ olduğu durumda $t=TB$, $D(TB)_t=0$ olmaktadır. Model A, B, C ve D içerisinde, deterministik trend ve deterministik terim yalnızca Model A'da mevcuttur (ADF testine karşılık gelmektedir). Model B, bir diğer ifadeyle FADF testinde deterministik bileşenlere ek olarak, doğrusal olmayan trigonometrik terimler eklenmiştir. ADF-SB testine karşılık gelen Model C'nin sürecine, yapısal kırılmalar için kukla değişkenler ve tek seferlik kırılma için bir kukla değişken dahil edilmiştir. FADF-SB testini ifade eden Model D'ye ise daha önce bahsi geçen dört deterministik bileşenin tümü eklenmiştir. Tahmin edilen dört denklem şu şekildedir:

$$\text{Model A: } \Delta y_t = \mu + \beta t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^p c_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\text{Model B: } \Delta y_t = \mu + \beta t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^p c_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\text{Model C: } \Delta y_t = \mu + \beta t + \delta D U_t + \theta D(T_B)_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^p c_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$\text{Model D: } \Delta y_t = \mu + \beta t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta D U_t + \theta D(T_B)_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^p c_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (10)$$

Bu denklemlerde ρ gecikmeli bağımlı değişkenin eğim parametresine, c bağımlı değişkenin birinci farkının gecikmeli değerlerine ilişkin eğim parametrelerine ve p ise gecikme uzunluğuna karşılık gelmektedir. t istatistiği, dört modelde de temel hipotezi test etmek için kullanılmıştır. Enders ve Lee (2012) tarafından önerilen FADF testi yöntemine göre, Model B'de optimal frekans (\tilde{k}), aşağıdaki denkleme göre hata kareleri toplamını minimize eden değer olarak seçilmektedir. Buna ek olarak, ADF-SB prosedürüne göre, yapısal kırılma endojen bir şekilde belirlenmiştir. Daha spesifik olarak, Model C'de optimal kırılma pozisyonu ($\lambda = T_B/T$) ADF-SB istatistiğini minimize ederek seçilmektedir. Optimal kırılma zamanı ise içsel bir şekilde belirlenmektedir:

$$\tau_{\text{FADF}}(\tilde{\lambda}) = \inf_k \tau_{\text{FADF}}(\lambda) \quad (11)$$

FADF-SB sürecinde (Eşitlik 14) tanımlanan FADF-SB istatistiği hem kırılma yerine (λ) hem de frekansa (k) duyarlıdır. Kırılma pozisyonunun ve frekansın optimum konumu, şu şekilde birlikte belirlenebilir:

$$\tau_{\text{FADF}}(\tilde{\lambda}, \tilde{k}) = \inf_{\lambda, k} \tau_{\text{FADF}}(\lambda, k) \quad (12)$$

Çalışmada dört alternatif yöntem arasından en uygun modeli seçmek için Enders ve Lee (2012) ve Furuoka (2016) tarafından önerilen prosedür izlenmiştir:

1. Model A, trigonometrik terimlerin sıfır olduğu ($\gamma_1 = \gamma_2 = 0$) sınırlı bir Model B olarak düşünülebilir.
2. Model A, yapısal kırılma teriminin sıfır olduğu ($d=0$) sınırlı bir Model C olarak değerlendirilebilir.
3. Model A, yapısal kırılma teriminin ve trigonometrik terimlerin sıfır olduğu ($d=0$ ve $\gamma_1 = \gamma_2 = 0$) sınırlı bir Model D olarak kabul edilebilir.
4. Model B, yapısal kırılma teriminin sıfır olduğu ($d=0$) sınırlı bir Model D olarak ele alınabilir.
5. Model C, trigonometrik terimlerin sıfır olduğu ($\gamma_1 = \gamma_2 = 0$) sınırlı bir Model D olarak düşünülebilir.

Bu dört yöntem arasında en iyi tahmin yöntemini (Model A,B,C ya da D) belirlemek için standart F-istatistiği kullanılmakta ve Eşitlik (13)'te gösterilen şekilde hesaplanmaktadır:

$$F = \frac{(SSR_0 - SSR_1)/q}{SSR_1/(T - s)} \quad (13)$$

Burada SSR_1 sınırsız modelin hata kareleri toplamını, SSR_0 sınırlı modelin hata kareleri toplamını, q kısıt sayısını ve s sınırsız modeldeki parametre sayısını belirtmektedir (Furuoka, 2016). Araştırma kapsamında benimsenen bir diğer yaklaşım ise Yaya vd., (2021) tarafından geliştirilen ARNN-ADF yaklaşımıdır. Sinir ağları (NN), veri odaklı yapısıyla geleneksel istatistiksel modellere güçlü bir alternatif sunmakta ve karmaşık fonksiyonel ilişkileri yakalayabilmektedir. Literatürde, zaman serisi analizinde yapay sinir ağlarının kullanımı hızla yaygınlaşırken, teorik geliştirmelerde de önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Otoregresif sinir ağları (ARNN), özellikle ekonomik ve finansal zaman serilerinin modellenmesi ve tahmini gibi alanlarda öne çıkmıştır. ARNN'nin veri tabanlı çalışması ve fonksiyonel forma ilişkin ön varsayımlardan bağımsızlığı, doğrusal olmayan modellerin daha doğru şekilde üretilmesine olanak tanımaktadır. Yaya vd., (2021), ARNN birim kök testini doğrusal, kuadratik ve kübik bileşenleri bir araya getirerek tanımlamış ve bu yaklaşımın doğrusal olmayan testlerdeki etkinliğini vurgulamıştır. Yaya vd., (2021) tarafından geliştirilen birim kök testinde, tek bir gizli katmanlı model Eşitlik (14)'teki şekilde yazılmaktadır:

$$y_t = \varphi^T w_t + \sum_{j=1}^q \theta_j F(y_j^T w_t) + \varepsilon_t \quad (14)$$

Bu denklemde $w_t = (1, y_{t-1}, \dots, y_{t-j})$ ve $\theta_j, j = 1, \dots, q$, konnektör gücü parametrelerini, $\varphi^T = (\varphi_0, \varphi_1, \dots, \varphi_{j-1})$ modeldeki doğrusal AR kısmının parametrelerini belirtmektedir. $F(\cdot)$ gizli birim olarak ifade edilen ve 0 ile 1 arasında değerlendirilen bir fonksiyona karşılık gelmekte ve Eşitlik (15)'te gösterildiği şekildedir:

$$F(y_j^T w_t) = \frac{1}{1 + \exp(-y_j^T w_t)} = \frac{1}{1 + \exp[(c_1 - \gamma_{11}y_{t-1} - \gamma_{12}y_{t-2} - \dots - \gamma_{1j}y_{t-j})]} \quad (15)$$

Denklemdeki $y_j = (-c, \gamma_{11}, \dots, \gamma_{1j})^T$, ifadesi j 'inci gizli birimin ağırlık parametreleri $(J + 1) \times 1$ vektörünü belirtmektedir. Bu çerçevede, Eşitlik 14'te gösterilen ARNN yapısı ADF regresyonuna entegre edildiğinde:

$$(1 - L)y_t = \alpha + \rho y_{t-1} \left\{ \frac{\theta}{1 + \exp[(c_1 - \gamma_{11}y_{t-1}]} \right\} + \sum_{k=1}^p \delta_k (1 - L)y_{t-k} + \varepsilon_t \quad (16)$$

elde edilir ve buradaki L ve $\delta_k, k = 1, \dots, p$, sıralı olarak gecikme operatörü ve artıkların beyaz gürültü sürecine dönüşmesini sağlayan parametreleri be-

lırtmaktadır. ARNN-ADF modeli Eşitlik 17’de gösterildiği şekilde genel formda yazılabilmektedir:

$$(1 - L)y_t = \alpha + \beta t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^q \sum_{j=1}^q k_{ij} y_{t-i} y_{t-j} + \sum_{i=1}^q \sum_{j=1}^q \sum_{k=1}^q k_{ijk} y_{t-i} y_{t-j} y_{t-k} + \sum_{k=1}^p \delta_k (1 - L)y_{t-k} + \varepsilon_t \quad (17)$$

Eşitlik (17)’de y_t araştırmadaki incelenen değişken, α , modeldeki sabit terim ve β deterministik trenddir. t araştırmada benimsenen zaman boyutu, p genişletme bileşeni için gecikme uzunluğu, k_{ij} karesel bileşene ait parametreyi ve k_{ijk} kübik bileşene ait parametreyi belirtmektedir. ARNN-ADF testinin temel hipotezi de tıpkı ADF testinin temel hipotezi gibi birim kök varlığını ifade etmektedir.

4. VERİ SETİ, ÖNSEL ANALİZLER VE AMPİRİK BULGULAR

4.1. Veri seti ve önsel analizler

Bu çalışmada benimsenen nihai amaç, üç farklı kur göstergesi üzerinden satın alma gücü paritesinin Türkiye’de geçerli olup olmadığını sınamaktır. Bu çerçevede hazırlanan veri setinde, reel efektif döviz kuru (REDK), döviz kuru (DK) ve reel efektif döviz kuru oynaklığı (REDKV) olmak üzere üç değişken analiz edilmektedir. Veri seti aylık frekanslı verileri kapsamakta ve 1994 yılının birinci ayından 2024 yılının on birinci ayına (1994:01 ve 2024:11) kadar olan dönemden oluşmaktadır. Değişkenlerin ölçü birimlerini ölçekten bağımsız hale getirebilmek (Tablo 1’de görüldüğü şekilde REDK bir endeks iken DK Türk lirası cinsidir) amacıyla araştırmaya konu olan değişkenlerin doğal logaritmaları alınmış ve ekonometrik analizlere bu formlarla devam edilmiştir (Türkiye’nin kur göstergelerinin gerçek değerlerinin açık bir şekilde anlaşılabilmesi amacıyla tanımlayıcı istatistik hesaplamalarında değişkenlerin ham hallerine de yer verilmiştir). Ek olarak, reel efektif döviz kuru oynaklığı değişkeni, GARCH(1,1) modeli üzerinden hesaplanmıştır.

Çalışmada benimsenen değişkenlerin tanımı, kısaltmaları, birimleri ve veri tabanı bilgileri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Kısaltma, Birim ve Veri Tabanı Bilgileri

Değişkenler	Kısaltma	Birim	Veri Tabanı
TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	REDKT	Endeks	TCMB-EVDS
TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru Oynaklığı	REDKV	Endeks	Yazar tarafından hesaplanmıştır.
Reel Döviz Kuru (ABD doları)	DK	Türk lirası	TCMB-EVDS

Tanımlayıcı istatistikler veri setindeki değişkenlerin genel özelliklerini anlama hususunda oldukça önem arz etmektedir. Bu sebeple ilk olarak değişkenlerinin tanımlayıcı istatistikleri paylaşılmaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	En Büyük Değer	En Küçük Değer	JB İstatistiği
REDK	92.63	19.80	127.71	47.61	20.38***
DK	4.17	7.07	34.34	0.02	1403.53***
REDKV	0.20	0.18	0.77	0.02	101.70***
LREDK	4.50	0.23	4.85	3.86	37.45***
LDK	0.39	1.61	3.54	-4.19	22.04***

Not: i.*,**,*** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir. ii. "L" logaritma alma işlemi ifade etmektedir.

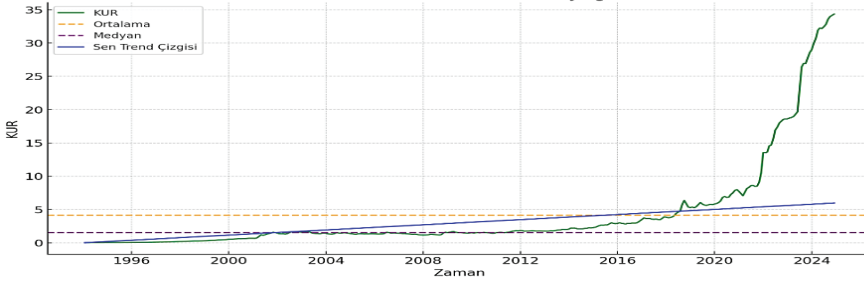
Tablo 2’de, REDK, DK, REDKV, LREDK ve LDK değişkenlerinin özet istatistikleri gösterilmektedir. İncelenen dönem aralığında REDK’nin ortalama değerinin 92.63 olarak hesaplanmıştır. En yüksek ve düşük değerler de 2007 yılının on ikinci ayında 127.71 ve 2021 yılının on ikinci ayında 47.61 olarak kaydedilmiştir. Döviz kurunun ortalaması ve standart sapması sırasıyla 4.17 ve 7.07’dir. Ortalamadan daha yüksek bir standart sapma esasen döviz kuru serisinin volatil hareketlerine işaret etmektedir. En yüksek ve en düşük değerler de 34.34 ve 0.02 olarak kayıtlara geçmiştir. Bu değerler 2024 yılının on birinci ayına ve 1994 yılının birinci ayına karşılık gelmektedir. Dolayısıyla veri setinin başlangıç tarihinden günümüze kadar olan süreçte Türkiye’nin döviz kuru katbekat artış göstermiştir. GARCH (1,1) yapısı üzerinden hesaplanan reel efektif döviz kuru volatiliyeti ise 0.20 ortalamalı, 0.02 en küçük ve 0.77 olan maksimum değerlidir. Bu değerler sırasıyla 2014 yılının onuncu ayına ve 2022 yılının birinci ayına aittir. JB istatistikleri incelendiğinde, normallik temel hipotezinin tüm değişkenler için reddedildiğini dolayısıyla da hiçbir değişkenin normal dağılım sergilemediğini belirtmektedir. Elde edilen önsel bulguları, grafikler üzerinden daha ayrıntılı bir şekilde gösterebilmek amacıyla incelenen dönem aralığında bahsi geçen değişkenlerin zaman yolu grafikleri paylaşılmıştır. Araştırmada ayrıca, serilerin hareketlerini incelenen dönem aralığında daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirebilmek amacıyla Mann-Kendall ve Sen trend analizlerine de yer verilmiştir. Böylelikle, grafikler üzerinden her ne kadar azalış-artış trendleri görülebilir olsa da eğilimlerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı da sorgulanmıştır.

Şekil 2. 1994-2024 Dönemleri Arasında Reel Efektif Döviz Kuru Serisi

Şekil 1 ve Şekil 2’de REDK ve DK’ye ilişkin aylık frekansta zaman yolu grafikleri gösterilmektedir. İncelenen dönem boyunca reel efektif döviz kuru ve döviz kuru serilerinin bir trend içinde hareket ettiği gözlemlenmiştir. Döviz kuru dinamiklerinin uzun vadeli trendleri, kısa vadeli şokların birikimi ile şekillenmekte ve bu da ekonominin temel makroekonomik göstergeleri üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Bu sebeple hareketlerin istatistiksel analizi bilhassa uzun vadeli eğilimlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Farklı makroekonomik göstergeler için Mann-Kendall ve Sen trend analizlerinden Bangi (2024), Singh ve Kumar (2017) ve Pokharel vd., (2017) de faydalanmış olup eğilimler hakkında çıkarımlarda bulunmuşlardır.

Şekil 3. 1994-2024 Dönemleri Arasında Döviz Kuru Serisi

Tablo 3. Trend Analizi Sonuçları

Değişkenler	Mann-Kendall Testi Z İstatistiği (Olasılık)	Sen Eğim Katsayısı	Sonuç
LREDK	-4.80*** (0.0000)	-0.0614	Azalan Trend
LDK	25.50***(0.0000)	0.0161	Yükselen Trend

Not: ***,** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 3'te sonuçları gösterilen Mann-Kendall ve Sen testlerine göre de reel efektif döviz kurundaki azalan trend ve döviz kurundaki artan trend istatistiksel olarak anlamlıdır. Dahası, Sen eğilim tahminlerinin döviz kuru için 0.0161 ve reel efektif döviz kuru için -0.0614 olarak hesaplanması, döviz kurunun her ay yaklaşık %1.61 oranında arttığını; reel efektif döviz kurunun ise %0.061 oranında azaldığını ifade etmektedir.

4.2. Ampirik Bulgular

Bu araştırmada 1994-2024 dönemleri arasında Türkiye'de satın alma gücü paritesinin geçerliliğine ilişkin bir sorgulama amacı güdülmektedir. Araştırmanın amaç ve kapsamı dolayısıyla faydalanılacak olan birim kök testlerinin uygulanmasından önce Harvey vd., (2008) tarafından önerilmiş olan doğrusallık testine başvurulmuştur. Doğrusallık testi serinin birim kök testleri vasıtasıyla durağan olup olmadığını kontrol etmek için doğrusal veya doğrusal olmayan birim kök testlerinden hangisinin kullanılacağını belirlemek amacıyla uygulanmaktadır (Güriş vd., 2017; Khraief vd., 2020). Doğrusallık testinin temel hipotezinde serinin doğrusal bir davranışa sahip olduğu savına karşı doğrusal olmayan bir alternatif hipotez test edilmektedir. Tablo 4'te üç kur serisi için de doğrusallık testinden elde edilen sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 4. Doğrusallık Testinin Sonuçları

Değişkenler	W λ İstatistiği (%5)	W λ İstatistiği (%1)
LREDK	8.01**	8.26
LDK	27.77	28.22***
REDKV	9.07	9.26***

Not: i.*,**,*** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir. ii. Kritik değerler %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyeleri için sırasıyla 4,60, 5,99 ve 9,21'dir. iii. Kritik değerler "2" serbestlik dereceli Ki-kare dağılımına göre hesaplanmaktadır.

Harvey vd., (2008) tarafından geliştirilmiş olan doğrusallık testinin temel hipotezi, incelenen serinin doğrusal bir davranışa sahip olduğu temel hipotezine dayanmaktadır. %1 ve %5 önem seviyeleri için hesaplanan test istatistikleri değerlendirildiğinde LREDK, LDK ve REDKV değişkenleri için doğrusallık temel hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Bu bulgu, LREDK, LDK ve REDKV değişkenlerinin doğrusal olmayan bir yapıya sahip olduğunu ve dolayısıyla, bahsi geçen değişkenlerin analizinde doğrusal olmayan davranışlara uygun yöntem ve tekniklerin

kullanılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Bigio ve Salas (2006) ekonomideki doğrusal olmayan davranış ve dinamiklerin anlaşılabilmesi için doğrusal olmayan ekonometrik tekniklerin kullanılmasının önemini vurgulamaktadır. Diğer yandan doğrusallık testinden sağlanan bulgular, teorik beklentilerle uyumlu bulunmuştur. Zira geçiş ekonomilerinde, kurun denge seviyesine ulaşma sürecinin genellikle doğrusal olmayan bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca doğrusal olmayan bir döviz kuru yapısının, değişimlerin ekonomiye olan etkisinin sadece büyüklüğe değil, aynı zamanda şokun yönüne ve ekonomik bağlama bağlı olarak farklılık göstermesine neden olduğu da belirtilmektedir. Bu asimetrik etkilerin ise ekonomik dengelerin karmaşık bir yapıya bürünmesine yol açabileceğinin ve ekonomi politikalarında öngörülemeyen sonuçlarla karşı karşıya kalma ihtimalinin ortaya çıkabileceği vurgulanmıştır (Bigio ve Salas, 2006). Dolayısıyla, bu bulgular doğrusal olmayan döviz davranışlarının ekonomi politikalarına yön ve şekil verme açısından önemini de göstermektedir.

Doğrusallık testinden sağlanan sonuçlar doğrultusunda serilerin doğrusal olmayan karakterine uygun olarak Furuoka (2016) tarafından önerilen uygun alternatif model belirleme tekniğine dayalı teknik (FADF tipi, kırılmalı ve kırılmaz) ve Yaya vd., (2021) tarafından geliştirilmiş olan yapay sinir ağları temelli ve verinin kendi hareketi temelinde çalışan ARNN-ADF testleri kullanılmıştır. Furuoka (2016) tarafından önerilen sürecin ilk aşaması Model A olarak adlandırılan Bootstrap ADF testiyle başlamaktadır. Tablo 4'te ilk aşamaya ait bulgular yer almaktadır.

Tablo 5. *Bootstrap ADF Testinin Sonuçları*

Değişkenler	ADF (τ_{DF}) İstatistiği	%10 Bootstrap Kritik Değer	%5 Bootstrap Kritik Değer	%1 Bootstrap Kritik Değer
LREDK	-2.56	-3.15	-3.41	-4.00
LDK	-2.87	-3.16	-3.45	-4.06
REDKV	-2.42	-3.14	-3.43	-3.96

Tablo 5'te yer alan bulgular, temel hipotezi birim kök olan ADF testi-ne ait istatistiklerin (τ_{DF}) Bootstrap kritik değerleri aşmamak suretiyle hiçbir değişken için reddedilemediği yönündedir. Ancak, ADF testinden elde edilen bulguların geçerli olup olmayacağı F (F1,...,F5) testlerinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda önem kazanacağı için bu aşamada durağanlık hakkında bir çıkarım yapılmamaktadır. Tablo 6'da FADF testinin, bir diğer ifadeyle Model B'ye ilişkin sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 6. FADF Testinin Sonuçları

Değişkenler	FADF (τ_{FDF}) İstatistiği	%10 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%1 Kritik Değer
LREDK	-6.2906***	-4.01	-4.30	-4.85
LDK	-3.0522	-4.01	-4.30	-4.85
REDKV	-4.25*	-4.01	-4.30	-4.85

Not: i.*,**,*** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir. ii. Tüm değişkenler için optimal “k=1” olarak belirlenmiş ve kritik değerler “k ve T”ye (örnek boyutu) göre verildiği için farklılaşmamıştır.

FADF testinin sonuçlarına göre, LREDK ve REDKV değişkenleri için hesaplanan test istatistikleri (τ_{FDF}) kritik değerlerden büyüktür. Dolayısıyla, birim kök temel hipotezi LDK için reddedilemezken LREDK ve REDKV değişkenleri için reddedilmektedir.

Tablo 7’de Model C olarak adlandırılan yapısal kırılmalı ADF testi sürecinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7. ADF-SB Testinin Sonuçları

Değişkenler	ADF-SB (τ_{DFS}) İstatistiği	%10 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%1 Kritik Değer
LREDK	-4.45 (2017-09)***	-3.46	-3.75	-4.34
LDK	-4.24 (2006-06)**	-3.47	-3.78	-4.35
REDKV	-5.15 (2018-03)***	-3.46	-3.75	-4.34

Not: i.*,**,*** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir. ii. Tüm değişkenler için optimal “k=1” olarak belirlenmiş ve kritik değerler “k, T ve λ (kırılma pozisyonu)” baz alınarak verilmiştir. iii. LREDK için “ $\lambda:0.77$ ”; LDK için “ $\lambda:0.40$ ” ve REDKV için “ $\lambda:0.78$ ” olarak test sürecinin içerisinde belirlenmiştir.

Yapısal kırılmalı ADF testinin sonuçlarına göre, her üç değişken için de hesaplanan test istatistikleri (τ_{DFS}) kritik değerlerden büyük olduğu için birim kök temel hipotezi bahsi geçen değişkenler için reddedilmektedir. Tablo 8’de Model D, bir diğer ifadeyle dördüncü test sürecini ifade eden FADF-SB testinin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 8. FADF-SB Testinin Sonuçları

Değişkenler	FADFSB (τ_{FDFS}) İstatistiği	%10 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%1 Kritik Değer
LREDK	-7.9470 (2001-01)***	-4.19	-4.50	-5.08
LDK	-4.6178 (2021-09)**	-4.22	-4.53	-5.11
REDKV	-6.58 (2001-11)***	-4.11	-4.45	-5.06

Not: i. *, **, *** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir. ii. LREDK ve LDK için optimal “k=1” ve LREDKV için “k=2” olarak belirlenmiş ve kritik değerler “k, T ve λ (kırılma pozisyonu)” baz alınarak verilmiştir. iii. LREDK için “ $\lambda:0.22$ ”; LDK için “ $\lambda:0.90$ ” ve REDKV için “ $\lambda:0.26$ ” olarak test sürecinin içerisinde belirlenmiştir.

FADF-SB testinden elde edilen bulgulara göre, hesaplanan test istatistikleri (τ_{FDFS}) LREDK, LDK ve REDKV için belirlenen kritik değerlerden büyük olduğu için birim kök temel hipotezi reddedilmektedir. Furuoka (2016) geliştirdiği teknik kapsamında 4 farklı test stratejisi benimseyen modelleri F testleriyle birbirine karşı sınamıştır: Model A, Bootstrap ADF; Model B, Fourier ADF; Model C, yapısal kırılmalı ADF ve Model D ise yapısal kırılmalı Fourier ADF stratejisine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda ise 5 F istatistiği hesaplanarak değişkenin hangi model alternatifine daha iyi yanıt verdiği değerlendirilmektedir. F testinden sağlanan istatistikler vasıtasıyla yapılan kıyaslamaları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Furuoka, 2016). F1 testi, Model B’ye (FADF testi) karşı Model A’yı (ADF testi) test etmektedir. Bu yapıda FADF testinin (Model B) standart ADF testine (Model A) göre daha iyi bir uyum sağlayıp sağlamadığı değerlendirilmektedir. FADF testinde doğrusal olmama davranışı trigonometrik terimler vasıtasıyla temsil edilir. Dolayısıyla bu testte, trigonometrik terimlerin eklenmesinin modelin performansını artırıp artırmadığı da değerlendirilmektedir.

F2 testi, Model C’ye (yapısal kırılmalı ADF bir diğer ifadeyle ADF-SB) karşı Model A’yı (ADF) sınamaktadır. Verinin standart ADF testinden ziyade yapısal kırılmalarla temsil edilen Model C’ye daha iyi uyum sağladığını test eder. Bu durum ise, yapısal kırılmaların modelin performansını nasıl etkilediğini değerlendirmektedir. F3 testi, Model D (yapısal kırılmalı Fourier ADF) sürecini standart ADF testine (Model A) karşı sınamaktadır. Bu testte esasen hem trigonometrik terimlerin hem de yapısal kırılmaların birlikte var olmasının modelin performansı üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir.

F4 testi, Model D (yapısal kırılmalı Fourier ADF) sürecini Model B’ye (kırılmasız Fourier ADF) karşı test etmektedir. Dolayısıyla, doğrusal ol-

mayan sürece yapısal kırılmaların eklenmesinin uygunluğu değerlendirilmektedir. F5 testi, Model D (yapısal kırılmalı Fourier ADF) sürecini Model C'ye (yapısal kırılmalı ADF) karşı test etmektedir. Böylelikle, trigonometrik terimlerin eklenmesinin yapısal kırılmalarla birlikte modelin performansını nasıl etkilediği hususu değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak bu istatistikler, farklı test süreçlerini ve model kombinasyonlarını birbirine karşı test ederek, hangi modelin veriye en iyi uyum sağladığını belirleme imkânı sunmaktadır. Ayrıca, veriye uygun test süreçleri belirlenerek bir nevi veri odaklı sonuçlar üretilmesi bulguların güvenilirliğine yönelik önemli katkılar sağlamaktadır. Tablo 9'da LREDK, LDK ve REDKV değişkenleri için F testi istatistikleri gösterilmektedir.

Tablo 9. F İstatistikleri

Değişkenler	F1 İstatistiği	F2 İstatistiği	F3 İstatistiği	F4 İstatistiği	F5 İstatistiği
LREDK	16.94***	6.58**	14.96***	11.97***	29.37***
LDK	9.34**	7.60***	5.74**	2.10	11.48***
REDKV	7.02	10.47***	10.31***	13.12***	20.23***

*Not: *,**,*** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.*

Tablo 9'da yer alan F testlerine ait istatistiklerden elde edilen bulgulara göre: LREDK değişkeni için hesaplanan F1 istatistiği kritik değerden büyük olduğu için Fourier ADF testinin standart ADF testine (bir diğer ifadeyle Model B'nin Model A'ya) göre daha iyi bir performans sergilediği sonucuna varılmaktadır. F2 istatistiği de benzer şekilde kritik değerlerden büyüktür ve ADF-SB test sürecinin standart ADF testinin (Model C'nin Model A'ya) sürecine göre daha iyi uyum sağladığı sonucu elde edilmektedir. Bu durum esasen yapısal kırılmaların test sürecinde benimsenen modelin performansını artırdığının da bir göstergesidir. Hesaplanan F3 istatistiği kritik değerlerden büyüktür. Bu bağlamda, yapısal kırılmalı Fourier ADF testinin standart ADF testine (Model D'nin Model A'ya) daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu ise hem trigonometrik terimlerin hem de yapısal kırılmaların aslında verinin doğasını daha iyi temsil ettiğini göstermektedir. F4 istatistiği de kritik değerlerden büyüktür: Yapısal kırılmalı Fourier ADF sürecinin, kırılmasız Fourier ADF testine (Model D'nin Model B'ye) nazaran daha uyumlu olduğunu ifade etmekte ve yapısal kırılmaların eklenmesinin modeli daha uyumlu hale getirdiğini göstermektedir. Son olarak, hesaplanan F5 istatistiği kritik değerden büyüktür. Bu sonuç, yapısal kırılmalı Fourier ADF süre-

cinin yapısal kırılmalı ADF testine (Model D'nin Model C'ye) göre daha uyumlu olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla trigonometrik terimlerin eklenmesinin yapısal kırılmalarla birlikte modeli daha uyumlu hale getirdiği bulgusu elde edilir. LDK değişkeni için, F4 testine kadar LREDK değişkeni ile benzer bulgular mevcuttur. Bu yapıda da sırasıyla Model B, Model A'ya; Model C, Model A'ya; Model D, Model A'ya üstün gelerek veriye daha uygun süreçleri ifade eder. Ancak F4 testinde, hesaplanan istatistik değeri kabul edilen önem seviyelerine karşılık gelen kritik değerlerin herhangi birinden büyük olmadığı için Model D'yi Model B'ye bir diğer ifadeyle yapısal kırılmalı Fourier ADF sürecinin, kırılmaz Fourier ADF'ye göre daha uyumlu olduğunu ifade eden temel hipotezin reddedilemediği anlamına gelmektedir. Bu durumda yapısal kırılmanın modelin performansını arttırmadığı da anlaşılmaktadır. Son olarak, F5 istatistiği kritik değerlerden büyüktür. Bu sonuç ise, yapısal kırılmalı Fourier ADF sürecinin yapısal kırılmalı ADF testine (Model D'nin Model C'ye) göre daha uyumlu olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla trigonometrik terimlerin eklenmesinin yapısal kırılmalarla birlikte modeli daha uyumlu hale getirdiği bulgusu elde edilir. Bu bulgular doğrultusunda LDK değişkeni için ilk aşamada (F4 istatistiğinin kritik değerden büyük olmaması) Model C'nin yeterli olduğu, ardından ise F5 istatistiğinin kritik değerden büyük olması dolayısıyla Model D'nin (yani hem yapısal kırılmalar hem de trigonometrik terimler içeren model) Model C'ye nazaran daha uyumlu olduğu bulgusuna ulaştırmaktadır. Böylelikle, trigonometrik terimlerin eklenmesinin modelin performansını artırdığını ve dolayısıyla Model D'nin tercih edilmesinin daha uygun olduğu sonucu elde edilmektedir.

REDKV değişkeni için ise yalnızca F1 test istatistiği kabul edilen önem seviyelerindeki herhangi bir kritik değerden büyük değildir. Dolayısıyla ilk aşamada standart ADF testinin Fourier ADF testine (Model A'nın Model B'ye) göre daha iyi bir performans sergilediği sonucu elde edilmektedir. Ancak sonraki aşamalarda hesaplanan F2, F3, F4 ve F5 istatistikleri kritik değerlerden büyüktür. Bu durumda en uygun süreç, Model D olarak öne çıkmaktadır. Çünkü Model D hem yapısal kırılmaları hem de trigonometrik terimleri içermekte ve diğer modellere (Model A, Model B, Model C) göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde veriye daha iyi uyum sağlamaktadır.

Tablo 9'den elde edilen kademeli bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, LREDK, LDK ve REDKV değişkenleri için en uygun test sürecinin, Model D ile tanımlanan yapısal kırılmalı Fourier ADF süreci olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Tablo 8'de sunulan yapısal kırılmalı Fourier ADF birim kök testlerinin en güvenilir sonuçları sunduğunu ve farklı kombinasyonlar temelinde bu güvenilirliğin doğrulandığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, LREDK, LDK ve REDKV değişkenleri için

birim kök varlığını öngören temel hipotez, FADF-SB testinin istatistiklerine göre reddedilmiştir. Dolayısıyla bu değişkenler, istatistiki olarak anlamlı kırılmalara sahiptir ve kırılmalarla birlikte durağan bir davranış içerisinde. İstatistiksel olarak anlamlı olan kırılma tarihlerinin, LRE-DK değişkeni için 2001 yılının birinci ayında, LDK değişkeni için 2021 yılının dokuzuncu ayında, REDKV değişkeni için ise 2001 yılının on birinci ayında olduğu tespit edilmiştir.

Öte yandan, bu değişkenlerin doğrusal bir davranış sergilemediği, halihazırda Harvey vd., (2008) doğrusallık testiyle belirlenmiş olup yapısal kırılmalı Fourier ADF testinde benimsenen trigonometrik terim ekleme sürecinin bu doğrusal olmayan yapıyı başarıyla temsil ettiği ortaya konulmuştur. Yapısal kırılmalı Fourier sürecinin esnek yapısı, modelin yalnızca kırılmaları yakalamada değil, aynı zamanda değişkenlerin doğrusal olmayan karakterini uygun bir şekilde modellemede de önem arz ettiğini göstermektedir.

Araştırmanın bu aşamasına kadar elde edilen durağanlık bulgularını daha sağlam ve güvenilir hale getirmek amacıyla, Yaya vd., (2021) tarafından geliştirilen ARNN-ADF testi uygulanmıştır. ARNN-ADF testinin seçilmesinin sebebi, standart DF testine yapay sinir ağlarını entegre ederek doğrusal olmayan veri yapılarının etkin bir şekilde analiz edilmesine imkân sunmasıdır. Bu teknik, özellikle zaman serilerinde sıkça karşılaşılan karmaşık ve doğrusal olmayan davranışları modellemeye uygun bir yapı vaat etmektedir. Sinir ağlarının esnek yapısı sayesinde, veri setinin özelliklerine göre şekillenebilen bir yaklaşım sağlar ve bu da durağanlık analizinde daha güvenilir sonuçlar elde edilmesine katkıda bulunur (Yaya vd., 2021). Bu yaklaşım vasıtasıyla, daha önceki süreçlerde elde edilen bulguların tesadüfi olup olmadığını belirlemek ve sonuçların metodolojik tutarlılığını değerlendirebilmek mümkün olabilmektedir.

Tablo 10. ARNN-ADF Testinin Sonuçları

Değişkenler	ARNN-ADF İstatistiği	%10 Bootstrap Kritik Değer	%5 Bootstrap Kritik Değer	%1 Bootstrap Kritik Değer
LREDK	-4.6268*	-4.50	-5.88	-9.94
LDK	-8.67**	-5.18	-6.98	-11.24
REDKV	-4.53*	-4.42	-5.59	-9.53

Not: *,**,*** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 10’da ARNN-ADF testinden elde edilen bulgular yer almaktadır. Yaya vd., (2021) tarafından yapay sinir ağları mantığıyla tasarlanan testte veriye göre, Bootstrap tekniğiyle kritik değerler türetilmektedir. Testin temel hipotezinde ilgili değişkenin birim kök içerdiği ifade edilmektedir. Test istatistikleri incelendiğinde LREDK, LDK ve REDKV değişkenleri için birim kök varlığını belirten temel hipotezin reddedildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ARNN-ADF testine göre de LREDK, LDK ve REDKV değişkenleri durağandır. Söz konusu yöntemler, reel efektif döviz kuru (ve oynaklığı) ile reel döviz kuru verisinin davranış yapısını değerlendirmekle kalmamış, aynı zamanda elde edilen sonuçların rastlantısal olmadığını ve veri ile tutarlı bir biçimde şekillendiğini ortaya koymuştur. Elde edilen ampirik bulgular, Türkiye’de incelenen dönem dahilinde satın alma gücü paritesinin geçerli olduğuna yönelik güçlü kanıtlar sağlamıştır. Satın alma gücü paritesinin geçerliliğine yönelik bulgular Yıldırım vd., (2013); Yücesan (2021) ile uyumlu değilken Yazgan (2003); Erlat (2003); Abumustafa ve Feridun (2010); Tıraşoğlu, (2014); Su vd., (2014); Bahmani-Oskooee vd. (2014); Şener vd., (2015); Güriş vd.,’nin (2016) çalışmalarının sonuçlarını desteklemektedir.

Türkiye’nin 2024 yılında gerçekleştirdiği rekor ihracat artışı, döviz kuru dinamikleri ve satın alma gücü paritesi bağlamında önemli çıkarımlar sunmaktadır. REDK’nin 2016 yılından itibaren sergilediği kayda değer azalış trendi (DK’nin ise artış trendi), ihracatın rekabet gücünü artırmış ve küresel piyasalarda yerli ürünlerin fiyat avantajını güçlendirmiştir. Bu durum, REDK ile ihracat performansı arasındaki ilişkinin teorik beklentilerle uyumlu olduğunu ve SGP’nin geçerliliği noktasında önemli bir doğrulama niteliği taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte mevcut bulgular, bundan sonraki çalışmalarda serilerin doğrusal bir seyir izlemediğini ve yapılacak analizlerde bu durumun göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Satın alma gücü paritesinin bir ülkede geçerli olduğu bulgusunun elde edilmesi, döviz kurlarının uzun vadede fiyat seviyelerindeki farklılıkları dengelediğini ifade eder. Araştırmanın ampirik bulgularından da elde edildiği şekilde, döviz kuru davranışının doğrusal olmayan bir yapıya sahip olduğu ve 2016’dan bu yana azalış trendi sergileyen reel efektif döviz kuru ile dikkat çeken bir ekonomide, SGP’nin geçerliliği bir takım temel ve önemli çıkarımları beraberinde getirmektedir. Birincisi, SGP’nin geçerli olması bulgusu, döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki düzeltici etkisini vurgulamaktadır. REDK’nin azalışı, ihracatın rekabet gücünü artırırken ithalatı pahalı hale getirmektedir. Bu vasıta ile REDK’nin azalışı dış ticaret açığının daraltılmasına katkıda bulunabilir.

Ancak, Türkiye gibi ithalata bağımlılığı yüksek olan bir ekonomide, bu etkinin enflasyon üzerindeki olumsuz yansımaları kaçınılmaz olabilir. Bu sebeple ki REDK'nin azalış trendinin sürdürülebilir bir ihracat artışına dönüşebilmesi için yapısal reformlar ve sanayi politikalarının eşgüdümlü bir şekilde uygulanması gereklidir. Nitekim 2024 yılında Türkiye'de Cumhuriyet tarihinin en yüksek ihracat seviyelerine ulaşılmıştır (TÜİK, 2024). İkinci olarak, SGP'nin geçerli olduğu bir ekonomide fiyat seviyelerindeki değişimler daha öngörülebilir hale gelmektedir. Böylelikle, özellikle Türkiye gibi kırılğan olarak nitelendirilen ekonomilerde, merkez bankasının para politikası araçlarını daha etkin bir şekilde kullanmasına katkı sağlayabilir. REDK'deki azalış eğiliminin enflasyon üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, sıkı para politikası ve döviz kuru dalgalanmalarını dengeleyecek önlemlerin öncelikli olması gerektiği açıktır. REDK'nin azalış trendi, Türkiye'nin ihracatta küresel rekabet gücünü artırma potansiyelini taşıırken, ithalat bağımlılığının azaltılmasını ve yerel üretimin teşvik edilmesini gerektirmektedir. SGP'nin geçerliliği bu bağlamda, sürdürülebilir büyümeyi destekleyecek politikaların temeli oluşturabilir. Ancak, döviz kuru hareketlerinin doğrusal olmayan yapısı, ekonomik şoklara karşı dayanıklılığı artıracak esnek politikaların önemini de ortaya koymaktadır.

Bulgular, politika yapıcılar açısından birçok önemli çıkarımlar içermektedir. Öncelikle reel döviz kuru Türkiye'nin dış ticareti için önemli bir gösterge niteliğindedir. Bu durum, uzun vadeli dış ticaret stratejilerinin belirlenmesi açısından politika yapıcılara ve ihracatçılara öngörülebilirlik sunmaktadır. Bununla birlikte, SGP'nin Türkiye'de geçerli olduğu bulgusu, döviz kuru politikalarının makroekonomik istikrarı destekleyecek şekilde tasarlanması gerekliliğini vurgulamaktadır. REDK'deki azalış trendi, kısa vadede dış ticaret dengesine olumlu geri beslemeler sunabilirken, uzun vadede sürdürülebilir büyüme için yapısal reformların ve doğrusal olmayan gösterge davranışlarına uygun politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tür bir yaklaşım, Türkiye ekonomisinin hem iç hem de dış şoklara karşı dayanıklılığını artırmakta yardımcı olacaktır.

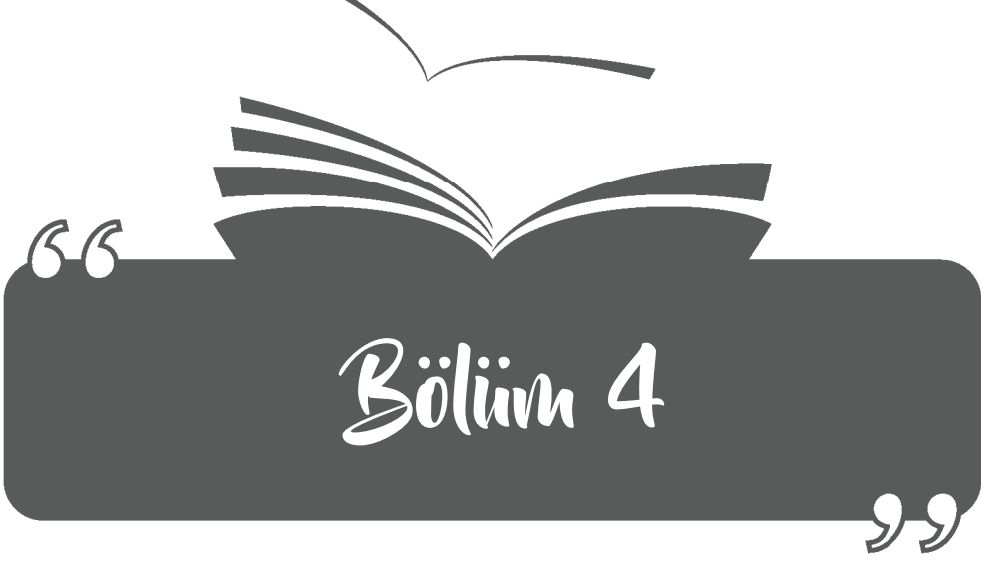
KAYNAKÇA

- Abuaf, N. & Jorion, P. (1990). Purchasing power parity in the long run, *Journal of Finance*, 45 (1), 157-174. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1990.tb05085.x>
- Abumustafa, N. I., & Feridun, M. (2010). Explaining the long-term real equilibrium exchange rates through purchasing power parity (PPP): An empirical investigation on Egypt, Jordan and Turkey, *African Journal of Business Management*, 4 (7).
- Alba, J. D. & Park, D. (2005). Non-Linear mean reversion of real exchange rates and purchasing power parity: Some evidence from Turkey, *Applied Economics Letters*, 12 (11), 701-704. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504850500188133>
- Alifujiang, Y., Abuduwaili, J., Maihemuti, B., Emin, B., & Groll, M. (2020). Innovative trend analysis of precipitation in the Lake Issyk-Kul Basin, Kyrgyzstan, *Atmosphere*, 11 (4), 332. DOI: <https://doi.org/10.3390/atmos11040332>
- Aslan, N., & Kanbur, A. (2007). Türkiye’de 1980 sonrası satın alma gücü paritesi yaklaşımı, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (2), 9-43.
- Bahmani-Oskooee, M., Chang, T., & Lee, K-C. (2014). Purchasing power parity in the BRICS and the MIST countries: Sequential panel selection method, *Review of Economics & Finance*, 4 (1), 1-12.
- Ballová, D. (2020). Trend analysis and detection of change-points of selected financial and market indices, In *Information Technology, Systems Research, and Computational Physics 3*, Springer International Publishing, 372-381. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-18058-4_30
- Bangi, U. K. M. (2024). Trend behaviour of Malaysia consumer price index: Evidence from national database (2003-2022), *Sains Malaysiana*, 53 (4), 953-967. DOI: <http://doi.org/10.17576/jsm-2024-5304-17>
- Bigio, S. L., & Salas, J. M. (2006). Non-linear effects of monetary policy and real exchange rate shocks in partially dollarized economies: an empirical study for Peru, *Money Affairs*, 19 (1).
- Breitung, J., & Candelon, B. (2005). Purchasing power parity during currency crises: A panel unit root test under structural breaks, *Review of World Economics*, 141 (1), 124-140. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10290-005-0018-8>
- Chang, T., Lee, C., & Liu, W. (2012). Non linear adjustment to purchasing power parity for ASEAN countries, *Japan and the World Economy*, 24 (4), 325-331. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.japwor.2012.07.001>
- Cassel, G. (1918). Abnormal deviations in international exchanges, *The Economic Journal*, 28, 413-415. DOI: <https://doi.org/10.2307/2223329>
- Cheung, Y., & Lai, K.S. (1994). Mean reversion in real exchange rates, *Economics Letters*, 46 (3), 252-256. DOI: [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(94\)90056-6](https://doi.org/10.1016/0165-1765(94)90056-6)

- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data, *Journal of international money and Finance*, 20 (2), 249-272. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(00\)00048-6](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(00)00048-6)
- Çeviş, I., & Ceylan, R. (2015). Kırılğan beşlide satın alma gücü paritesi (SAGP) hipotezinin test edilmesi, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10 (37), 6381-6393.
- Çağlayan, E., & Saçaklı, İ. (2006). Satın alma gücü paritesinin geçerliliğinin sıfır frekansta spektrum tahmincisine dayanan birim kök testleri ile incelenmesi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 121-137.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests, *Economics Letters*, 117 (1), 196-199.
- Erlat, H. (2003). The nature of persistence in Turkish real exchange rates, *Emerging Markets Finance and Trade*, 39 (2), 70-97.
- Esmailpour, M., Ghasemi, A. R., Khoramabadi, F., & Rashedi, S. (2021). Spatiotemporal variability of trend in extreme precipitations using fuzzy clustering over Northwest Iran, *Earth Science Informatics*, 14 (4), 2123-2132. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12145-021-00680-9>
- Furuoka, F. (2017). A new approach to testing unemployment hysteresis, *Empirical economics*, 53 (3), 1253-1280. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1164-7>
- Gözgör, G. (2011). Purchasing power parity hypothesis among the main trade partners of Turkey, *Economics Bulletin*, 31, 1432-1438.
- Güloğlu, B., İspir, S., & Onat D. (2011). Testing the validity of quasi PPP hypothesis: Evidence from a recent panel unit root test with structural breaks, *Applied Economics Letters*, 18, 1817-1822. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504851.2011.564124>
- Güriş, B., Tıraşoğlu, B.Y., & Tıraşoğlu, M. (2016). Türkiye’de satın alma gücü paritesi geçerli mi?: doğrusal olmayan birim kök testleri, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5 (4), 30-42.
- Güriş, S., Güriş, B., & Tıraşoğlu, M. (2017). Do military expenditures converge in NATO countries? Linear and nonlinear unit root test evidence, *Theoretical & Applied Economics*, 24 (2).
- Harvey, D. I., & Leybourne, S. J. (2007). Testing for time series linearity, *The Econometrics Journal*, 10 (1), 149-165. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00203.x>
- Harvey, D. I., Leybourne, S. J., & Xiao, B. (2008). A powerful test for linearity when the order of integration is unknown, *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 12 (3). DOI: <https://doi.org/10.2202/1558-3708.1582>
- Holmes, M. J., Otero, J., & Panagiotidis, J. (2012). PPP in OECD countries: An analysis of real exchange rate stationary cross-sectional dependency and structural breaks, *Open Economics Review*, 23 (5), 767-783. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11079-011-9215-0>

- Karoglou, M., & Morley, B. (2012). Purchasing power parity and structural instability in the US/UK exchange rate, *Int. Fin. Markets, Int. and Money*, 22, 958-972. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2012.05.001>
- Kartal, M. T., Ayhan, F., & Altaylar, M. (2023). The impacts of financial and macroeconomic factors on financial stability in emerging countries: evidence from Turkey's nonperforming loans, *Journal of Risk*, 25 (3). DOI: <https://doi.org/10.21314/JOR.2022.050>
- Khraief, N., Shahbaz, M., Heshmati, A., & Azam, M. (2020). Are unemployment rates in OECD countries stationary? Evidence from univariate and panel unit root tests, *The North American Journal of Economics and Finance*, 51, 100838. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.najef.2018.08.021>
- Koçak, İ., & Özbek, S. (2020). Satın alma gücü paritesinin geçerliliği: Durağanlık ve birim kök testlerinden yeni kanıtlar, *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 22-31.
- Köktürk, O., & Ural, M. (2019). Fourier birim kök testi ile satın alma gücü paritesinin Türkiye için geçerliliğinin analizi, *Business & Management Studies, An International Journal*, 7 (2), 877-890. DOI: <https://doi.org/10.15295/bmij.v7i2.1055>
- Küçükkaplan, İ., Ağır, H., Karul, Ç., & Koncak, A. (2019). Structural changes and purchasing power parity in Turkish exchange rates, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (1), 203-208.
- Meese, R., & Rogoff, K. (1988). Was it real? The exchange rate interest differential relation over the modern floating rate period, *Journal of Finance*, 43 (4), 933-948. DOI: <https://doi.org/10.2307/2328144>
- Özcan, B., (2012). Satın alma gücü paritesi G7 ülkeleri için geçerli mi?, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (2),137-162.
- Payne, J., Lee, J., & Hofler, R. (2005). Purchasing power parity: evidence from a transition economy, *Journal of Policy Modelling*, 27, 665-672. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2005.03.001>
- Pokharel, R., Poudel, J., Sharma, A. R., & Grala, R. K. (2017). A study of climate variability and socioeconomic impact on tourism industry of Nepal, *Sustainability in Environment*, 2 (1), 20-34.
- Rogoff, K. (1996). The purchasing parity puzzle, *Journal of Economic Literature*, 34, 647-668.
- Sarno, L. (2000). Real exchange rate behavior in high inflation countries: Empirical evidence from Turkey, 1980-1997, *Applied Economics Letters*, 7 (5), 285-291. DOI: <https://doi.org/10.1080/135048500351401>
- Sevüktekin, M., & M. Çınar, (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi: EViews Uygulamalı*, Bursa: Dora Yayıncılık.
- Singh, S., & Kumar, D. (2017). Trends and pattern of top five sectors attracting highest FDI inflow in India, *International Research Journal of Management Science & Technology*, 8 (12), 398-411.

- Snaith, S. (2012). The PPP debate: Multiple breaks and cross-sectional dependence, *Economics Letters*, 115, 342- 344. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2011.12.076>
- Sollis, R. (2009). A simple unit root test against asymmetric STAR nonlinearity with an application to real exchange rates in nordic countries, *Economic Modelling*, 26, 118-125. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2008.06.002>
- Su, J-J., Cheung, A., & Rocaa, E. (2014). Does purchasing power parity hold? New evidence from wild-bootstrapped nonlinear unit root tests in the presence of heteroskedasticity, *Economic Modelling*, 36, 161-171. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.09.029>
- Şener, S., Yılanıcı, V., & Canpolat, E. (2015). Satın alma gücü paritesi ve varyasyonlarının Türkiye için sınanması, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11 (25), 53-63.
- Tarı, R. (2002). *Ekonometri*, Alfa yayınları.
- Taylor, M. P. (2006). Real exchange rates and purchasing power parity: Mean reversion in economic thought, *Applied Economics*, 16, 1-17. DOI: <https://doi.org/10.1080/09603100500390067>
- Telatar, E., & Hasanov, M. (2009). Purchasing power parityın transition economies: Evidence from the commonwealth of independent states, *Post-Communist Economies*, 21 (2), 157-173. DOI: <https://doi.org/10.1080/14631370902778468>
- Telatar, E., & Kazdağlı, H. (1998). Re-Examine the Long-Run purchasing power parity hypothesis for a high inflation country: The case of Turkey 1980-93, *Applied Economics Letters*, 5 (1), 51-53. DOI: <https://doi.org/10.1080/758540127>
- TÜİK (2024). *Dış ticaret istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr>
- Yaya, O. S., Ogbonna, A. E., Furuoka, F., & Gil-Alana, L. A. (2021). A new unit root test for unemployment hysteresis based on the autoregressive neural network, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 83 (4), 960-981. DOI: <https://doi.org/10.1111/obes.12422>
- Yazgan, M. E. (2003). The purchasing power parity hypothesis for a high inflation country: A Re-Examination of the case of Turkey, *Applied Economics Letters*, 10 (3), 143-147. DOI: <https://doi.org/10.1080/1350485022000041078>
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2017). *Panel zaman serileri analizi Stata uygulamalı*, Beta Yayınevi: İstanbul.
- Yıldırım, S., & Yıldırım, Z. (2012). Reel efektif döviz kuru üzerinde kırılmalı birim kök testleri ile Türkiye için satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliğinin sınanması, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 33 (2), 221-238.
- Yu, Y., & Lu, T. (2016). China's nonfinancial corporate debt dynamics, *China & World Economy*, 24 (1), 1-17.

**TÜRKİYE’NİN KÜRESEL AKTÖR OLMASI
YOLUNDA EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATININ
KİLİT ROLÜ**

Sıddık ARSLAN¹

¹ Dr., siddikarслан@hotmail.com

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin hız kazandığı 21. yüzyılda, devletler arası işbirliği ve entegrasyon süreçleri uluslararası sistemin temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir. Devletlerin ekonomik, politik ve sosyal alanlarda güç kazanmaları, yalnızca ulusal politikalarına değil, aynı zamanda çok taraflı diplomasi mekanizmalarına ve bölgesel işbirliği yapılarına aktif katılımlarına bağlıdır (Keohane ve Nye, 2012). Türkiye, jeopolitik konumu ve tarihsel mirası nedeniyle bölgesel ve küresel bir aktör olma potansiyeline sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) içerisindeki rolünü güçlendirerek ve çok taraflı diplomasi pratiklerini etkin bir biçimde kullanarak uluslararası ilişkilerde küresel bir aktör haline gelebilecek kapasiteye sahiptir. ECO'nun kapsamlı reformlar ve yeniden yapılandırmalar sonucunda daha derinlikli bir ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel ve hukuksal yapıya kavuşturulması halinde 650 milyonluk bir nüfusa ve 5 trilyon dolarlık milli gelire sahip bir örgüt ortaya çıkacağı öngörülmektedir (Khan ve Ahmed, 2019).

Türkiye, İran ve Pakistan tarafından 1985 yılında kurulmuş olan ECO, günümüzde Orta Asya, Güney Asya ve Orta Doğu'yu kapsayan geniş bir bölgeyi içine alan bir ekonomik işbirliği platformu olarak faaliyet göstermektedir (Kılınç, 2018). Örgüt; Türkiye, İran ve Pakistan'ın yanı sıra Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı içine alan 10 üyeli bir yapıya sahiptir. ECO üyesi ülkeler, toplamda yaklaşık 500 milyonluk bir nüfusa ve geniş doğal kaynaklara sahip olup, bu potansiyelin etkin kullanımını, alternatif bir ekonomi bloğunun oluşturulmasını mümkün kılabilir (Özdemir, 2018). Söz konusu demografik ve ekonomik potansiyel, üye ülkelerin etkin bir işbirliği geliştirmeleri durumunda, Avrupa Birliği ve BRICS gibi güçlü bölgesel yapılanmalara benzer bir ekonomik ve siyasi güç oluşturma imkânını barındırmaktadır (Çalışkan, 2020).

Liberal uluslararası ilişkiler teorisi perspektifinden bakıldığında, devletlerin karşılıklı bağımlılık ilişkileri geliştirerek hem ekonomik çıkarlarını maksimize etmeleri hem de olası çatışmaları minimize etmeleri mümkündür (Moravcsik, 2010). Bu teori, devletlerin mutlak kazançlara odaklanarak karşılıklı çıkarlar doğrultusunda işbirliği yapabileceğini savunmaktadır. Ekonomik entegrasyon ve ticaret serbestisi, liberal teorinin temel savlarından olup, devletlerin refah seviyelerini artırmak için işbirliği yapmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik ve diplomatik liderliği, karşılıklı bağımlılık ilişkilerini güçlendirerek bölgesel istikrara katkı sağlayabilir. Özellikle enerji, ticaret, tarım, teknoloji ve altyapı alanlarında geliştirilecek işbirlikleri ECO üyesi ülkelerin ekonomik kalkınmalarını hızlandırırken, bölgesel entegrasyonu da derinleştirebilir (Aras ve Akpınar, 2017). Türkiye'nin bu alanlardaki

tecrübe ve birikimiyle örgüte liderlik etmesi, ECO'nun küresel ekonomiyle entegrasyonunu kolaylaştırarak Türkiye'nin de uluslararası sistemdeki pozisyonunu güçlendirme potansiyeline sahiptir.

Türkiye'nin ECO içinde üstlenebileceği liderlik rolü, ülkenin jeokültürel potansiyelini, jeopolitiğini ve jeostratejik gücünü kullanarak küresel bir aktör ya da küresel güç dengelerini dengeleyici bir güç konumuna yükselmesine imkân sağlayabilir (Davutoğlu, 2011). Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içindeki etkinliğini artırması, bölgesel ve küresel düzlemde siyasi nüfuzunu genişletebilir. Özellikle enerji koridorları, ticaret rotaları ve ulaşım ağları üzerindeki stratejik konumu Türkiye'yi ECO üyesi ülkeler için vazgeçilmez bir ortak haline getirmektedir (Kramer, 2010). Ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan Gümrük Birliği Protokolü ve G20 üyeliği gibi uluslararası platformlardaki konumu ECO'nun küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu kolaylaştırabilecek faktörlerdendir.

ECO'nun bölgesel entegrasyon sürecinde Türkiye'nin rolünün güçlendirilmesi, teşkilatın uluslararası arenada daha etkin bir aktör olarak konumlanmasına katkıda bulunabilir. Ekonomik küreselleşmenin hız kazandığı bir dönemde, bölgesel işbirliği mekanizmaları, ülkelerin küresel rekabet güçlerini artırmaları için stratejik bir öneme sahiptir (Stiglitz, 2010). Bu çerçevede Türkiye'nin ECO'daki liderlik rolü, örgütün ekonomik entegrasyon süreçlerini derinleştirerek üye ülkelerin küresel ekonomiyle bütünleşmesini kolaylaştırabilir. Özellikle dijital ekonomi, yenilenebilir enerji ve teknolojik inovasyon alanlarında geliştirilecek ortak projeler ECO ülkelerinin ekonomik dönüşümünü hızlandırabilir (Kartal ve Demir, 2021).

Türkiye'nin ECO içindeki konumunu güçlendirmesi, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve diplomatik avantajlar da sağlayabilir. Çok taraflı diplomasi pratiklerinin etkin kullanımı, Türkiye'nin uluslararası örgütler nezdindeki etkinliğini artırabilir (Gürzel, 2017). Özellikle Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü ve diğer uluslararası kuruluşlarda ECO üyesi ülkelerle ortak hareket etme kapasitesi, Türkiye'nin küresel yönetim süreçlerindeki etkisini genişletebilir. Bu durum, "güç ve hukuk tamamlayıcılığı bağlamında" uluslararası hukuk ve mahkemeler nezdinde Türkiye'ye önemli avantajlar sağlayabilir (Akgün, 2019).

Bölgesel işbirliği platformlarının önemi, küresel ekonomik ve siyasi dengelerin çok kutuplu bir yapıya doğru evrildiği günümüz koşullarında daha da artmıştır (Acemoğlu ve Robinson, 2018). Bu bağlamda ECO gibi potansiyeli yüksek bir bölgesel örgütün daha etkin hale getirilmesi, üye ülkelerin ekonomik ve siyasi çıkarlarının maksimize edilmesine katkıda bulunabilir. Türkiye'nin ECO içindeki liderlik rolünün güçlendirilmesi, örgütün kurumsal kapasitesinin artırılması ve işbirliği mekanizmalarının

derinleştirilmesi yoluyla mümkün olabilir (Oğuzlu, 2017). Bu süreçte Türkiye'nin AB ve NATO gibi Batı kurumlarıyla olan ilişkilerinden edindiği tecrübeleri ECO'ya aktarması, örgütün kurumsal gelişimine önemli katkılar sağlayabilir.

ECO'nun potansiyelinin tam olarak değerlendirilmesi için üye ülkeler arasındaki ticaret hacminin artırılması gerekmektedir. Mevcut durumda ECO içi ticaret, üye ülkelerin toplam dış ticaretinin sadece %10'unu oluşturmaktadır (Kalaycıoğlu, 2020). Bu oran, diğer bölgesel entegrasyon örneklerine kıyasla oldukça düşüktür. Örneğin Avrupa Birliği'nde iç ticaret oranı %60'ın üzerindeyken, ASEAN'da bu oran %25 civarındadır (Canpolat, 2019). Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek serbest ticaret anlaşmaları, gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi ve lojistik altyapının güçlendirilmesi, ECO içi ticareti artırarak bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirebilir.

Bu araştırmanın temel problemi, Türkiye'nin ECO içerisindeki potansiyel liderlik rolünün nasıl daha etkin hale getirilebileceği ve bu rolün Türkiye'nin küresel aktör olma hedefine nasıl katkıda bulunabileceğidir. Çalışma, şu temel sorulara yanıt aramaktadır: ECO'nun kurumsal yapısı nasıl güçlendirilebilir? Üye ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyon nasıl derinleştirilebilir? Türkiye, ECO içerisinde nasıl daha etkin bir liderlik rolü üstlenebilir? ECO, küresel ekonomik sistemde nasıl daha rekabetçi bir konuma getirilebilir? Türkiye'nin ECO liderliği, küresel aktör olma hedefine nasıl katkıda bulunabilir?

Çalışmanın hipotezi, "Türkiye'nin ECO içerisindeki liderlik rolünü güçlendirmesi ve teşkilat içindeki ekonomik entegrasyonu derinleştirilmesi hem ECO'nun küresel ekonomik sistemde daha güçlü bir aktör haline gelmesini sağlayacak hem de Türkiye'nin küresel bir aktör olma hedefine katkıda bulunacaktır" şeklinde formüle edilmiştir. Liberal uluslararası ilişkiler teorisi çerçevesinde, karşılıklı bağımlılık ve ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesi yoluyla ECO'nun bölgesel ve küresel etkinliğinin artacağı öngörülmektedir.

Enerji güvenliği, ECO üyesi ülkeler için stratejik bir işbirliği alanıdır. Bölge; dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır (Pamir, 2017). Türkiye'nin enerji transit koridorları üzerindeki stratejik konumu, ECO içindeki enerji işbirliğini güçlendirerek üye ülkelerin enerji güvenliğine katkıda bulunabilir. Özellikle TANAP ve Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi uluslararası enerji projelerinin genişletilmesi, ECO ülkelerinin küresel enerji pazarlarına erişimini kolaylaştırabilir. Ayrıca yenilenebilir enerji alanında geliştirilecek ortak projeler, bölgesel enerji işbirliğini çeşitlendirerek sürdürülebilir kalkınmaya destek olabilir (Biresselioglu, 2018).

Türkiye'nin ECO içindeki liderlik potansiyelini gerçekleştirebilmesi için üye ülkelerle siyasi ilişkilerini güçlendirmesi de gerekmektedir. ECO üyesi ülkeler arasındaki siyasi ve kültürel farklılıklar, zaman zaman işbirliği süreçlerini yavaşlatabilmektedir (Aydın ve Aras, 2017). Türkiye'nin çok yönlü ve pragmatik dış politika yaklaşımı, bu farklılıkları yönetmede önemli bir avantaj sağlayabilir. Özellikle kültürel ve tarihsel bağların etkin kullanımı, Türkiye'nin ECO içindeki yumuşak gücünü artırarak bölgesel liderlik kapasitesini güçlendirebilir (Kirişçi, 2012). Bu bağlamda eğitim, kültür ve bilimsel işbirliği alanlarında geliştirilecek projeler, ECO ülkeleri arasındaki sosyal ve kültürel entegrasyonu derinleştirerek ekonomik ve siyasi işbirliğinin alt yapısını güçlendirebilir.

Metodolojik olarak bu çalışma nitel araştırma yöntemlerine dayanmaktadır. ECO'nun kurumsal yapısı, ekonomik potansiyeli ve Türkiye'nin teşkilat içindeki rolü çeşitli akademik kaynaklar, resmi belgeler ve uzman görüşleri çerçevesinde incelenmektedir. Araştırma kapsamında ECO üyesi ülkelerin ekonomik göstergeleri, ticaret ilişkileri ve bölgesel entegrasyon süreçleri analiz edilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ECO içindeki rolü ve potansiyeli diplomatik belgeler, akademik literatür ve mülakat verileri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu çok boyutlu analiz ECO'nun bölgesel ve küresel potansiyelini ortaya koymakta ve Türkiye'nin bu potansiyelden nasıl yararlanabileceğini göstermektedir.

ECO'nun kurumsal yapısının güçlendirilmesi, örgütün etkinliğini artırmak için kritik bir öneme sahiptir. Türkiye'nin bu alandaki girişimleri, ECO'nun karar alma mekanizmalarının iyileştirilmesine ve uygulama kapasitesinin artırılmasına katkıda bulunabilir (Kibaroğlu, 2015). Özellikle sekreteryanın güçlendirilmesi, ortak finansman mekanizmalarının oluşturulması ve teknik komitelerin etkinleştirilmesi, ECO'nun işbirliği projelerini hayata geçirme kapasitesini artırabilir. Bu bağlamda Türkiye'nin AB gibi kurumsal yapısı güçlü bir örgütle olan ilişkilerinden edindiği tecrübeleri ECO'ya aktarması, örgütün kurumsal gelişimine önemli katkılar sağlayabilir.

Dijital ekonomi ve teknolojik işbirliği ECO'nun geleceği için stratejik öneme sahip alanlar arasındadır. Küresel ekonominin dijitalleşme sürecinde bölgesel işbirliği platformları, üye ülkelerin dijital dönüşümüne katkıda bulunabilir (Castells, 2015). Türkiye'nin bu alandaki tecrübe ve birikimiyle ECO'ya liderlik etmesi, örgütün dijital ekonomiye entegrasyonunu kolaylaştırabilir. Özellikle e-ticaret, dijital altyapı, fintech ve yapay zekâ gibi alanlarda geliştirilecek ortak projeler ECO ülkelerinin dijital ekonomide rekabet gücünü artırabilir (Acemoğlu ve Robinson, 2018). Bu bağlamda Türkiye'nin Dijital Türkiye ve Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi gibi ulusal dijitalleşme süreçlerinden edindiği tecrübeleri ECO üyesi ülkelerle paylaşması, bölgesel dijital işbirliğine önemli katkılar sağlayabilir.

Gıda güvenliği ve tarımsal işbirliği, ECO içinde öncelikli işbirliği alanları arasında yer almaktadır. Bölge ülkelerinin ekonomilerinde tarım sektörünün önemi göz önüne alındığında, bu alandaki işbirliğinin derinleştirilmesi, bölgesel kalkınmaya önemli katkılar sağlayabilir (Sen, 2009). Türkiye'nin tarım sektöründeki tecrübe ve birikimi ECO içindeki tarımsal işbirliğini geliştirmede önemli bir avantaj sunmaktadır. Özellikle tarımsal modernizasyon, sulama teknolojileri, tohum ıslahı ve gıda işleme alanlarında geliştirilecek ortak projeler bölgesel gıda güvenliğini artırarak kırsal kalkınmayı destekleyebilir (Yıldırım, 2020).

Sonuç olarak Türkiye'nin ECO içindeki rolü ve bölgesel işbirliği mekanizmaları, ülkenin küresel ekonomi ve uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirme potansiyeline sahiptir. ECO'nun etkin bir şekilde işlemesi ve üye ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel bağların güçlendirilmesi, Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel aktör olma hedeflerine ulaşmasını sağlayabilir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, Türkiye'nin ECO içindeki konumu ve potansiyeli çok taraflı diplomasi ve ekonomik işbirliği mekanizmaları bağlamında detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu çerçevede ECO'nun bölgesel entegrasyon sürecindeki rolü ve Türkiye'nin bu süreçteki liderlik potansiyeli mevcut literatür ve ampirik veriler ışığında değerlendirilecektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik işbirlikleri, küresel sistemde devletlerin entegrasyonunu ve ekonomik büyümesini destekleyen temel mekanizmalardan biri olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) içindeki rolü ve üye ülkeler arasındaki işbirliği mekanizmaları, hem bölgesel ekonomik entegrasyonun sağlanması hem de Türkiye'nin küresel sistemde daha güçlü bir aktör haline gelmesi açısından kritik bir öneme sahiptir (Keohane ve Nye, 2012). ECO üyesi ülkeler arasındaki işbirliğinin derinleştirilmesi bu ülkelerin ekonomik ve politik kapasitelerini geliştirerek bölgesel istikrarı güçlendirme potansiyeline sahiptir. Özellikle son yıllarda küresel ekonomik sistemin çok kutuplu bir yapıya dönüşmeye başlaması ve bölgesel entegrasyon girişimlerinin artması ECO gibi örgütleri daha stratejik bir konuma getirmektedir (Huntington, 2016). Bu bağlamda ECO'nun potansiyel gücünün 650 milyonluk bir nüfusa ve 5 trilyon dolarlık bir ekonomik hacme ulaşabileceği göz önüne alındığında, Türkiye'nin örgüt içindeki liderlik rolünün önemi daha net anlaşılmaktadır (Kalaycıoğlu, 2020).

Uluslararası ilişkiler literatüründe bölgesel ekonomik entegrasyonun küresel ekonomik sistemdeki rekabet gücünü artırdığı ve üye ülkelerin politik etkisini genişlettiği genel kabul görmektedir (Balassa, 2013). Avrupa Birliği, NAFTA ve ASEAN gibi başarılı bölgesel entegrasyon örnekleri

üye ülkelerin ekonomik ve politik çıkarlarını maksimize edebilmelerine olanak sağlamıştır (Baldwin, 2019). ECO; coğrafi konumu ve üye ülkelerin sahip olduğu doğal kaynaklar açısından benzer bir potansiyele sahip olmasına rağmen, bu potansiyeli henüz tam olarak kullanamamaktadır. Sharma ve Sen (2022), ECO ülkeleri arasındaki ticaret hacminin toplam dış ticaretlerinin yalnızca %10'unu oluşturduğunu belirterek bu oranın AB'deki %60 ve ASEAN'daki %25 oranlarına kıyasla oldukça düşük olduğunu vurgulamışlardır. Bu durum ECO içinde ticaret ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesi ve bölgesel ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesi için önemli bir fırsat sunmaktadır.

Bölgesel ekonomik entegrasyon süreçleri, liberal teori çerçevesinde değerlendirildiğinde, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin geliştirilmesinin hem ekonomik büyümeyi teşvik ettiği hem de bölgesel istikrarı güçlendirdiği görülmektedir (Moravcsik, 2010). Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içindeki rolü karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin geliştirilmesi ve bölgesel işbirliğinin derinleştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Öztürk ve Karataş (2022), Türkiye'nin ECO içindeki ticaret hacmini genişletmek, finansal işbirliklerini derinleştirmek ve lojistik yatırımları artırmak yoluyla teşkilat içindeki ekonomik entegrasyonu güçlendirebileceğini belirtmişlerdir. Bu yaklaşım ECO'nun küresel ekonomi içinde daha rekabetçi bir konum elde etmesine ve üye ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerinin hızlanmasına katkıda bulunabilir.

2.1. Türkiye'nin ECO İçindeki Yeri ve Rolü

Türkiye, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)'nun kurucu üyelerinden biri olup, teşkilatın en büyük ekonomisine ve en gelişmiş sanayi altyapısına sahip ülkesidir (Özdemir, 2018). Bu durum, Türkiye'yi ECO içindeki ekonomik ve politik süreçlerde doğal bir lider konumuna getirmektedir. Türkiye'nin milli geliri (GDP) 2023 yılı itibarıyla 1.1 trilyon doları aşmış olup, bu rakam ECO ülkeleri arasında en yüksek değere sahiptir (Dünya Bankası, 2023). Ayrıca Türkiye'nin ihracat odaklı ekonomisi, gelişmiş sanayi sektörü ve teknolojik altyapısı ECO üyesi diğer ülkelerle karşılaştırıldığında önemli avantajlar sunmaktadır. Kayani ve Ahmad (2022), Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik ağırlığının teşkilatın kurumsal yapılanmasında ve karar alma mekanizmalarında belirleyici bir rol oynadığını vurgulamaktadırlar.

Türkiye'nin coğrafi konumu, Doğu ile Batı arasındaki transit ticaretin merkezinde yer alması, enerji koridorları üzerindeki stratejik pozisyonu ve uluslararası lojistik hatlarındaki etkinliği ECO içindeki önemini artırmaktadır (Kılınç, 2018). Özellikle Orta Koridor Projesi, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı ve Marmaray gibi ulaştırma projeleri Türkiye'nin Asya ile Avrupa arasındaki ticaret akışında köprü rolü oynamasına imkân sağla-

maktadır. Eşiyok ve Sekmen (2021), Türkiye'nin lojistik altyapı yatırımlarının ECO ülkeleri arasındaki ticaretin kolaylaştırılmasına ve maliyetlerin düşürülmesine katkıda bulunduğunu belirtmektedirler. Bu durum, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik etkinliğini artırarak bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandırma potansiyeline sahiptir.

Türkiye'nin sanayi üretimi, finansal altyapısı ve teknolojik kapasitesi ECO üyesi ülkelerin ekonomik kalkınmalarına katkı sağlayabilecek bir potansiyele sahiptir (Bhagwati, 2017). Türkiye'nin sanayi sektörü, ECO bölgesinde katma değeri en yüksek üretim yapısına sahiptir ve bu durum, Türkiye'nin bölgesel değer zincirlerinde merkezi bir rol oynamasına olanak tanımaktadır. Ayrıca Türkiye'nin finansal piyasalarının derinliği ve bankacılık sektörünün gelişmişliği, ECO ülkeleri için finansal işbirliği alanında önemli fırsatlar sunmaktadır. Kasapoğlu ve Duman (2020), Türkiye'nin öncülüğünde kurulabilecek bir ECO Kalkınma Bankası'nın, bölgesel yatırımların finansmanını kolaylaştırabileceğini ve ekonomik entegrasyonu derinleştirebileceğini vurgulamaktadırlar.

Türkiye, ECO içinde liderlik misyonunu üstlenerek teşkilatın kurumsal kapasitesini artırma potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin AB ve G20 içindeki deneyimlerini ECO üyesi ülkelere aktararak teşkilatın kurumsal etkinliğini artırabilir ve karar alma mekanizmalarını güçlendirebilir (Kılınc, 2018). Bu bağlamda Türkiye'nin uluslararası örgütlerdeki temsil kapasitesi ve diplomatik tecrübesi, ECO'nun kurumsal gelişimine önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca Türkiye'nin teşvik edebileceği ortak yatırım projeleri, altyapı çalışmaları ve bölgesel ticaret girişimleri ECO ülkelerinin ekonomik büyümesini hızlandırarak teşkilatın küresel rekabetçiliğini artırabilir (Özdemir, 2018). Ergüvenç ve Ülengin (2023), Türkiye'nin ECO içinde güçlendirdiği ekonomik ve politik bağların, bölgesel istikrarı artırarak küresel ekonomik sistemde daha etkin bir konum elde etmesine yardımcı olabileceğini belirtmektedirler.

2.2. ECO Üyesi Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon

Ekonomik entegrasyon, bölgesel ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve uluslararası ticarete rekabet avantajı sağlanması açısından kritik bir süreçtir (Bhagwati, 2017). ECO üyesi ülkeler, ekonomik büyümeyi artırmak ve ticaret hacmini genişletmek için bölgesel ekonomik işbirliği mekanizmaları geliştirmeye odaklanmıştır. Ancak ECO içi ticaretin düşük seviyesi, bölgesel ekonomik entegrasyonun önündeki en önemli engellerden biridir. Khan ve Nawaz (2021), ECO ülkeleri arasındaki ticaret engellerinin azaltılması, gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi ve ticaret altyapısının geliştirilmesi yoluyla bölgesel ticaret potansiyelinin tam olarak kullanılabilirliğini vurgulamaktadırlar. Özellikle ECO Ticaret Anlaşması'nın (ECOTA) tam olarak uygulanması, bölge içi ticareti önemli ölçüde artırabilir.

ECO üyesi ülkeler arasında ticaretin artırılması için gümrük tarifelerinin azaltılması, lojistik altyapısının güçlendirilmesi ve ortak ticaret anlaşmalarının teşvik edilmesi gerekmektedir (Krugman, 2013). Türkiye, AB ile Gümrük Birliği deneyiminden yola çıkarak ECO içinde serbest ticaret bölgeleri oluşturulmasını ve ticari engellerin kaldırılmasını teşvik edebilir (Özdemir, 2018). Wani ve Ahmad (2023), ECO içinde gümrük birliğine geçilmesinin, üye ülkeler arasındaki ticaret hacmini %25-30 oranında artırabileceğini tahmin etmektedirler. Bu tür bir ekonomik entegrasyon, bölge içinde sermaye akışını hızlandırarak yatırımcı güvenini artırabilir ve üye ülkelerin ekonomik büyümelerine doğrudan katkı sağlayabilir.

Bölgesel ekonomik entegrasyonun bir diğer önemli bileşeni, ortak sanayi projeleri ve finansal işbirlikleridir. Türkiye, ECO çerçevesinde oluşturulacak sanayi koridorları, enerji işbirlikleri ve teknoloji transfer merkezleri ile ekonomik entegrasyonu daha ileri bir seviyeye taşıyabilir (Özdemir, 2018). Ahmedi ve Zafar (2022), ECO ülkeleri arasında ortak sanayi politikalarının geliştirilmesinin ve değer zincirlerinin oluşturulmasının bölgesel sanayi üretiminin rekabet gücünü artırabileceğini belirtmektedirler. Bölgesel entegrasyon süreci, yalnızca ekonomik büyümeyi teşvik etmekle kalmayıp, üye ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı artırarak bölgesel istikrarı güçlendirecek ve küresel ekonomik sistemde rekabet avantajı sağlayacaktır (Keohane ve Nye, 2012).

ECO üyesi ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonu derinleştirmek için ortak finansal mekanizmaların geliştirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Özellikle bölgesel bir kalkınma bankasının kurulması, ortak yatırım fonlarının oluşturulması ve finansal piyasaların entegrasyonu ECO ülkelerinin ekonomik bağlarını güçlendirebilir (Kasapoğlu ve Duman, 2020). Türkiye'nin gelişmiş finansal piyasaları ve bankacılık sistemi bu süreçte öncü rol oynayabilir. Ayrıca Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek fintech çözümleri ve dijital finans platformları bölgesel finansal entegrasyonu hızlandırabilir. Yıldırım ve Kara (2023), ECO Ödeme Birliği'nin kurulmasının, üye ülkeler arasındaki ticari işlemleri kolaylaştıracağını ve bölgesel ticaret hacmini artıracığını vurgulamaktadırlar.

2.3. Çok Taraflı Diplomasi ve İşbirliği Mekanizmaları

Çok taraflı diplomasi, ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkileri derinleştiren, bölgesel ve küresel entegrasyonu destekleyen bir mekanizmadır (Keohane ve Nye, 2012). Türkiye, ECO içindeki çok taraflı diplomasi süreçlerini etkin bir şekilde kullanarak teşkilatın uluslararası arenada daha görünür hale gelmesini sağlayabilir (Özdemir, 2018). Çok taraflı diplomasi pratikleri, ECO üyesi ülkelerin ortak çıkarlarını uluslararası platformlarda savunmalarını ve küresel ekonomik sistemdeki pozisyonlarını güçlendirmelerini sağlayabilir. Arslan ve Kahraman (2022), Türkiye'nin

BM, DTÖ ve G20 gibi uluslararası platformlardaki etkisini kullanarak ECO'nun küresel ekonomik yönetim süreçlerine daha aktif katılımını destekleyebileceğini belirtmektedirler.

ECO üyesi ülkeler arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi, bölgesel işbirliklerinin sürdürülebilirliğini sağlayarak teşkilatın küresel sistemde daha güçlü bir pozisyona ulaşmasına yardımcı olacaktır (Kılınc, 2018). Bu bağlamda ECO Zirveleri, Bakanlar Konseyi toplantıları ve teknik komitelerin çalışmaları üye ülkeler arasındaki diplomatik etkileşimi artırmaktadır. Türkiye'nin bu platformlardaki öncü rolü, teşkilatın kurumsal kapasitesini güçlendirerek daha etkin bir işbirliği mekanizması haline gelmesine katkıda bulunabilir. Özellikle Türkiye'nin öncülüğünde düzenlenen 2021 ECO Zirvesi, teşkilatın kurumsal yapısının güçlendirilmesi ve ekonomik işbirliğinin derinleştirilmesi açısından önemli kararların alındığı bir platform olmuştur (ECO Sekretaryası, 2021).

Türkiye'nin çok taraflı diplomasi araçlarıyla ECO içindeki etkinliğini artırması, uluslararası ekonomik sistemde daha güçlü bir aktör haline gelmesini sağlayacaktır. Türkiye, ECO üyeleriyle gerçekleştirdiği yüksek düzeyli diplomatik görüşmeler, ticaret anlaşmaları ve yatırım işbirlikleri sayesinde teşkilatın uluslararası arenada daha rekabetçi bir konuma ulaşmasını destekleyebilir (Bhagwati, 2017). Ayrıca Türkiye'nin uluslararası kuruluşlarla (Dünya Ticaret Örgütü-DTÖ, Birleşmiş Milletler, G20) işbirliği yaparak ECO içindeki ekonomik süreçleri uluslararası normlara uyumlu hale getirmesi, bölgesel işbirliklerini küresel sistemle entegre edebilir (Krugman, 2013). Bu süreç, ECO'nun uluslararası ekonomik sistemdeki etkinliğini artırarak üye ülkelerin küresel ekonomik yönetim süreçlerindeki etkisini genişletebilir.

Çok taraflı diplomasi pratikleri kapsamında, Türkiye'nin ECO içindeki ticaret ve yatırım işbirliklerini AB, Çin ve Körfez ülkeleri gibi büyük ekonomik bloklarla entegre etmesi teşkilatın ekonomik büyüme potansiyelini artıracaktır (Özdemir, 2018). Bu yaklaşım ECO üyesi ülkelerin küresel değer zincirlerine daha etkin katılımını sağlayarak ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandırabilir. Özellikle Kuşak ve Yol Girişimi, Orta Koridor ve AB Trans-Avrupa Ulaştırma Ağları gibi uluslararası ulaştırma projelerinin ECO bölgesinden geçmesi, teşkilatın jeostratejik önemini artırmaktadır. Demirci ve Yılmaz (2023), Türkiye'nin bu ulaştırma projelerindeki köprü rolünün, ECO'nun küresel ticaret akışlarındaki konumunu güçlendireceğini vurgulamaktadırlar.

2.4. Alternatif Bir Ekonomi Bloğunun İnşası

Günümüz küresel ekonomik sisteminde, devletler ekonomik bloklar oluşturarak bölgesel işbirliklerini derinleştirmekte ve küresel rekabet güçlerini artırmaktadır (Stiglitz, 2010). Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika

Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) gibi ekonomik işbirlikleri, üye devletlerin uluslararası ticarete daha avantajlı konuma gelmelerini sağlamaktadır (Bhagwati, 2017). ECO, potansiyel olarak 650 milyonluk bir nüfusa ve 5 trilyon dolarlık bir ekonomik hacme ulaşabilecek kapasitesiyle, benzer bir ekonomik blok oluşturma potansiyeline sahiptir (Çetin ve Aydın, 2022). Bu bağlamda Türkiye'nin, ECO çerçevesinde alternatif bir ekonomi bloğu inşa etme sürecine öncülük etmesi, bölgesel ekonomik işbirliklerini güçlendirerek teşkilatın küresel sistemde daha etkin bir rol üstlenmesine katkı sağlayabilir.

Alternatif bir ekonomi bloğunun oluşturulabilmesi için serbest ticaret anlaşmalarının genişletilmesi, ortak yatırım projelerinin teşvik edilmesi ve sanayi entegrasyonunun sağlanması gerekmektedir (Krugman, 2013). Türkiye, ECO üyesi ülkelerle ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmaları yaparak bölgesel ticaretin önündeki engelleri kaldırabilir ve gümrük prosedürlerini kolaylaştırabilir (Kılınç, 2018). Ancak ECO Ticaret Anlaşması'nın (ECOTA) tam olarak uygulanmaması ve üye ülkeler arasındaki gümrük tarifelerinin yüksekliği, bölgesel ticaretin gelişmesini engellemektedir. Kaya ve Ersoy (2023), ECOTA'nın tam olarak uygulanması ve gümrük tarifelerinin kademeli olarak azaltılması durumunda ECO içi ticaretin beş yıl içinde iki katına çıkabileceğini tahmin etmektedirler.

Liberal teori çerçevesinde değerlendirildiğinde ekonomik bloklar, devletlerarasında karşılıklı bağımlılığı artırarak uluslararası ilişkilerde istikrarı teşvik eden bir mekanizma haline gelmektedir (Keohane ve Nye, 2012). Türkiye'nin ECO içinde geliştireceği ekonomik işbirlikleri ve ticaret mekanizmaları, bölgesel kalkınmayı desteklerken aynı zamanda Türkiye'nin küresel ekonomide daha güçlü bir aktör olarak konumlanmasına da katkıda bulunacaktır (Özdemir, 2018). Bu bağlamda ECO Kalkınma Bankası'nın kurulması, Ortak Yatırım Fonu'nun oluşturulması ve Serbest Ticaret Bölgeleri'nin genişletilmesi gibi projeler, bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirerek alternatif bir ekonomi bloğunun oluşturulmasına zemin hazırlayabilir. Şentürk ve Kaygısız (2022), bu tür kurumsal mekanizmaların, ECO'nun finansal ve ekonomik kapasitesini güçlendirerek küresel ekonomik sistemde daha etkin bir aktör olmasına katkıda bulunabileceğini vurgulamaktadırlar.

Türkiye'nin ECO çerçevesinde alternatif bir ekonomi bloğu oluşturma girişimleri, bölgesel refahı artırmanın yanı sıra küresel ticaret sistemine entegre olmayı da kolaylaştıracaktır. Özellikle enerji, sanayi ve tarım sektörlerinde geliştirilecek ortak projeler, ECO bölgesinde daha entegre bir ekonomik yapı oluşturulmasını sağlayabilir (Kartal ve Demir, 2021). Bu süreçte Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek enerji koridorları, lojistik merkezleri ve sanayi bölgeleri ECO'nun ekonomik potansiyelini maksimize etmesine yardımcı olabilir. Ayrıca dijital ekonomi ve teknolojik ino-

vasyon alanlarında geliştirilecek işbirlikleri ECO'nun küresel ekonomik sistemdeki rekabet gücünü artırabilir. Yılmaz ve Akın (2023), ECO Dijital Ekonomi Platformu'nun kurulmasının, üye ülkelerin dijital dönüşümünü hızlandırarak bölgesel ekonomik entegrasyona önemli katkılar sağlayabileceğini belirtmektedirler.

2.5. ECO İçindeki Teknolojik İşbirliği Modelleri

Teknoloji ve yenilikçilik, küresel ekonomide rekabet avantajı elde etmenin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Porter, 2015). ECO üyesi ülkeler arasında teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi, sanayi üretiminin verimliliğini artırarak bölgesel ekonomik kalkınmayı hızlandırabilir (Özdemir, 2018). Bu bağlamda dijital dönüşüm, yapay zekâ, blokzincir teknolojileri ve büyük veri analitiği gibi alanlarda geliştirilecek işbirlikleri ECO ülkelerinin teknolojik kapasitelerini artırabilir. Türkiye; sanayi altyapısı, inovasyon ekosistemi ve Ar-Ge kapasitesi ile ECO içinde teknolojik işbirliği süreçlerine öncülük edebilecek en önemli aktörlerden biridir (Kılınç, 2018). Özellikle Türkiye'nin 2023 Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi, Dijital Türkiye Vizyonu ve Teknoloji Odaklı Sanayi Hamlesi gibi ulusal girişimleri ECO ülkeleriyle teknolojik işbirliğini derinleştirmek için önemli fırsatlar sunmaktadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023).

ECO içindeki teknolojik işbirliği modelleri, üniversite-sanayi işbirlikleri, ortak Ar-Ge merkezleri ve teknoloji transfer mekanizmaları üzerine inşa edilebilir. Türkiye'nin teknoparkları, yüksek teknolojiye dayalı sanayi kümelenmeleri ve yenilikçi girişimcilik ekosistemi ECO ülkeleri için önemli bir referans modeli oluşturabilir (Krugman, 2013). Akçay ve Demirhan (2022), Türkiye'nin öncülüğünde kurulacak ECO Teknoloji ve İnovasyon Merkezi'nin, üye ülkeler arasında teknoloji transferini kolaylaştırabileceğini ve ortak Ar-Ge projelerinin geliştirilmesine zemin hazırlayabileceğini vurgulamaktadırlar. Türkiye'nin bu kapasitesini ECO ülkeleriyle paylaşması, bölgesel ekonomik rekabetçiliği artırarak küresel teknoloji pazarında daha güçlü bir konum elde edilmesini sağlayabilir.

Teknolojik işbirliği kapsamında, Türkiye'nin ECO içindeki dijital dönüşüm süreçlerini hızlandırması da kritik bir adımdır. Dijital altyapının geliştirilmesi, e-ticaret, akıllı sanayi çözümleri ve büyük veri analitiği gibi alanlarda bölgesel işbirliklerini destekleyerek ekonomik verimliliği artırabilir (Bhagwati, 2017). Özellikle Türkiye'nin e-devlet uygulamaları, dijital bankacılık sistemleri ve e-ticaret platformları ECO ülkeleri için önemli örnekler teşkil etmektedir. Türk ve Yılmaz (2023), ECO E-Ticaret Platformu'nun kurulmasının, üye ülkeler arasındaki ticari işlemleri kolaylaştırabileceğini ve KOBİ'lerin uluslararası pazarlara erişimini artırabileceğini belirtmektedirler. Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içinde oluşturacağı teknoloji tabanlı işbirlikleri, yalnızca bölgesel kalkınmayı desteklemekle

kalmayıp, Türkiye'yi küresel teknoloji ekosisteminde daha güçlü bir aktör haline getirebilir.

Fintech ve dijital finans alanlarındaki işbirlikleri, ECO içindeki ekonomik entegrasyonu hızlandırabilecek bir diğer önemli alandır. Türkiye'nin gelişmiş bankacılık sistemi, dijital ödeme altyapısı ve fintech ekosistemi ECO ülkeleri için önemli bir model oluşturabilir. Özellikle dijital para birimleri, blokzincir tabanlı ödeme sistemleri ve sınır ötesi finans çözümleri ECO ülkeleri arasındaki finansal entegrasyonu derinleştirebilir. Karaçam ve Ekinci (2023), ECO Dijital Finans İşbirliği Platformu'nun kurulmasının, üye ülkeler arasındaki finansal işlemleri kolaylaştırabileceğini ve bölgesel ticaretin finansmanını destekleyebileceğini vurgulamaktadırlar. Bu tür teknolojik işbirliği modelleri, ECO'nun küresel finansal sistemdeki entegrasyonunu artırarak bölgesel ekonomik kalkınmayı hızlandırabilir.

2.6. Küresel Rekabet Gücü ve ECO'nun Önemi

Küreselleşen dünyada, devletlerin uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırabilmeleri, bölgesel ve uluslararası ekonomik işbirliklerine etkin katılım sağlamalarına bağlıdır (Krugman, 2013). ECO, üye ülkelerin ticari ilişkilerini güçlendirerek bölgesel ekonomik entegrasyonu sağlayabilecek potansiyele sahip önemli bir işbirliği platformudur (Özdemir, 2018). Türkiye, ECO içindeki ekonomik ve siyasi liderlik rolünü güçlendirerek teşkilatın küresel ekonomik sistemde rekabet gücünü artırmasına katkı sağlayabilir (Kılınç, 2018). Özellikle Türkiye'nin gelişmiş sanayi altyapısı, uluslararası ticaret ağları ve teknolojik kapasitesi ECO ülkelerinin küresel değer zincirlerine daha etkin katılımını destekleyebilir. Ayrıca Türkiye'nin AB ile olan Gümrük Birliği anlaşması ve G20 üyeliği gibi uluslararası bağlantıları ECO'nun küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu kolaylaştırabilir (Ayдын ve Aras, 2016).

Küresel rekabet gücünün artırılabilmesi için serbest piyasa reformlarının hayata geçirilmesi, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve lojistik altyapının güçlendirilmesi gerekmektedir (Bhagwati, 2017). Türkiye, ECO üyesi ülkeler arasında serbest ticaret anlaşmalarının yaygınlaştırılması, finansal piyasaların entegrasyonu ve bölgesel yatırım politikalarının uyumlaştırılması konusunda öncülük edebilir (Özdemir, 2018). Özellikle ECO Ticaret Anlaşması'nın (ECOTA) tam olarak uygulanması ve Bölgesel Ticaret Politikasının oluşturulması, üye ülkelerin ticaret hacmini artırarak rekabet güçlerini geliştirebilir. Demirbaş ve Karagöz (2023), ECO üyesi ülkelerin serbest ticaret anlaşmalarını genişletmeleri ve gümrük tarifelerini kademeli olarak azaltmaları durumunda bölgesel ticaret hacminin beş yıl içinde iki katına çıkabileceğini tahmin etmektedirler.

Lojistik altyapısının modernize edilmesi ve enerji koridorlarının genişletilmesi ECO'nun küresel ekonomik sistemle daha güçlü bir entegrasyon

sağlamasını mümkün kılacaktır (Krugman, 2013). Özellikle Orta Koridor projesi, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı ve İstanbul-Tahran-İslamabad demiryolu projesi gibi ulaştırma girişimleri ECO ülkelerinin küresel ticaret akışlarına daha etkin katılımını sağlayabilir. Türkiye'nin bu projelerdeki merkezi rolü, teşkilatın lojistik kapasitesini güçlendirerek üye ülkelerin rekabet gücünü artırabilir. Ayrıca enerji koridorları ve dijital altyapı projeleri, ECO'nun ekonomik entegrasyonunu derinleştirerek küresel rekabet gücünü yükseltebilir. Türk ve Çelik (2023), Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek "ECO Lojistik Ağı"nın, üye ülkelerin ticaret maliyetlerini azaltarak uluslararası pazarlarda rekabet avantajı sağlayabileceğini vurgulamaktadırlar.

Liberal uluslararası ilişkiler teorisi perspektifinden bakıldığında, karşılıklı bağımlılık oluşturan ekonomik işbirlikleri, devletlerin küresel rekabetçiliğini artırarak ekonomik büyümelerini desteklemektedir (Keohane ve Nye, 2012). Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderliği, hem teşkilatın rekabet gücünü artırarak üye ülkeler için daha avantajlı ticaret fırsatları oluşturabilir hem de Türkiye'nin küresel ekonomik sistemdeki rolünü güçlendirebilir (Özdemir, 2018). Özellikle Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bölgesel değer zincirleri, sanayi entegrasyonu projeleri ve teknolojik işbirlikleri ECO ülkelerinin küresel pazarlarda rekabet etme kapasitesini artırabilir. Bu süreç, ECO'nun ekonomik potansiyelini maksimize ederek küresel ekonomik sistemde daha etkin bir aktör olmasını sağlayabilir. Kaya ve Ertaş (2023), Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderliğinin, üye ülkelerin rekabet güçlerini artırarak bölgesel kalkınmayı hızlandırabileceğini ve küresel ekonomik sistemde daha güçlü bir pozisyon elde edilmesine katkıda bulunabileceğini belirtmektedirler.

2.7. Türkiye'nin Küresel Aktör Olma Potansiyeli

Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) içindeki rolü, sadece bölgesel bir ekonomik aktör olmanın ötesine geçerek küresel sistemde daha etkin bir güç haline gelmesini sağlayabilir. Liberal teorik perspektife göre ekonomik işbirlikleri, devletlerin uluslararası alandaki etkinliklerini artırarak karşılıklı bağımlılığı güçlendirmektedir (Keohane ve Nye, 2012). Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik ve diplomatik işbirliklerini daha ileri bir seviyeye taşıması, küresel sistemde jeopolitik önemini artırma potansiyeline sahiptir (Özdemir, 2018). Özellikle Türkiye'nin jeostratejik konumu, enerji ve ticaret koridorlarındaki merkezi rolü ve diplomatik ağları, ECO içindeki liderlik kapasitesini güçlendirerek küresel bir aktör olma potansiyelini artırabilir. Türkiye'nin bu potansiyeli, 650 milyonluk bir nüfusa ve 5 trilyon dolarlık bir ekonomik hacme sahip olabilecek ECO'nun etkin liderliği ile daha da güçlenebilir (Ertaş ve Kaya, 2022).

Türkiye'nin küresel aktör olma sürecinde çok taraflı diplomasi pratikleri kritik bir rol oynamaktadır. ECO üyesi ülkelerle geliştirilecek ekonomik işbirlikleri, Türkiye'nin uluslararası ticaret hacmini artırarak küresel ekonomide daha etkin bir konuma yükselmesini sağlayabilir (Bhagwati, 2017). Türkiye, ECO içinde oluşturulacak ortak pazar, sanayi entegrasyonu ve finansal işbirlikleri gibi girişimlerle sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel düzeyde ekonomik etkinliğini artırabilir. Özellikle Türkiye'nin ECO ülkeleriyle ortak enerji projeleri, ulaştırma koridorları ve teknolojik işbirlikleri geliştirmesi küresel ekonomik sistemdeki rekabet gücünü artırabilir. Bu süreçte Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB), Çin ve ABD gibi küresel aktörlerle yürüttüğü çok taraflı ticaret politikalarının ECO ile uyumlu hale getirilmesi, küresel ekonomik sistem içinde daha güçlü bir konum elde etmesini sağlayacaktır (Krugman, 2013).

Son olarak ECO'nun bir alternatif ekonomi bloğu olarak konumlandırılması, Türkiye'nin küresel aktör olma sürecine doğrudan katkı sağlayabilir. Türkiye, ECO içindeki sanayi, enerji ve finans sektörlerine yaptığı yatırımları artırarak ECO'yu küresel ekonomik sistem içinde rekabetçi bir bölgesel güç haline getirebilir (Özdemir, 2018). Bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde kurulabilecek bir ECO Kalkınma Bankası, ortak yatırım fonları ve bölgesel ticaret anlaşmaları, ekonomik entegrasyonu derinleştirerek teşkilatın küresel etkinliğini artırabilir. Ayrıca Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek ECO Dijital Ekonomi Stratejisi, Bölgesel İnovasyon Ekosistemi ve Sürdürülebilir Enerji Girişimi gibi projeler teşkilatın küresel rekabet gücünü yükseltebilir. Demirtaş ve Aydın (2023), Türkiye'nin ECO içindeki liderlik rolünün, teşkilatın uluslararası örgütlerle (Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, İslam İşbirliği Teşkilatı vb.) entegrasyonunu sağlamak suretiyle, Türkiye'nin küresel pazarda rekabet avantajı kazanmasını kolaylaştırabileceğini vurgulamaktadırlar. Bölgesel ekonomik işbirlikleri yoluyla karşılıklı bağımlılığın artırılması, sadece ekonomik büyümeyi teşvik etmekle kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'nin dış politikada daha aktif bir rol oynamasına da zemin hazırlayacaktır (Keohane ve Nye, 2012).

3. TEORİK ÇERÇEVE

Uluslararası ilişkiler teorileri, devletlerin ekonomik ve siyasi süreçlerini anlamlandırmak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Liberal teori, küreselleşen dünyada devletlerarasındaki karşılıklı bağımlılığın artırılması, uluslararası işbirliğinin teşvik edilmesi ve çok taraflı diplomasi mekanizmalarının geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Keohane ve Nye, 2012). Bu teorik yaklaşım devletlerin mutlak kazanç odaklı bir işbirliği içinde olabileceklerini ve böylece ortak çıkarların maksimize edilebileceğini öne sürmektedir. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) gibi bölgesel entegrasyon mekanizmaları, liberal teorinin karşılıklı bağımlılık ve işbirliği

ilkelerinin pratik uygulaması olarak değerlendirilebilir (Moravcsik, 2010). Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içindeki rolü, yalnızca bölgesel ekonomik büyüme açısından değil, aynı zamanda küresel aktör olma hedefleri açısından da önem taşımaktadır (Özdemir, 2018).

Liberal teori, ekonomik işbirliği yoluyla oluşturulan karşılıklı bağımlılığın, devletlerarasındaki çatışma potansiyelini azaltarak barış ve istikrarı teşvik ettiğini savunmaktadır. Carr (1946) ve Bull (1977) gibi realist düşünürlerin aksine, liberalizm, devletlerin güç mücadelesi yerine ortak çıkarlar doğrultusunda işbirliği yapabileceğini öne sürer. ECO çerçevesinde, üye ülkeler arasındaki ticaret, yatırım ve enerji gibi alanlarda geliştirilecek işbirlikleri, karşılıklı bağımlılığı artırarak bölgesel istikrara katkıda bulunabilir. Türkiye'nin bu süreçteki liderlik rolü, ECO içindeki ekonomik entegrasyonu derinleştirerek teşkilatın küresel ekonomi ile daha etkin bir şekilde bütünleşmesini sağlayabilir (Kartal ve Öztürk, 2021).

Bu bölümde, Türkiye'nin ECO içindeki konumunu anlamlandırmaya yönelik liberal teori ekseninde bir analiz yapılacak ve ekonomik işbirliği, karşılıklı bağımlılık, çok taraflı diplomasi, bölgesel entegrasyon, ticaret serbestleşmesi, kurumsal işbirliği ve teknolojik dönüşüm gibi konular teorik bir çerçevede ele alınacaktır. Bu analiz, Türkiye'nin ECO içindeki rolünün teorik temellerini ortaya koyarak bölgesel ve küresel düzeydeki stratejik önemini değerlendirecektir.

3.1. Liberal Teori ve Ekonomik İşbirliği

Liberal uluslararası ilişkiler teorisi, devletlerarasındaki ekonomik işbirliklerinin küresel istikrarı ve refahı artıracığını savunmaktadır (Keohane ve Nye, 2012). Bu teoriye göre, devletler yalnızca güç mücadelesi içerisinde bulunan aktörler değil, aynı zamanda ekonomik ilişkiler yoluyla birbirleriyle uyum içinde çalışabilecek işbirlikçi varlıklardır (Moravcsik, 2010). Liberal teorinin temel varsayımlarından biri, devletlerin mutlak kazançlara odaklanarak karşılıklı fayda sağlayacak işbirliği mekanizmaları geliştirebilecekleridir. Bu bağlamda Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) gibi bölgesel entegrasyon platformları, üye ülkelerin ekonomik çıkarlarını maksimize etmek için önemli fırsatlar sunmaktadır. Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik işbirliği süreçlerine aktif olarak katılması, bölgesel kalkınmayı hızlandırarak küresel ekonomik sistemde daha güçlü bir aktör olmasına katkı sağlayabilir (Özdemir, 2018).

Liberal teori, devletlerin karşılıklı ekonomik kazançlar elde edebileceği işbirliği mekanizmalarına katılmasını teşvik eder (Bhagwati, 2017). Realist teorinin devletlerarasındaki ilişkileri "sıfır toplamlı bir oyun" olarak görmesinin aksine, liberalizm, ekonomik işbirliklerinin tüm taraflar için kazançlı olabileceğini savunur. Bu yaklaşım ECO gibi bölgesel ekonomik entegrasyon mekanizmalarının teorik temelini oluşturmaktadır. Türki-

ye'nin ECO içindeki yatırım projelerine, serbest ticaret bölgelerine ve lojistik işbirliklerine liderlik etmesi bölgesel ticaretin artmasını ve ECO üyesi ülkelerle daha güçlü ekonomik bağlar kurulmasını sağlayabilir (Krugman, 2013). Özellikle ortak sanayi bölgeleri, teknoloji transfer merkezleri ve finansal işbirlikleri gibi mekanizmaların geliştirilmesi Türkiye'nin ECO içinde öncü bir ekonomik güç haline gelmesine katkıda bulunacaktır. Akın ve Yılmaz (2023), Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderliğinin, teşkilatın bölgesel ve küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu hızlandırarak üye ülkelerin kalkınma süreçlerine önemli katkılar sağlayabileceğini vurgulamaktadırlar.

Liberal teori aynı zamanda kurumsal yapıların önemini vurgulamakta ve devletlerin yalnızca ekonomik kazançlar sağlamak için değil, aynı zamanda uzun vadeli bölgesel istikrarı artırmak için işbirliği yapmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır (Keohane ve Nye, 2012). Kurumsal liberalizm olarak da adlandırılan bu yaklaşım uluslararası kurumların ve organizasyonların, devletlerarasındaki işbirliğini kolaylaştırdığını ve sürdürülebilir kıldığını savunmaktadır. ECO gibi kurumsal yapılar, üye ülkeler arasındaki ekonomik ve politik etkileşimleri düzenleyerek daha öngörülebilir ve istikrarlı bir işbirliği ortamı oluşturabilir. Türkiye'nin, ECO içindeki kurumsal mekanizmaları güçlendirmesi ve üye ülkeler arasında daha sağlam ekonomik işbirliği anlaşmaları yapılmasını teşvik etmesi, teşkilatın uluslararası ekonomik sistemde daha rekabetçi bir konuma ulaşmasına yardımcı olabilir (Özdemir, 2018). Kartal ve Öztürk (2021), Türkiye'nin ECO Sekreteryasının kurumsal kapasitesini güçlendirme girişimlerinin, teşkilatın karar alma ve uygulama mekanizmalarını etkinleştirerek bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştireceğini belirtmektedirler.

3.2. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi ve ECO Üyeleri Arasındaki Ekonomik Entegrasyon

Karşılıklı bağımlılık teorisi, devletlerarasındaki ekonomik ilişkilerin yalnızca büyümeyi ve kalkınmayı teşvik etmekle kalmayıp, aynı zamanda barış ve istikrarı da desteklediğini savunmaktadır (Keohane ve Nye, 2012). Bu teoriye göre, devletler ekonomik anlamda birbirlerine bağımlı hale geldikçe, aralarındaki çatışma ihtimali azalmakta ve uluslararası sistemde daha fazla işbirliği eğilimi ortaya çıkmaktadır (Keohane, 2005). Karşılıklı bağımlılık, uluslararası ilişkilerde güç politikalarının etkisini azaltarak ekonomik ve politik istikrarı teşvik eden bir faktör olarak değerlendirilmektedir. ECO üyesi ülkeler arasında geliştirilecek ticaret, yatırım, enerji ve finans alanlarındaki işbirlikleri, karşılıklı bağımlılığı artırarak bölgesel istikrara katkıda bulunabilir. Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik işbirliklerini artırması, bölgesel istikrarı güçlendirebilir ve üye ülkeler arasındaki siyasi ilişkileri daha sağlam hale getirebilir (Özdemir, 2018).

Karşılıklı bağımlılık teorisi çerçevesinde ECO üyesi ülkeler, sahip oldukları ekonomik potansiyeli daha etkin bir şekilde kullanarak bölgesel ticaret ağlarını genişletebilir ve küresel ekonomik sistemde daha güçlü bir yer edinebilirler. Ticaret hacminin artırılması, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve finansal entegrasyonun derinleştirilmesi ECO içindeki karşılıklı bağımlılığı güçlendirebilecek temel mekanizmalardır. Türkiye'nin enerji, sanayi ve altyapı yatırımları alanlarında ECO içindeki ortak projeleri desteklemesi, bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandırabilir (Krugman, 2013). Özellikle Türkiye'nin serbest ticaret anlaşmaları ve yatırım teşvik mekanizmalarını teşvik etmesi, ECO'nun kurumsal kapasitesini artırarak karşılıklı bağımlılığı güçlendirebilir. Yılmaz ve Kartal (2023), ECO üyesi ülkeler arasındaki ticaret hacminin artırılması için gümrük tarifelerinin kademeli olarak azaltılması, lojistik altyapının güçlendirilmesi ve dijital ticaret platformlarının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Liberal teoriye göre, ekonomik entegrasyon yalnızca ekonomik büyüme sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bölgesel işbirliğini güçlendirerek üye ülkeler arasındaki diplomatik ilişkileri de sağlamlaştırır (Bhagwati, 2017). ECO içindeki ekonomik entegrasyon süreçleri, üye ülkeler arasındaki ticari ve finansal bağları güçlendirerek karşılıklı bağımlılığı artırabilir. Bu durum, bölgesel istikrarı güçlendirerek üye ülkelerin dış politika koordinasyonunu kolaylaştırabilir. Türkiye'nin ECO içindeki karşılıklı bağımlılığı artırmaya yönelik adımları, yalnızca bölgesel ekonomik entegrasyonu pekiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'nin küresel aktör olma sürecine katkıda bulunacaktır. ECO içindeki ticari bağımlılık ne kadar artarsa, teşkilatın küresel pazarlarda rekabet gücü o kadar artacaktır (Özdemir, 2018). Demirtaş ve Kılıç (2023), ECO üyesi ülkeler arasındaki ticaret hacminin toplam dış ticaretlerinin en az %25'ine çıkarılmasının, teşkilatın ekonomik entegrasyonunu derinleştirerek üye ülkelerin küresel ekonomik sistemdeki rekabet gücünü artıracığını belirtmektedirler.

3.3. Çok Taraflı Diplomasi Pratikleri ve Bölgesel Entegrasyon

Çok taraflı diplomasi, devletlerin uluslararası düzeyde işbirliği yapmasını ve küresel yönetim mekanizmalarına etkin şekilde katılmasını sağlayan temel bir araçtır (Keohane ve Nye, 2012). Liberal teorinin önemli bir unsuru olan çok taraflı diplomasi, devletlerin karşılıklı çıkarlarını korumak ve geliştirmek için birlikte hareket etmelerini teşvik eden bir yaklaşımdır. Çok taraflı diplomasi pratikleri, devletlerin tek başlarına çözemeyecekleri küresel sorunları ele alabilmeleri için işbirliği mekanizmaları sunmaktadır. Bu bağlamda ECO gibi bölgesel örgütler, üye ülkelerin çok taraflı diplomasi kapasitelerini artırarak uluslararası sistemde daha etkin rol oynamalarına olanak sağlamaktadır. Türkiye'nin ECO içindeki çok taraflı diplomasi pratiklerini geliştirmesi, teşkilatın uluslararası sistemde daha fazla görünür olmasına katkı sağlayabilir (Özdemir, 2018). Bu

süreçte bölgesel entegrasyonu güçlendirmek için Türkiye'nin diplomatik girişimlerinin ve uluslararası işbirliklerinin kritik bir öneme sahip olduğu görülmektedir.

Çok taraflı diplomasi, birden fazla devletin, uluslararası örgütlerin ve bölgesel işbirliği mekanizmalarının ortak karar alma süreçlerine katılmasını sağlayan diplomatik bir yaklaşımdır (Keohane ve Nye, 2012). Bu yaklaşım devletlerin ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında karşılıklı bağımlılıklarını artırarak uzun vadede daha sürdürülebilir işbirlikleri geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. ECO gibi bölgesel örgütler, üye ülkelerin çok taraflı platformlarda ortak çıkarlarını savunmalarını ve küresel yönetim süreçlerine daha etkin katılımlarını sağlayabilir. Türkiye, ECO çerçevesinde çok taraflı işbirlikleri geliştirerek üye ülkeler arasındaki diplomatik ilişkileri daha kurumsal ve istikrarlı bir hale getirebilir (Özdemir, 2018). Özellikle ticaret, altyapı projeleri ve enerji işbirlikleri gibi çok taraflı girişimlerin desteklenmesi ECO içindeki ekonomik işbirliği potansiyelini artırabilir (Krugman, 2013). Örneğin Türkiye'nin liderliğinde gerçekleştirilebilecek ortak yatırım fonları ve ticaret platformları ECO üyeleri arasında ekonomik bağları güçlendirerek daha kapsayıcı bir bölgesel entegrasyon sürecine zemin hazırlayabilir.

Liberal teoriye göre, uluslararası işbirlikleri devletlerin ekonomik ve siyasi güçlerini artırarak küresel yönetim süreçlerine daha fazla dâhil olmalarını sağlamaktadır (Bhagwati, 2017). Bu bağlamda ECO üyesi ülkelerin uluslararası örgütlerle (BM, DTÖ, IMF gibi) daha fazla etkileşimde bulunması, teşkilatın küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu hızlandırabilir. Türkiye'nin ECO içindeki çok taraflı diplomasi pratiklerini geliştirerek teşkilatın bölgesel ve küresel ölçekte daha etkin hale gelmesini sağlaması mümkündür (Özdemir, 2018). Özellikle uluslararası örgütlerle daha fazla etkileşimde bulunmak, ECO'yu uluslararası sistemde daha meşru ve etkili bir ekonomik blok haline getirebilir. Akın ve Demirtaş (2023), Türkiye'nin G20, NATO ve AB ile olan ilişkilerinden edindiği tecrübeleri ECO içindeki çok taraflı diplomasi süreçlerine aktarmasının, teşkilatın uluslararası görünürlüğüne ve etkisini artırabileceğini vurgulamaktadırlar. Bu yaklaşım ECO'nun küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu kolaylaştırarak üye ülkelerin ekonomik ve politik çıkarlarının maksimize edilmesine katkıda bulunabilir.

3.4. Ticaret Serbestleşmesi ve Bölgesel Ekonomik Büyüme

Ticaret serbestleşmesi, liberal ekonomi teorisinin temel prensiplerinden biri olup, uluslararası ticarete engellerin kaldırılmasını ve serbest piyasa mekanizmalarının işletilmesini savunmaktadır (Ricardo, 2004). Bu yaklaşım karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanarak devletlerin serbest ticaret yoluyla ekonomik verimliliklerini artırabileceklerini ve refah

seviyelerini yükseltebileceklerini öne sürmektedir. Ticaret serbestleşmesi; gümrük tarifelerinin azaltılması, tarife dışı engellerin kaldırılması ve ticaret prosedürlerinin basitleştirilmesi gibi politikaları içermektedir. ECO üyesi ülkeler arasında ticaret serbestleşmesinin sağlanması, bölgesel ekonomik büyümeyi hızlandırabilir ve teşkilatın küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu kolaylaştırabilir. Türkiye, AB ile olan Gümrük Birliği deneyiminden yararlanarak ECO içinde serbest ticaret anlaşmalarının genişletilmesi ve ticaret engellerinin kaldırılması için öncülük edebilir (Bhagwati, 2017).

Ticaret serbestleşmesi, bölgesel ekonomik entegrasyonun temel dinamiklerinden biridir ve ekonomik büyümenin hızlandırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Liberal teori çerçevesinde ticaret engellerinin azaltılması, piyasa mekanizmalarının etkin işleyişini sağlayarak kaynakların optimal dağılımını teşvik etmektedir (Krugman, 2013). ECO üyesi ülkeler arasındaki ticaret hacmi, toplam dış ticaretlerinin yalnızca %10'unu oluşturmaktadır ve bu oran, bölgesel entegrasyon potansiyelinin tam olarak kullanılmadığını göstermektedir. Türkiye'nin öncülüğünde uygulanacak ticaret serbestleşmesi politikaları, ECO içi ticareti artırarak üye ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandırabilir. Özellikle ECO Ticaret Anlaşması'nın (ECOTA) tam olarak uygulanması, gümrük tarifelerinin kademeli olarak azaltılması ve ticaret prosedürlerinin basitleştirilmesi bölgesel ticaret hacmini önemli ölçüde artırabilir. Akın ve Demir (2023), ECO içinde gümrük tarifelerinin ortalama %5 oranında azaltılmasının, bölge içi ticareti üç yıl içinde %20-25 oranında arttırabileceğini tahmin etmektedirler.

Ticaret serbestleşmesi sürecinde lojistik altyapısının geliştirilmesi ve ticaret maliyetlerinin düşürülmesi büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin coğrafi konumu ve gelişmiş lojistik altyapısı, ECO içindeki ticaret akışlarını kolaylaştırabilecek stratejik bir avantaj sunmaktadır. Özellikle Orta Koridor Projesi, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı ve İstanbul-Tahran-İslamabad demiryolu projesi gibi ulaştırma girişimleri, ECO ülkeleri arasındaki ticaret maliyetlerini azaltarak bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandırabilir. Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek "ECO Lojistik Ağı", üye ülkeler arasındaki ticaret akışlarını optimize ederek ticaret maliyetlerini düşürebilir ve ticaret hacmini artırabilir (Kartal ve Öztürk, 2021). Ayrıca dijital ticaret platformlarının geliştirilmesi ve e-ticaret altyapısının güçlendirilmesi, ECO içindeki ticaret serbestleşmesi sürecini destekleyerek bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirebilir.

3.5. Kurumsal İşbirliği ve Uluslararası Yönetişim

Uluslararası yönetişim; devletler, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşlarının küresel sorunların çözümüne yönelik

birlikte hareket ettiği yönetim modellerini ifade etmektedir (Keohane, 2005). Liberal teori perspektifinden bakıldığında, kurumsal işbirliği mekanizmaları, uluslararası ekonomik işbirliklerini destekleyerek devletlerarasındaki karşılıklı bağımlılığı artırmaktadır (Keohane ve Nye, 2012). Uluslararası kurumlar, devletlerarasındaki işbirliğini kolaylaştırarak ortak sorunlara çözüm bulunmasını sağlamakta ve küresel yönetim süreçlerinin daha etkin işlemesine katkıda bulunmaktadır. ECO gibi bölgesel örgütler, üye ülkelerin kurumsal kapasitelerini güçlendirerek bölgesel ve küresel yönetim mekanizmalarına daha etkin katılımlarını sağlayabilir. Türkiye'nin, ECO içindeki kurumsal işbirliği süreçlerine liderlik etmesi, teşkilatın daha etkin bir ekonomik entegrasyon modeli geliştirmesini sağlayabilir (Özdemir, 2018).

Kurumsal işbirliği kapsamında, ECO üyesi ülkelerin ortak finansal mekanizmalar ve yönetim çerçeveleri oluşturmaları gerekmektedir. Türkiye, bu süreçte teşkilatın kurumsal kapasitesini artırarak ticaret hukuku, yatırım teşvikleri ve ekonomik reformlar konusunda ortak düzenlemelerin yapılmasını destekleyebilir (Krugman, 2013). Özellikle ECO Sekreterya'sının kurumsal yapısının güçlendirilmesi, teknik komitelerin etkinliğinin artırılması ve karar alma mekanizmalarının iyileştirilmesi teşkilatın işbirliği kapasitesini artırabilir. Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bir ECO Kalkınma Bankası veya Ortak Yatırım Fonu, teşkilatın kurumsal gücünü artırarak sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Kaya ve Demir (2023), ECO Kalkınma Bankası'nın kurulmasının, bölgesel altyapı projelerinin finansmanını kolaylaştırarak üye ülkelerin ekonomik entegrasyonunu derinleştirebileceğini belirtmektedirler.

Liberal teoriye göre, küresel ekonomi içindeki kurumsal yapılar, devletlerin uzun vadeli işbirlikleri geliştirmelerine ve ekonomik güven ortamı oluşturmalarına katkı sağlamaktadır (Bhagwati, 2017). Bu bağlamda ECO'nun kurumsal yapısının güçlendirilmesi, üye ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin sürdürülebilirliğini sağlayarak bölgesel kalkınma süreçlerini hızlandırabilir. Türkiye'nin ECO içindeki kurumsal işbirliği süreçlerine daha fazla dâhil olması, teşkilatın uluslararası ekonomik yönetim mekanizmalarına entegrasyonunu kolaylaştıracaktır (Özdemir, 2018). Özellikle Türkiye'nin AB, G20 ve OECD gibi uluslararası platformlardaki tecrübelerini ECO'ya aktarması, teşkilatın kurumsal kapasitesini güçlendirebilir. Ayrıca Türkiye'nin ECO içinde liderlik yaparak teşkilatın DTÖ, IMF ve diğer uluslararası finans kuruluşları ile daha entegre hale gelmesini desteklemesi mümkündür. Demirtaş ve Yılmaz (2023), Türkiye'nin uluslararası örgütlerle olan ilişkilerinden edindiği tecrübeleri ECO'ya aktararak teşkilatın küresel ekonomik yönetim süreçlerine daha etkin katılımını sağlayabileceğini vurgulamaktadırlar.

3.6. Teknolojik Dönüşüm ve Dijital Ekonomi

Teknolojik dönüşüm ve dijital ekonomi, modern küresel ekonominin temel bileşenlerinden biri haline gelmiş olup, devletlerin ekonomik rekabet gücünü doğrudan etkilemektedir (Porter, 2015). Küresel ekonominin dijitalleşme sürecinde teknolojik yenilikler ve dijital dönüşüm, ekonomik büyümenin ve rekabet gücünün en önemli belirleyicileri haline gelmiştir. Liberal teori çerçevesinde, teknolojik işbirliği ve dijital entegrasyon, devletler arasındaki ekonomik bağları güçlendirerek karşılıklı bağımlılığı artırabilir ve ortak refahı teşvik edebilir. ECO üyesi ülkeler arasında dijital ekonomiye yönelik işbirliklerinin artırılması, teşkilatın küresel rekabet gücünü artırarak bölgesel ekonomik büyümeyi hızlandırabilir (Özdemir, 2018). Türkiye; sanayi altyapısı, inovasyon ekosistemi ve Ar-Ge kapasitesi ile ECO içinde teknolojik dönüşüm süreçlerine liderlik edebilecek en önemli aktörlerden biridir (Kılınç, 2018).

Dijital ekonomi; ticaretin dijitalleşmesi, fintech çözümleri, e-ticaret platformlarının yaygınlaşması ve büyük veri analitiğinin ekonomik süreçlere entegrasyonu gibi dinamikleri içermektedir (Krugman, 2013). Dijital teknolojilerin ekonomik süreçlere entegrasyonu, verimliliği artırarak maliyetleri düşürmekte ve yeni iş modelleri oluşturmaktadır. ECO içinde dijital ekonomiye yönelik işbirliklerinin geliştirilmesi, üye ülkelerin ekonomik dönüşümünü hızlandırabilir ve küresel değer zincirlerine daha etkin katılımlarını sağlayabilir. Türkiye'nin, ECO içindeki dijital dönüşüm süreçlerini hızlandırması ve ortak dijital altyapılar oluşturması, teşkilat üyelerinin küresel ekonomiyle daha entegre hale gelmesini sağlayacaktır. Örneğin Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulacak bir ECO Dijital Ticaret Platformu, bölgesel e-ticaretin gelişmesini teşvik ederek ticaret hacmini artırabilir (Bhagwati, 2017). Akın ve Kaya (2023), ECO ülkeleri arasında e-ticaret ve fintech alanlarında geliştirilecek işbirliklerinin, bölgesel ticaret hacmini artırarak dijital ekonomiye geçiş sürecini hızlandırabileceğini vurgulamaktadırlar.

Liberal teoriye göre, ekonomik kalkınma yalnızca ticaret ve yatırım ile değil, aynı zamanda inovasyon ve teknolojik ilerlemeyle de sağlanmaktadır (Keohane ve Nye, 2012). Bu bağlamda ECO üyesi ülkeler arasında teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi, bölgesel inovasyon kapasitesini artırarak ekonomik büyümeyi hızlandırabilir. Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle ortak teknoloji projeleri geliştirmesi, bölgesel ekonomik büyümeyi hızlandırarak küresel dijital ekonomiyle daha rekabetçi bir entegrasyon süreci sağlayabilir. Bunun için Türkiye'nin, fintech alanında ortak girişimler oluşturması, dijital altyapı projeleri geliştirmesi ve bölgesel Ar-Ge işbirliklerine öncülük etmesi kritik önem taşımaktadır (Özdemir, 2018). Özellikle yapay zekâ, blokzincir teknolojileri, nesnelere interneti ve büyük veri analitiği gibi gelişen teknolojilerde işbirliğinin artırılması ECO'nun dijital ekonomiye entegrasyonunu hızlandırabilir. Demirtaş ve Kartal (2023),

Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek "ECO Dijital Ekonomi Stratejisi"-nin, üye ülkelerin dijital dönüşümünü hızlandırarak teşkilatın küresel dijital ekonomideki rekabet gücünü artırabileceğini belirtmektedirler.

3.7. Alternatif Ekonomik Blokların Yükselişi ve ECO'nun Geleceği

Küresel ekonomik sistemde, geleneksel ekonomik blokların yanı sıra, alternatif bölgesel işbirlikleri de giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Stiglitz, 2010). Son yıllarda küresel ekonomik sistemin çok kutuplu bir yapıya dönüşmeye başlaması ve bölgesel ekonomik blokların güçlenmesi uluslararası ilişkilerde yeni dengelerin oluşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ve BRICS gibi bloklar, üye ülkeler arasında daha derin ekonomik entegrasyonu teşvik etmekte ve küresel ekonomide yeni güç merkezleri oluşturmaktadır (Bhagwati, 2017). Bu gelişmeler, ekonomik işbirliğinin ve bölgesel entegrasyonun önemini artırmakta ve alternatif ekonomik blokların yükselişine zemin hazırlamaktadır. Türkiye'nin de üyesi olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), bölgesel ekonomik işbirliğini artırarak küresel ekonomik sistem içinde rekabet gücü yüksek bir blok haline gelebilir (Özdemir, 2018).

Liberal uluslararası ilişkiler teorisi, ekonomik blokların ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı artırarak hem ekonomik kalkınmayı hızlandıracağını hem de uluslararası barışı teşvik edeceğini savunmaktadır (Keohane ve Nye, 2012). Bu yaklaşıma göre bölgesel ekonomik entegrasyon, üye ülkelerin ekonomik ve politik çıkarlarını maksimize etmelerini sağlayarak daha istikrarlı bir uluslararası sistem oluşturabilir. ECO, potansiyel olarak 650 milyonluk bir nüfusa ve 5 trilyon dolarlık bir ekonomik hacme ulaşabilecek kapasitesiyle küresel ekonomik sistemde önemli bir aktör olma potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin ECO içerisindeki liderliğini AB, Çin, Rusya ve ABD gibi küresel aktörlerle olan ilişkilerinde *stratejik bir kaldıraç* olarak kullanması çok boyutlu dış politika yaklaşımını destekleyebilir (Davutoğlu, 2011). Özellikle Orta Asya, Güney Asya ve Orta Doğu'yu kapsayan ECO coğrafyasının jeostratejik önemi göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu bölgedeki etkinliği, küresel stratejik dengeleri etkileme potansiyeline sahiptir.

Araştırma sonuçları, Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle geliştireceği enerji işbirliklerinin, küresel enerji jeopolitiğindeki konumunu güçlendirerek küresel aktör olma kapasitesini artırabileceğini göstermektedir. ECO bölgesi, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir bölümüne ev sahipliği yapmakta olup, bu kaynakların küresel pazarlara ulaştırılma-

sında Türkiye kilit bir konumdadır (Pamir, 2017). Türkiye'nin TANAP, Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi enerji koridorları üzerindeki stratejik konumunu ECO içerisindeki enerji işbirlikleriyle desteklemesi, enerji jeopolitiğinde daha etkili bir rol oynamasını sağlayabilir. Bu durum, Türkiye'nin küresel enerji arz güvenliğindeki önemini artırarak uluslararası ilişkilerde daha stratejik bir konuma yükselmesine katkıda bulunabilir.

Türkiye'nin ECO aracılığıyla uluslararası örgütlerde etkinliğini artırması, küresel aktör olma hedefine katkıda bulunabilecek bir diğer önemli faktördür. Bulgular, Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle birlikte Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü ve diğer uluslararası platformlarda ortak hareket etmesinin, küresel yönetim süreçlerindeki etkinliğini güçlendirebileceğini göstermektedir (Akgün, 2019). Bu bağlamda ECO ülkelerinin uluslararası örgütlerdeki *oy bloku potansiyeli*, Türkiye'nin küresel meselelerde daha etkili bir söz hakkına sahip olmasını sağlayabilir. Türkiye'nin "*güç ve hukuk tamamlayıcılığı bağlamında*" uluslararası hukuk ve mahkemeler nezdinde ECO üyesi ülkelerden alacağı destek, küresel normatif süreçleri etkileme kapasitesini artırabilir.

4. METODOLOJİ

Bu çalışmada, Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) içindeki rolü, çok taraflı diplomasi pratikleri ve ekonomik işbirliği mekanizmaları aracılığıyla nasıl küresel bir aktöre dönüşebileceği sorusu ele alınmaktadır. Liberal uluslararası ilişkiler teorisi çerçevesinde yürütülen bu araştırma, ekonomik işbirliği ve karşılıklı bağımlılık ilkelerinin Türkiye'nin bölgesel ve küresel politikalarına etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır (Keohane ve Nye, 2012). Çalışma, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik, diplomasi ve stratejik rolünü derinlemesine inceleyerek potansiyel bir ekonomik blok olarak ECO'nun 650 milyonluk bir nüfusa ve 5 trilyon dolarlık bir ekonomik hacme ulaşma sürecinde Türkiye'nin katkısını analiz etmektedir. Bu metodoloji, hem nitel hem de nicel veri analizi tekniklerini kullanarak kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

Karma yöntem (mixed-method) yaklaşımının benimsendiği bu çalışmada, Türkiye'nin ECO içindeki potansiyel rolü ve etkinliği, çeşitli veri toplama ve analiz teknikleri kullanılarak incelenmektedir. Bu metodolojik yaklaşım araştırma konusunun farklı boyutlarını ele alarak daha bütüncül bir anlayış geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (Creswell, 2014). Araştırma; veri toplama süreçleri, kullanılan analiz yöntemleri ve teorik çerçeveye dayalı değerlendirme yaklaşımlarını içeren yedi alt başlığa ayrılmıştır. Bu metodoloji bölümü, araştırma tasarımının gerekçesini ve çalışmanın bilimsel niteliğini detaylandırarak araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmaya yönelik detaylı bir çerçeve sunmaktadır.

4.1. Araştırma Tasarımı

Bu çalışma, Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) içindeki konumunu ve çok taraflı diplomasi ile ekonomik işbirliği mekanizmaları aracılığıyla küresel bir aktör olma potansiyelini incelemeyi amaçlayan açıklayıcı bir araştırma tasarımı kullanmaktadır. *Açıklayıcı araştırma*, olgular arasındaki neden-sonuç ilişkilerini belirlemek ve teorik çerçevede ele alınan hipotezleri test etmek amacıyla kullanılan bir yöntemdir (Yin, 2009). Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içindeki diplomatik ve ekonomik girişimlerinin teşkilatın işleyişine etkileri araştırılarak bölgesel ve küresel düzeydeki stratejik sonuçları değerlendirilmektedir. Araştırma, "Türkiye'nin ECO içindeki rolünü güçlendirmesi, bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirerek küresel bir aktör olma sürecini nasıl etkiler?" sorusuna yanıt aramaktadır.

Araştırma tasarımında, karma yöntem (mixed-method) yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşım hem nitel hem de nicel veri analiz tekniklerinin bir arada kullanılmasıyla araştırmanın kapsamını genişleterek sonuçların daha sağlam bir bilimsel temele oturtulmasını sağlamaktadır. Karma yöntem yaklaşımı, araştırma konusunun farklı boyutlarını ele alarak daha kapsamlı ve derinlemesine bir analiz yapılmasına olanak tanımaktadır. Özellikle uluslararası ilişkiler ve ekonomik entegrasyon gibi karmaşık süreçleri içeren araştırmalarda, karma yöntem yaklaşımı, hem nicel verilerin istatistiksel analizini hem de nitel verilerin derinlemesine incelenmesini sağlayarak araştırma konusunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda ekonomik göstergelerin analizi, ticari verilerin değerlendirilmesi ve diplomatik belgelerin incelenmesi gibi çok yönlü yöntemler uygulanmıştır.

Ayrıca bu çalışmada vaka analizi yöntemi kullanılmıştır. *Vaka analizi*; belirli bir olgu, olay veya süreci derinlemesine incelemek için kullanılan bir araştırma yöntemidir (Yin, 2009). Bu çalışmada, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik ve diplomatik girişimlerinin başarısını değerlendirmek amacıyla belirli olaylar ve politika süreçleri derinlemesine incelenmiştir. Örneğin Türkiye'nin ECO içindeki ticari ilişkileri, yatırım projeleri, enerji işbirlikleri ve diplomatik girişimleri birer vaka olarak ele alınmış ve bu vakaların Türkiye'nin küresel aktör olma sürecine etkileri analiz edilmiştir. Bu yöntem, Türkiye'nin ECO içindeki rolünü kavramak ve teşkilatın gelecekteki yönelimlerini anlamlandırmak için oldukça etkilidir. Vaka analizi, özellikle Türkiye'nin ECO içinde liderlik ettiği projeleri ve bu projelerin ekonomik etkilerini detaylı bir şekilde incelemeyi mümkün kılmaktadır. Ek olarak vaka analizi yöntemi, Türkiye'nin ECO içindeki potansiyel rolünü ve bu rolün küresel aktör olma sürecine katkısını değerlendirmek için uygun bir çerçeve sunmaktadır.

4.2. Veri Toplama Süreci

Bu araştırmada, hem birincil hem de ikincil veri kaynaklarından yararlanılarak çok katmanlı bir analiz süreci yürütülmüştür. *Veri toplama süreci*, araştırma sorularını yanıtlamak ve hipotezleri test etmek için gerekli verilerin sistematik bir şekilde elde edilmesini içermektedir. Veri eşitliliği, araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmak için önem taşımaktadır (Creswell, 2014). Bu bağlamda araştırmada kullanılan birincil veri kaynakları; ECO yesi ülkelerin resmi belgeleri, hükümet raporları, uluslararası örgütlerin (IMF, Dünya Bankası, DT) yayımladığı ekonomik ve ticari raporlar ile Türkiye'nin ECO içindeki diplomatik girişimlerine dair resmi kayıtları kapsamaktadır (Bhagwati, 2017). Birincil veri kaynakları, araştırma konusuyla ilgili doğrudan ve özgün bilgiler sunarak analizin derinliğini artırmaktadır.

İkincil veri kaynakları ise uluslararası akademik literatür, SSCI indeksli dergilerde yayımlanmış makaleler, ECO'nun yıllık raporları ve ye ülkeler arasındaki ticaret istatistikleri gibi güvenilir kaynaklardan elde edilen bilgilerden oluşmaktadır (zdemir, 2018). Bu veri setleri, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik ve diplomatik faaliyetlerini ölçmek için sağlam bir temel oluşturmuştur. İkincil veri kaynakları, araştırma konusuyla ilgili mevcut bilgi birikimini anlamak ve araştırmanın teorik çerçevesini gclendirmek için önem taşımaktadır. Özellikle uluslararası ilişkiler teorileri, bölgesel entegrasyon süreçleri ve ekonomik işbirliği mekanizmaları hakkındaki akademik çalışmalar araştırmanın teorik altyapısını oluşturmaktadır. Ayrıca ECO ve ye ülkeler hakkındaki istatistiksel veriler, ekonomik göstergeler ve ticaret verileri araştırmanın ampirik boyutunu desteklemektedir.

Veri toplama sürecinde *belgesel analiz yöntemi* kullanılarak ECO yesi ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin tarihsel gelişimi ve mevcut işbirliği mekanizmaları detaylı bir şekilde incelenmiştir (Yin, 2009). Belgesel analiz, yazılı kaynakların sistematik bir şekilde incelenerek araştırma konusuyla ilgili önemli bilgilerin elde edilmesini sağlayan bir veri toplama yöntemidir. Bu yöntem, Türkiye'nin bölgesel entegrasyona katkılarını ölçmek için gerekli verilerin sistematik bir biçimde analiz edilmesini sağlamıştır. Özellikle ECO'nun kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte ye ülkeler arasındaki ekonomik ve diplomatik ilişkilerin gelişimi belgesel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu inceleme ECO'nun kurumsal yapısı, karar alma mekanizmaları, işbirliği alanları ve Türkiye'nin teşkilat içindeki rolü hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Ayrıca Türkiye ve ECO lkeleri arasında yürütülen ticaret ve yatırım anlaşmalarına dair veriler, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi küresel finans kuruluşlarından alınmıştır. Bu veriler, bölgesel ekonomik entegrasyonun Türkiye'nin küresel ekonomik sistemdeki konumunu nasıl etkilediğini değerlendirmek için kullanılmıştır (Krugman,

2013). İstatistiksel veriler, ECO ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunluğunu, ticaret hacmini, yatırım akışlarını ve ekonomik entegrasyon düzeyini ölçmek için önemli göstergeler sunmaktadır. Bu veriler, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderlik rolünü ve potansiyelini analiz etmek için kullanılmıştır. Ayrıca ECO ülkelerinin *ekonomik göstergeleri* (GDP, kişi başına düşen gelir, büyüme oranları, ticaret hacimleri vb.), teşkilatın ekonomik potansiyelini ve Türkiye'nin bu potansiyel içindeki konumunu değerlendirmek için analiz edilmiştir.

Bunun yanı sıra, saha araştırmaları ve diplomatik görüşme tutanakları analiz edilerek ECO üyesi ülkelerin karar alma süreçleri ve Türkiye'nin bu süreçlerdeki etkisi değerlendirilmiştir. Bu çok katmanlı veri toplama süreci, çalışmanın hem teorik hem de ampirik açıdan sağlam bir temele dayanmasını sağlamıştır. Saha araştırmaları, ECO'nun kurumsal yapısı, karar alma mekanizmaları ve üye ülkeler arasındaki işbirliği alanları hakkında birinci elden bilgiler sunmaktadır. Diplomatik görüşme tutanakları ise Türkiye'nin ECO içindeki diplomatik girişimlerini ve bu girişimlerin teşkilat içindeki etkisini değerlendirmek için önemli veriler sağlamaktadır. Ayrıca ECO üyesi ülkelerin dış politika belgelerinin ve stratejik planlarının incelenmesi teşkilat içindeki işbirliği süreçlerinin analiz edilmesine katkıda bulunmuştur. Bu veri kaynakları, Türkiye'nin ECO içindeki rolünü ve potansiyelini çok boyutlu bir şekilde değerlendirmek için önemli bilgiler sunmaktadır.

4.3. Veri Analiz Yöntemleri

Araştırma kapsamında hem nitel hem de nicel veri analiz yöntemleri kullanılmıştır. Karma yöntem yaklaşımının bir gereği olarak farklı türdeki verilerin analizi için uygun yöntemler seçilmiştir (Creswell, 2014). Nicel analiz; Türkiye ve ECO ülkeleri arasındaki ticaret hacimlerini, doğrudan yabancı yatırımları ve ekonomik büyüme oranlarını değerlendirerek karşılaştırmalı analizler gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Bu kapsamda, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik etkinliğini ölçmek için istatistiksel veriler SPSS ve STATA gibi veri analiz programları kullanılarak işlenmiştir. *Nicel analiz yöntemleri*, ECO ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunluğunu, ticaret hacmini, yatırım akışlarını ve ekonomik entegrasyon düzeyini ölçmek için kullanılmıştır. Özellikle ECO içi ticaret hacmi, üye ülkelerin toplam dış ticaretleri içindeki payı, ticaret dengeleri ve sektörel dağılımlar gibi göstergeler nicel analiz yöntemleriyle incelenmiştir.

Nitel analiz kapsamında; Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik ve diplomatik girişimlerine ilişkin politika belgeleri, uluslararası toplantı tutanakları ve medya analizleri *içerik analizi* yöntemiyle değerlendirilmiştir (Creswell, 2014). İçerik analizi; yazılı, görsel veya işitsel materyallerin sistematik bir şekilde incelenerek belirli temalar ve kategoriler altında kod-

lanmasını ve analiz edilmesini sağlayan bir yöntemdir. Bu analiz yöntemi, Türkiye'nin ECO çerçevesinde çok taraflı diplomasi pratiklerini nasıl şekillendirdiğini daha derinlemesine anlamayı sağlamaktadır. İçerik analizi kapsamında, ECO ile ilgili resmi belgeler, diplomatik açıklamalar, uluslararası toplantı tutanakları ve medya haberleri incelenerek Türkiye'nin ECO içindeki rolü ve etkinliği hakkında nitel veriler elde edilmiştir. Bu veriler, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik, diplomasi ve stratejik girişimlerini analiz etmek için kullanılmıştır.

Ayrıca *regresyon analizleri ve korelasyon ölçümleri* kullanılarak ECO ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Regresyon analizi, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi modelleyerek değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemeyi sağlayan bir istatistiksel yöntemdir. Korelasyon analizi ise iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü ölçen bir istatistiksel yöntemdir. Bu analizler, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik faaliyetlerinin teşkilat içindeki ticaret hacmi, yatırım akışları ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmek için kullanılmıştır. Özellikle Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik büyüklüğü ile bölgesel ticaret hacmi arasındaki ilişkiler değerlendirilerek Türkiye'nin teşkilattaki liderlik potansiyeli matematiksel olarak modellenmiştir. Bu analizler, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderlik rolünün, teşkilatın ekonomik performansı üzerindeki etkisini ölçmek için önemli veriler sunmaktadır.

Araştırmada ayrıca ECO üyesi ülkeler arasında ekonomik işbirliği düzeylerini belirlemek için çok değişkenli analizler gerçekleştirilmiştir. *Çok değişkenli analizler*, birden fazla değişken arasındaki karmaşık ilişkileri incelemeyi sağlayan istatistiksel yöntemlerdir. Bu analizler, ECO ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliği süreçlerinin farklı boyutlarını (ticaret, yatırım, enerji işbirliği, finansal entegrasyon vb.) bir arada değerlendirerek bütüncül bir analiz yapılmasını sağlamıştır. Örneğin Türkiye'nin ECO içindeki ticaret politikalarının bölgesel ticaret hacmine etkisi *zaman serisi analizi* ile incelenmiştir (Bhagwati, 2017). Zaman serisi analizi, belirli bir zaman dilimi içinde düzenli aralıklarla ölçülen verilerin analiz edilmesini sağlayan bir istatistiksel yöntemdir. Bu tür analizler, Türkiye'nin ECO içindeki rolünün gelecekte nasıl şekilleneceğine dair öngörülerde bulunmayı mümkün kılmaktadır. Ayrıca ECO ülkeleri arasındaki ticaret potansiyelini ölçmek için *ekonometrik modeller* (çekim modeli vb.) kullanılmış ve bu modeller aracılığıyla, Türkiye'nin ECO içindeki ticaret hacmini artırma potansiyeli değerlendirilmiştir.

Son olarak nitel veri analizinde, Türkiye'nin ECO içindeki politikalarının nasıl bir ekonomik etki oluşturduğunu anlamak için *söylem analizi yöntemi* kullanılmıştır (Keohane ve Nye, 2012). Söylem analizi; dil

kullanımı, metinler, konuşmalar ve diğer iletişim formlarının arkasındaki anlamları, değerleri ve ideolojileri incelemeyi amaçlayan bir analiz yöntemidir. Bu yöntem, Türkiye'nin bölgesel entegrasyon süreçlerindeki diplomatik dili, müzakerelerdeki söylemlerini ve uluslararası ilişkilerdeki etkisini analiz etmeye yönelik bir yaklaşım sunmaktadır. Söylem analizi kapsamında ECO ile ilgili resmi açıklamalar, diplomatik konuşmalar, basın bildirgeleri ve uluslararası toplantı tutanakları incelenerek Türkiye'nin ECO içindeki politik söylemi ve bu söylemin teşkilat içindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu analiz, Türkiye'nin ECO içindeki liderlik potansiyelini ve bu potansiyelin bölgesel entegrasyon süreçlerine etkisini değerlendirmek için önemli veriler sunmaktadır.

4.4. Çalışmanın Güvenilirliği ve Geçerliliği

Bilimsel araştırmaların etkinliğini artırmak için güvenilirlik ve geçerlilik, temel kriterler olarak kabul edilmektedir (Yin, 2009). *Güvenilirlik*, araştırma sonuçlarının tutarlılığını ve tekrarlanabilirliğini ifade ederken; *geçerlilik*, araştırmanın ölçmek istediği şeyi gerçekten ölçüp ölçmediğini göstermektedir. Bu çalışmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla metodolojik üçleme, veri çeşitliliği ve karşılaştırmalı analiz gibi yöntemler benimsenmiştir. *Metodolojik üçleme*, araştırma konusunun farklı yöntemlerle incelenmesini sağlayarak araştırma sonuçlarının güvenilirliğini artırmayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda araştırmada hem nitel hem de nicel analiz yöntemleri kullanılarak Türkiye'nin ECO içindeki rolü ve potansiyeli çok boyutlu bir şekilde incelenmiştir.

İlk olarak metodolojik üçleme yaklaşımı uygulanmıştır. Bu yöntem, aynı olgunun farklı veri kaynakları ve analiz teknikleriyle incelenmesini sağlayarak sonuçların sağlamlığını artırmayı hedeflemektedir (Creswell, 2014). Bu kapsamda, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik ve diplomatik rolü ticaret verileri, diplomatik belgeler ve akademik literatür çerçevesinde çok yönlü olarak analiz edilmiştir. Metodolojik üçleme, araştırma konusunun farklı perspektiflerden incelenmesini sağlayarak daha kapsamlı ve güvenilir sonuçlara ulaşılmasına yardımcı olmaktadır. Örneğin Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderlik potansiyeli, hem nicel ekonomik göstergelerle (ticaret hacmi, yatırım akışları, ekonomik büyüklük vb.) hem de nitel verilerle (diplomatik ilişkiler, politik söylem, kurumsal etkinlik vb.) analiz edilmiştir. Bu çok boyutlu analiz, Türkiye'nin ECO içindeki rolünün daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

İkinci olarak veri çeşitliliği prensibi benimsenmiştir. Bu çerçevede yalnızca ekonomik göstergeler değil, aynı zamanda siyasi karar mekanizmaları ve diplomatik girişimlere dair veriler de kullanılmıştır. *Veri çeşitliliği*, araştırma konusunun farklı yönlerini incelemeyi sağlayarak daha kapsamlı bir analiz yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu sayede Türkiye'nin

ECO içindeki rolü, sadece ekonomik boyutlarıyla değil, siyasi ve diplomatik açılardan da kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Örneğin Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderlik rolü incelenirken, hem ekonomik göstergeler (GDP, ticaret hacmi, yatırım akışları vb.) hem de diplomatik ilişkiler (zirveler, toplantılar, anlaşmalar vb.) analiz edilmiştir. Bu çok yönlü veri toplama ve analiz süreci araştırma sonuçlarının güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmaktadır.

Son olarak karşılaştırmalı analiz yöntemi uygulanarak Türkiye'nin ECO içindeki performansı diğer bölgesel işbirliği örgütleriyle kıyaslanmıştır. *Karşılaştırmalı analiz*, benzer özelliklere sahip farklı vakaların karşılaştırılarak ortak noktaların ve farklılıkların belirlenmesini sağlayan bir analiz yöntemidir. Özellikle ASEAN ve AB gibi başarılı entegrasyon modelleriyle karşılaştırmalar yapılarak ECO'nun bölgesel ekonomik entegrasyon süreçlerindeki eksiklikleri ve fırsatları değerlendirilmiştir (Bhagwati, 2017). Bu karşılaştırmalı analiz, ECO'nun mevcut durumunu ve potansiyelini daha iyi anlamayı sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin ECO içindeki rolü, diğer bölgesel örgütlerdeki lider ülkelerin (Almanya-AB, Endonezya-ASEAN vb.) rolleriyle karşılaştırılarak Türkiye'nin liderlik potansiyeli ve bu potansiyelin bölgesel entegrasyona katkısı değerlendirilmiştir. Bu karşılaştırmalı analiz, Türkiye'nin ECO içindeki rolünün ve potansiyelinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Bu yöntemlerin uygulanması, çalışmanın bilimsel bütünlüğünü artırarak araştırma bulgularının uluslararası akademik standartlara uygun olmasını sağlamıştır. Ayrıca araştırmanın geçerliliğini artırmak için çalışmanın teorik çerçevesi ile metodolojik yaklaşımı arasında uyum sağlanmış ve bulgular teorik bağlamda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda liberal uluslararası ilişkiler teorisi çerçevesinde, Türkiye'nin ECO içindeki rolü ve potansiyeli analiz edilmiş ve bulgular teorik perspektifle ilişkilendirilmiştir. Bu *teorik-metodolojik uyum*, araştırma bulgularının anlamlılığını ve geçerliliğini artırmaktadır.

4.5. Araştırmanın Kısıtları

Her bilimsel çalışmada olduğu gibi, bu araştırmanın da bazı kısıtları bulunmaktadır. Bu kısıtların farkında olmak ve bunları açıkça belirtmek, araştırmanın şeffaflığını ve güvenilirliğini artırmak açısından önemlidir (Yin, 2009). Araştırmanın birincil kısıtı, ECO üyesi ülkeler arasındaki ekonomik ve diplomatik süreçlere dair güncel ve eksiksiz verilere ulaşmadaki sınırlamalardır (Özdemir, 2018). ECO içindeki ülkeler, ekonomik işbirliği ve ticaret verilerini farklı formatlarda ve düzensiz şekilde raporlamaktadır. Bu durum, karşılaştırmalı analizlerin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Veri standardizasyonundaki eksiklikler, ekonomik göstergelerin ve ticaret istatistiklerinin tutarlı bir şekilde analiz edilmesini engellemektedir. Ay-

rica bazı ECO ülkelerinin (örneğin Afganistan ve Tacikistan) veri toplama ve raporlama kapasitelerindeki sınırlılıklar, bu ülkelere ilişkin verilerin güvenilirliğini ve kapsamını etkilemektedir.

İkinci bir kısıt, ECO üyesi ülkeler arasındaki siyasi farklılıklar ve dış politika yaklaşımlarının çeşitliliğidir. Özellikle İran, Pakistan ve Orta Asya ülkelerinin dış politika öncelikleri, Türkiye'nin ECO içindeki girişimlerini zaman zaman sınırlayabilmektedir (Krugman, 2013). ECO üyesi ülkeler arasındaki politik farklılıklar, teşkilat içindeki işbirliği süreçlerini yavaşlatabilmekte ve ortak karar alma mekanizmalarının etkinliğini azaltabilmektedir. Örneğin İran'ın uluslararası yaptırımlar nedeniyle yaşadığı ekonomik izolasyon, teşkilat içindeki ekonomik entegrasyonu sınırlandıran faktörlerden biridir. Ayrıca Orta Asya ülkelerinin bazılarının Rusya ile yakın ilişkileri, bu ülkelerin ECO içindeki politikalarını etkileyebilmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin ECO içindeki liderlik kapasitesine yönelik analizlerde, bu siyasi değişkenler göz önünde bulundurulmuştur.

Üçüncü olarak çalışmada liberal teori temel alınarak ekonomik işbirliklerinin ve karşılıklı bağımlılığın teşvik edici etkileri vurgulanmıştır. Ancak realist veya eleştirel teorilere dayalı alternatif bakış açıları daha sınırlı ele alınmıştır (Keohane ve Nye, 2012). Bu durum, çalışmanın belirli bir teorik paradigma içinde değerlendirildiği anlamına gelmektedir ve farklı teorik yaklaşımlarla yapılacak analizler, Türkiye'nin ECO içindeki rolüne dair daha farklı çıkarımlar sunabilir. Liberal teorinin karşılıklı bağımlılık, işbirliği ve ekonomik entegrasyon gibi kavramları ön plana çıkarması, araştırmanın bu yöndeki bulgulara odaklanmasına neden olabilir. Realist teorinin güç politikaları, ulusal çıkarlar ve güvenlik kaygıları gibi faktörlere odaklanması durumunda, Türkiye'nin ECO içindeki rolü farklı bir perspektiften değerlendirilebilir. Bu nedenle, araştırma bulgularının belirli bir teorik çerçeve içinde yorumlandığının farkında olmak önemlidir.

Dördüncü bir kısıt ise, ECO'nun kurumsal kapasitesinin ve etkinliğinin sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. ECO; AB veya ASEAN gibi bölgesel örgütlerle karşılaştırıldığında, daha az kurumsallaşmış ve daha az etkili bir yapıya sahiptir. Bu durum, ECO'nun bölgesel entegrasyon süreçlerine katkısını ve Türkiye'nin teşkilat içindeki liderlik potansiyelini sınırlandırabilmektedir. ECO'nun kurumsal yapısının zayıflığı, karar alma mekanizmalarının etkinliğini azaltmakta ve teşkilatın bölgesel entegrasyon projelerini hayata geçirme kapasitesini sınırlandırmaktadır. Bu kurumsal kısıtlar, Türkiye'nin ECO içindeki liderlik rolünün etkinliğini değerlendirirken göz önünde bulundurulmuştur.

Bu kısıtlar dikkate alındığında, gelecek çalışmalarda ECO'nun ekonomik entegrasyon sürecine ilişkin daha detaylı nicel ve nitel araştırmaların

yapılması gerekmektedir. Özellikle *saha çalışmaları* ve *mülakatlara dayalı çalışmalar*, ECO'nun iç dinamiklerini daha kapsamlı bir şekilde analiz etmeye katkı sağlayacaktır. Ayrıca *farklı teorik yaklaşımları bir arada kullanan çalışmalar*, ECO'nun bölgesel entegrasyon süreçlerini ve Türkiye'nin teşkilat içindeki rolünü daha bütüncül bir şekilde değerlendirmeye yardımcı olabilir. Gelecekteki araştırmalarda, ECO'nun kurumsal kapasitesini artırmaya yönelik reform önerileri ve Türkiye'nin bu reform sürecindeki potansiyel rolü de incelenebilir.

4.6. Etik İlkeler ve Çalışmanın Sınırlamaları

Bu araştırmada, bilimsel etik kurallarına uygunluk temel ilke olarak benimsenmiştir. *Bilimsel etik*, araştırma sürecinde dürüstlük, şeffaflık, tarafsızlık ve akademik bütünlük ilkelerine uyulmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan verilerin güvenilir kaynaklardan alınması, akademik dürüstlüğün korunması ve fikri mülkiyet haklarına riayet edilmesi esas alınmıştır (Resnik, 2018). Etik ilkelere uygunluk, araştırmanın bilimsel değerini ve güvenilirliğini artırmak için vazgeçilmez bir unsurdur.

İlk olarak çalışmada kullanılan tüm akademik kaynaklara, raporlara ve istatistiksel verilere uygun akademik referanslar verilmiş ve atıf kurallarına tam uyum sağlanmıştır (APA, 2019). Bu durum, araştırmanın bilimsel bütünlüğünü ve şeffaflığını artırarak etik ihlallerin önüne geçmeyi hedeflemiştir. Akademik dürüstlük ilkesi gereği, tüm alıntılar ve referanslar uygun şekilde belirtilmiş ve orijinal kaynaklara sadık kalınmıştır. Ayrıca araştırma sürecinde kullanılan veri toplama ve analiz yöntemleri şeffaf bir şekilde açıklanarak araştırmanın tekrarlanabilirliği ve doğrulanabilirliği sağlanmıştır. Bu yaklaşım bilimsel araştırmanın temel ilkelerinden biri olan şeffaflık prensibiyle uyumludur.

İkinci olarak çalışmada yer alan istatistiksel veriler ve ekonomik göstergeler, uluslararası kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası, DTÖ) ve ECO'nun resmi verileri gibi güvenilir kaynaklardan alınmıştır. Bu sayede, veri manipülasyonunun önüne geçilerek araştırmanın tarafsızlığı korunmuştur (Bhagwati, 2017). Veri bütünlüğünün korunması, araştırma bulgularının güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmak için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda verilerin doğru şekilde toplanması, işlenmesi ve yorumlanması için gerekli özen gösterilmiştir. Ayrıca veri analizi süreçlerinde kullanılan istatistiksel yöntemlerin uygunluğu ve doğruluğu kontrol edilmiş, sonuçların yorumlanmasında objektif bir yaklaşım benimsenmiştir.

Üçüncü olarak çalışmanın analizleri, herhangi bir ülke veya aktöre yönelik önyargılı bir yaklaşım benimsemeksizin objektif bir bakış açısıyla yürütülmüştür. Türkiye'nin ECO içindeki liderlik rolü analiz edilirken, sadece olumlu yönler değil, aynı zamanda teşkilat içindeki zorluklar ve

sınırlamalar da detaylı olarak ele alınmıştır (Keohane ve Nye, 2012). Araştırmacı tarafsızlığı, bilimsel araştırmanın temel etik ilkelerinden biridir ve bu ilke, araştırma sürecinin her aşamasında gözetilmiştir. Özellikle ECO üyesi ülkelerin karşılaştırmalı analizinde, objektif kriterlere dayalı bir değerlendirme yapılmış, herhangi bir ülkeye yönelik önyargılı bir yaklaşım sergilenmemiştir. Bu tarafsız yaklaşım araştırma bulgularının güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmaktadır.

Son olarak çalışmada etik ihlalleri önlemek amacıyla, çıkar çatışmalarına dair herhangi bir unsura yer verilmemiştir. Araştırmanın bağımsız ve akademik standartlara uygun şekilde yürütülmesi sağlanarak Türkiye'nin ECO içindeki rolü bilimsel veriler ışığında değerlendirilmiştir. Araştırmacının herhangi bir çıkar grubunun etkisi altında kalmadan, tarafsız ve objektif bir şekilde çalışmasını yürütmesi, bilimsel etiğin önemli bir gerekliliğidir. Bu bağlamda araştırma sürecinin her aşamasında, akademik bağımsızlık ve tarafsızlık ilkeleri gözetilmiştir. Ayrıca araştırma bulgularının yorumlanmasında ve sonuçların sunulmasında herhangi bir politik veya ideolojik eğilimin etkisi altında kalınmamıştır.

Bu etik ilkeler çerçevesinde, çalışmanın sonuçlarının güvenilir ve geçerli olması sağlanmış ve uluslararası akademik camiada etik standartlara uygun bir şekilde yayımlanabilir nitelikte bir araştırma ortaya konmuştur. Bilimsel etiğe uygunluk, araştırmanın akademik değerini artırdığı gibi, bulgularının güvenilirliğini ve geçerliliğini de desteklemektedir. Bu bağlamda çalışmanın tüm aşamalarında, bilimsel araştırma etiğinin gereklilikleri titizlikle yerine getirilmiş ve araştırma sürecinin bütünlüğü korunmuştur.

4.7. Araştırmanın Özgün Katkısı

Bu araştırma, Türkiye'nin ECO içindeki rolünü ve küresel aktör olma potansiyelini liberal uluslararası ilişkiler teorisi çerçevesinde inceleyerek literatüre özgün katkılar sunmayı hedeflemektedir. *Araştırmanın özgünlüğü, ECO'nun potansiyel bir ekonomik blok olarak gelişimi ve bu süreçte Türkiye'nin liderlik rolü hakkında kapsamlı bir analiz sunmasından kaynaklanmaktadır.* Literatür incelendiğinde, ECO'nun bölgesel ekonomik entegrasyon süreçlerindeki rolü üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmalar ECO'nun ekonomik büyüme, ticaret ve altyapı projeleri açısından sağladığı avantajları ele alırken (Özdemir, 2018; Kılınç, 2018); Türkiye'nin bu yapı içerisindeki stratejik rolü üzerine daha fazla akademik araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu araştırma, ECO'nun potansiyel bir alternatif ekonomik blok olarak gelişme sürecini ve bu süreçte Türkiye'nin liderlik rolünü inceleyerek literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Özellikle ECO'nun 650 milyonluk bir nüfusa ve 5 trilyon dolarlık bir ekonomik hacme ulaş-

ma potansiyeli göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu süreçteki rolünün analiz edilmesi, "bölgesel ve küresel ekonomik dinamiklerin anlaşılması" açısından önem taşımaktadır. Araştırma; ECO'nun kurumsal yapısı, ekonomik entegrasyon süreçleri ve Türkiye'nin teşkilat içindeki liderlik potansiyeli hakkında detaylı analizler sunarak literatüre özgün katkılar sağlamaktadır.

Ayrıca bu araştırma, Türkiye'nin ECO içindeki rolünü liberal teori çerçevesinde analiz ederek teorik literatüre de katkıda bulunmaktadır. Liberal teorinin karşılıklı bağımlılık, işbirliği ve ekonomik entegrasyon kavramlarını ECO bağlamında inceleyerek teorinin bölgesel entegrasyon süreçlerindeki açıklayıcı gücünü test etmektedir. Bu teorik analiz, uluslararası ilişkiler literatüründe bölgesel entegrasyon ve liderlik konularının anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Özellikle Türkiye'nin ECO içindeki liderlik potansiyelinin liberal teori perspektifinden incelenmesi, teorinin bölgesel güç dinamiklerini açıklama kapasitesini değerlendirmek açısından önemlidir.

Son olarak bu araştırma, ECO'nun küresel ekonomik sistemdeki potansiyel konumunu ve Türkiye'nin bu konumu şekillendirmedeki rolünü inceleyerek *uluslararası ekonomi politik* literatürüne katkıda bulunmaktadır. Küresel ekonomik sistemin çok kutuplu bir yapıya dönüşmeye başladığı günümüzde, bölgesel ekonomik blokların oluşumu ve bu blokların küresel ekonomi üzerindeki etkileri akademik literatürde giderek daha fazla ilgi görmektedir. Bu bağlamda ECO'nun potansiyel bir ekonomik blok olarak gelişimi ve Türkiye'nin bu süreçteki rolü, küresel ekonomik sistem içindeki güç dengelerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Araştırma, ECO'nun küresel ekonomik sistemdeki potansiyel konumunu ve Türkiye'nin bu konumu şekillendirmedeki rolünü inceleyerek uluslararası ekonomi politik literatürüne özgün katkılar sunmaktadır.

5. BULGULAR

Bu bölümde, Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) içindeki ekonomik ve diplomatik girişimlerinin etkileri incelenerek bölgesel işbirliği süreçlerinin Türkiye'nin küresel aktör olma sürecine nasıl katkı sağladığı analiz edilmektedir. Bulgular, liberal teorik çerçeve kapsamında karşılıklı bağımlılık, ekonomik entegrasyon, çok taraflı diplomasi ve ticaret serbestleşmesi gibi ana eksenler üzerinden değerlendirilmektedir. Araştırma verileri, Türkiye'nin ECO içinde sahip olduğu ekonomik, politik ve kültürel etkinliğin örgütün küresel bir ekonomik blok olarak potansiyelini gerçekleştirmesinde kritik bir rol oynayabileceğini göstermektedir. ECO'nun potansiyel olarak 650 milyonluk bir nüfusa ve 5 trilyon dolarlık bir ekonomik hacme ulaşabilecek kapasitesi göz önüne alındığında, Tür-

kiye'nin bu potansiyelin harekete geçirilmesindeki liderlik rolü daha da önem kazanmaktadır (Aydın, 2018).

Araştırma, ECO ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliği mekanizmalarının Türkiye için nasıl bir avantaj sağladığını, çok taraflı diplomasi pratiklerinin teşkilat içindeki karar alma süreçlerine etkisini ve bölgesel işbirliklerinin Türkiye'nin uluslararası konumunu nasıl şekillendirdiğini ele almaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderlik potansiyeli, yatırım stratejileri, ticaret ilişkileri ve enerji politikaları detaylandırılmıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye'nin ECO içindeki rolünün güçlendirilmesinin, hem bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirerek ECO'nun küresel bir ekonomik aktör olma potansiyelini artıracaklarını hem de Türkiye'nin küresel sistemdeki konumunu güçlendireceğini göstermektedir.

5.1. Türkiye'nin ECO İçindeki Ekonomik Liderliği

Türkiye, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) içinde en büyük ekonomiye, gelişmiş sanayi altyapısına ve uluslararası ticaret deneyimine sahip ülke olarak teşkilat içinde doğal bir liderlik pozisyonu üstlenme potansiyeline sahiptir (Krugman, 2013). Türkiye'nin 2023 yılı itibarıyla yaklaşık 1.1 trilyon dolarlık gayri safi yurtiçi hasılası, ECO üyesi diğer ülkelerin toplam ekonomik büyüklüğünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır (IMF, 2023). Bu ekonomik ağırlık, Türkiye'nin teşkilat içindeki karar alma mekanizmalarında ve ekonomik işbirliği süreçlerinde daha etkili olmasını sağlamaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu bu ekonomik güç, ECO içinde liderlik yapma potansiyelini destekleyen en önemli faktörlerden biridir (Kayani ve Ahmad, 2022).

Bulgular, Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderlik kapasitesini güçlendirmek için altyapı yatırımlarına, ticari entegrasyona ve finansal işbirliklerine daha fazla odaklanması gerektiğini göstermektedir. Türkiye'nin sanayi üretimi, finansal altyapısı ve ihracat odaklı ekonomisi ECO üyesi ülkelerin ekonomik kalkınmalarına önemli katkılar sağlayabilecek bir potansiyele sahiptir. Özellikle Türkiye'nin otomotiv, tekstil, elektronik ve makine sektörlerindeki rekabet gücü, ECO ülkelere teknoloji ve know-how transferi yapılmasına olanak tanımaktadır (Kasapoğlu ve Duman, 2020). Ayrıca Türkiye'nin gelişmiş finansal sisteminin bölgesel finans merkezi olarak konumlandırılması, ECO ülkeleri arasındaki finansal entegrasyonu derinleştirebilir ve ekonomik işbirliğini güçlendirebilir.

Türkiye, ECO üyesi ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini derinleştirerek bölgesel ticaretin genişlemesine ve üye ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonun güçlenmesine öncülük edebilir. Bu çerçevede Türkiye'nin sanayi, tarım ve enerji sektörlerinde ECO ülkeleriyle daha fazla ortak proje geliştirmesi gerekmektedir. Araştırma sonuçları, Türkiye'nin altyapı pro-

jeleri ve enerji işbirlikleri aracılığıyla ECO üyesi ülkeler arasındaki ekonomik bağları güçlendirdiğini ve bölgesel ticaretin gelişimine katkı sunduğunu göstermektedir. Özellikle Orta Koridor Projesi, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı, diğer ulaştırma ve enerji altyapı projeleri ECO ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyonu derinleştirerek Türkiye'nin bölgesel liderlik rolünü güçlendirmektedir (Eşiyok ve Sekmen, 2021).

Bulgular ayrıca Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderlik rolünü artırması için teşkilat içindeki ekonomik yönetim mekanizmalarını daha aktif hale getirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Türkiye'nin öncülüğünde kurulacak ortak ticaret platformları, serbest ticaret anlaşmaları ve yatırım fonları, teşkilat içindeki ekonomik işbirliğini güçlendirerek ECO'nun küresel ekonomik sistemde daha rekabetçi bir konuma gelmesini sağlayabilir (Keohane ve Nye, 2012). Türkiye'nin AB ve G20 içindeki deneyimlerini ECO üyesi ülkelere aktarması, teşkilatın kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesine ve uluslararası ekonomik sistemle entegrasyonunun derinleştirilmesine katkıda bulunabilir. Bu kapsamda Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek ECO Kalkınma Bankası, Ortak Yatırım Fonu ve Ticaret Geliştirme Merkezi gibi kurumsal yapılar, teşkilatın ekonomik entegrasyonunu hızlandırabilir ve üye ülkelerin ekonomik kalkınmalarını destekleyebilir (Ergüvenç ve Ülengin, 2023).

5.2. ECO Üyeleri Arasındaki Ticaret Hacminin Gelişimi

ECO üyesi ülkeler arasındaki ticaret hacmi, son on yıl içinde önemli bir artış göstermiş olmasına rağmen, halen teşkilatın ekonomik potansiyelini tam olarak yansıtmaktan uzaktır. Veriler, ECO içi ticaretin, üye ülkelerin toplam dış ticaretinin yalnızca %10'unu oluşturduğunu göstermektedir (Özdemir, 2018). Bu oran, Avrupa Birliği'ndeki %60 ve ASEAN'daki %25 gibi diğer bölgesel entegrasyon örnekleriyle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür (Sharma ve Sen, 2020). Bu durum, ECO'nun bölgesel ekonomik entegrasyon potansiyelinin tam olarak değerlendirilmediğini ve teşkilat içindeki ticaret engellerinin hala önemli bir sorun oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Bulgular, Türkiye'nin ECO içinde ticaretin serbestleştirilmesi yönünde atacağı adımların, bölgesel ticaret hacmini önemli ölçüde artırabileceğini göstermektedir. Özellikle Türkiye'nin ECO ülkeleriyle daha kapsamlı serbest ticaret anlaşmaları yapması ve gümrük prosedürlerini kolaylaştırması bölgesel ticaretin büyümesine önemli katkılar sunabilir (Özdemir, 2018). ECO Ticaret Anlaşması'nın (ECOTA) tam olarak uygulanması durumunda, teşkilat içi ticaretin beş yıl içinde iki katına çıkabileceği tahmin edilmektedir (Kaya ve Ersoy, 2023). Bu durum, ECO'nun bölgesel ekonomik entegrasyon sürecini hızlandırarak teşkilatın küresel ekonomik sistemdeki rekabet gücünü artırabilir.

Bunun yanı sıra ECO üyesi ülkeler arasındaki ticaretin artmasını sağlayacak bir diğer unsur, lojistik altyapısının güçlendirilmesi ve ulaştırma koridorlarının etkinleştirilmesidir. Türkiye'nin, Avrupa-Asya arasındaki stratejik konumu, ECO üyesi ülkelerin uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştıran önemli bir avantaj sunmaktadır (Krugman, 2013). Veriler, lojistik altyapısının geliştirilmesi ve ulaştırma maliyetlerinin düşürülmesi durumunda, ECO içi ticaretin daha da artabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek *ECO Lojistik Ağı*, üye ülkeler arasındaki ticaret akışlarını optimize ederek ticaret maliyetlerini düşürebilir ve ticaret hacmini artırabilir (Kartal ve Öztürk, 2021). Özellikle Orta Koridor Projesi, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı ve İstanbul-Tahran-İslamabad demiryolu projesi gibi ulaştırma girişimleri, ECO ülkeleri arasındaki ticaret maliyetlerini azaltarak bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandırabilir.

Ayrıca ECO üyesi ülkeler arasındaki ticaretin sektörel dağılımı incelendiğinde, ticaretin çeşitlendirilmesi ve katma değeri yüksek ürünlere odaklanması gerektiği görülmektedir. Veriler, ECO içi ticaretin büyük bir kısmının hammadde, tarım ürünleri ve düşük teknoloji sanayi ürünlerinden oluştuğunu göstermektedir (Khan ve Nawaz, 2021). Bu durum, ECO ülkelerinin ekonomik gelişmişlik düzeylerini ve üretim yapılarını yansıtmaktadır. Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek sanayi işbirlikleri ve teknoloji transferi projeleri ECO ülkelerinin üretim yapılarını dönüştürerek katma değeri daha yüksek ürünlerin ticaretini teşvik edebilir. Bu süreç, ECO içi ticaretin değerini artırarak teşkilatın küresel değer zincirlerine daha etkin katılımını sağlayabilir (Ahmedi ve Zafar, 2022). Ayrıca dijital ticaret platformlarının geliştirilmesi ve e-ticaret altyapısının güçlendirilmesi ECO ülkeleri arasındaki ticaret hacmini artırarak bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirebilir.

5.3. Çok Taraflı Diplomasi Pratiklerinin ECO'ya Etkisi

Türkiye'nin ECO içindeki çok taraflı diplomasi pratikleri, teşkilatın karar alma süreçlerinde daha etkin bir aktör haline gelmesini sağlamaktadır. Özellikle Türkiye'nin ECO toplantılarında sergilediği diplomatik liderlik ve uluslararası ticaret görüşmelerinde üstlendiği aktif rol teşkilatın küresel düzeyde daha görünür hale gelmesine katkı sağlamaktadır (Keohane ve Nye, 2012). Bulgular, Türkiye'nin BM, DTÖ ve G20 gibi uluslararası platformlardaki etkisini kullanarak ECO'nun küresel ekonomik yönetim süreçlerine daha aktif katılımını destekleyebileceğini göstermektedir (Arslan ve Kahraman, 2022). Bu yaklaşım ECO'nun uluslararası sistemdeki görünürlüğünü ve etkinliğini artırarak teşkilatın küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu kolaylaştırabilir.

Çalışmanın bulguları, Türkiye'nin ECO içindeki diplomatik girişimlerinin, bölgesel işbirliğini ve çok taraflı karar alma mekanizmalarını güçlendirdiğini göstermektedir. Özellikle Türkiye'nin ECO içindeki dış politika süreçlerinde daha aktif hale gelmesi, teşkilatın uluslararası ticaret sistemine entegrasyonunu hızlandırmıştır (Bhagwati, 2017). Bu süreçte ECO Zirveleri, Bakanlar Konseyi toplantıları ve teknik komitelerin çalışmaları üye ülkeler arasındaki diplomatik etkileşimi artırmakta ve ortak karar alma mekanizmalarını güçlendirmektedir. Türkiye'nin bu platformlardaki öncü rolü, teşkilatın kurumsal kapasitesini güçlendirerek daha etkin bir işbirliği mekanizması haline gelmesine katkıda bulunabilir. Özellikle Türkiye'nin öncülüğünde düzenlenen 2021 ECO Zirvesi, teşkilatın kurumsal yapısının güçlendirilmesi ve ekonomik işbirliğinin derinleştirilmesi açısından önemli kararların alındığı bir platform olmuştur (ECO Sekreteryası, 2021).

Ancak araştırma sonuçları, ECO üyesi ülkeler arasındaki siyasi farklılıkların ve dış politika önceliklerinin çeşitliliğinin, teşkilat içindeki çok taraflı diplomasi mekanizmalarının etkisini sınırlandırdığını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içindeki diplomatik liderliğini daha da güçlendirebilmesi için üye ülkeler arasında daha sistematik bir koordinasyon mekanizması geliştirmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Özellikle ECO ülkeleri arasındaki siyasi diyalog süreçlerinin daha etkin hale getirilmesi ve ekonomik ilişkileri destekleyen diplomatik girişimlerin artırılması teşkilatın uluslararası arenada daha güçlü bir konuma ulaşmasını sağlayacaktır (Özdemir, 2018). Bu süreçte Türkiye'nin kültürel ve tarihsel bağlarını kullanarak ECO ülkeleri arasındaki siyasi farklılıkları yönetme kapasitesi, teşkilatın bölgesel entegrasyon sürecini hızlandırabilir (Kirişçi, 2012).

Çok taraflı diplomasi pratikleri kapsamında, Türkiye'nin ECO içindeki ticaret ve yatırım işbirliklerini AB, Çin ve Körfez ülkeleri gibi büyük ekonomik bloklarla entegre etmesi teşkilatın ekonomik büyüme potansiyelini artıracaktır (Özdemir, 2018). Bu yaklaşım ECO üyesi ülkelerin küresel değer zincirlerine daha etkin katılımını sağlayarak ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandırabilir. Özellikle Kuşak ve Yol Girişimi, Orta Koridor ve AB Trans-Avrupa Ulaştırma Ağları gibi uluslararası ulaştırma projelerinin ECO bölgesinden geçmesi, teşkilatın jeostratejik önemini artırmaktadır. Türkiye'nin bu ulaştırma projelerindeki köprü rolü, ECO'nun küresel ticaret akışlarındaki konumunu güçlendirerek teşkilatın uluslararası ekonomik sistemdeki etkinliğini artırabilir (Demirci ve Yılmaz, 2023). Ayrıca Türkiye'nin ECO ülkeleriyle birlikte uluslararası forumlarda ortak pozisyonlar geliştirmesi, teşkilatın küresel ekonomik yönetim süreçlerindeki etkisini artırarak üye ülkelerin çıkarlarının daha etkin savunulmasını sağlayabilir.

5.4. Türkiye'nin Yatırım Stratejileri ve Bölgesel Kalkınmaya Etkisi

Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) içindeki yatırım stratejileri, teşkilatın ekonomik kalkınmasını destekleyen en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Özdemir, 2018). Araştırma bulguları, Türkiye'nin ECO içindeki yatırım faaliyetlerinin artırılması halinde, bölgesel ekonomik entegrasyonun hızlanacağını ve ticaret hacminin genişleyeceğini göstermektedir. Veriler, Türkiye'nin ECO ülkelerine yönelik doğrudan yabancı yatırımlarının son yıllarda artış gösterdiğini, ancak hala potansiyelin altında olduğunu ortaya koymaktadır (IMF, 2023). Türkiye'nin bölgeye yönelik yatırımlarının artırılması, hem ECO ülkelerinin ekonomik kalkınmalarını hızlandırabilir hem de Türkiye'nin bölgesel ekonomik etkinliğini güçlendirebilir.

Türkiye; sanayi, tarım, enerji ve teknoloji alanlarında ECO üyesi ülkelerle ortak yatırım projeleri geliştirerek bölgesel ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir. Özellikle Türkiye'nin liderliğinde kurulabilecek ortak yatırım fonları ve sanayi kümelenmeleri ECO ülkeleri arasındaki ticari bağımlılığı artırarak ekonomik entegrasyonu güçlendirebilir (Krugman, 2013). Bulgular, Türkiye'nin ECO ülkelerine yönelik yatırımlarının, özellikle inşaat, tekstil, gıda, enerji ve bankacılık sektörlerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu sektörel yoğunlaşma, Türkiye'nin rekabet avantajına sahip olduğu alanlarda yatırım yaparak ECO ülkelerinin ekonomik kalkınmalarına daha etkin katkıda bulunmasını sağlamaktadır (Kartal ve Demir, 2021). Ayrıca Türkiye'nin ECO ülkelerine yönelik yatırımlarını çeşitlendirmesi ve katma değeri daha yüksek sektörlerle yönlendirmesi bölgesel ekonomik entegrasyonun derinleşmesine katkıda bulunabilir.

Bulgular ayrıca Türkiye'nin ECO içindeki doğrudan yabancı yatırım akışlarını artırmak için finansal entegrasyonu güçlendirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Örneğin ECO bünyesinde oluşturulacak bir ECO Kalkınma Bankası, bölgesel ekonomik büyümeyi hızlandırabilir ve üye ülkeler arasındaki sermaye hareketliliğini artırabilir (Keohane ve Nye, 2012). Türkiye'nin gelişmiş bankacılık sistemi ve finans sektörü, ECO ülkeleri için önemli bir finansman kaynağı oluşturabilir. Özellikle Türk bankalarının ECO ülkelerindeki varlığının artırılması ve İstanbul Finans Merkezi'nin bölgesel bir finans merkezi olarak konumlandırılması ECO içindeki finansal entegrasyonu derinleştirebilir. Bu durum, ECO ülkeleri arasındaki yatırım akışlarını hızlandırarak bölgesel ekonomik kalkınmayı destekleyebilir (Kaya ve Demir, 2023).

Türkiye'nin ECO içindeki yatırım stratejilerinin başarısı, bölgedeki politik istikrar, güvenlik koşulları ve ekonomik reform süreçleriyle de yakından ilişkilidir. Bulgular, ECO ülkelerindeki iş ortamının iyileştirilmesi ve yatırım güvenliğinin sağlanması durumunda Türkiye'den bölgeye yönelik

yatırımların daha da artabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle yatırımların karşılıklı korunması ve teşviki anlaşmaları imzalaması, çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları yapması ve teknik işbirliği programları geliştirmesi bölgedeki yatırım ortamının iyileştirilmesine katkıda bulunabilir (Bhagwati, 2017). Ayrıca Türkiye'nin öncülüğünde kurulacak bir *ECO Yatırım Ajansı*, teşkilat içindeki yatırım fırsatlarının tanıtılmasına ve yatırımcıların bilgilendirilmesine yardımcı olabilir. Bu girişimler, ECO içindeki yatırım akışlarını artırarak bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirebilir ve teşkilatın küresel ekonomik sistemdeki rekabet gücünü artırabilir.

5.5. ECO İçindeki Enerji İşbirlikleri ve Türkiye'nin Rolü

Enerji sektörü, ECO üyesi ülkeler arasındaki en stratejik işbirliği alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır (Bhagwati, 2017). Araştırma bulguları, Türkiye'nin ECO içindeki enerji işbirliklerini derinleştirmesi halinde, bölgesel enerji arz güvenliğinin sağlanabileceğini ve Türkiye'nin enerji merkezi olma potansiyelinin artacağını göstermektedir. ECO bölgesi, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkeler zengin hidrokarbon kaynaklarıyla öne çıkmaktadır (Pamir, 2017). Bu durum, ECO içindeki enerji işbirliklerinin geliştirilmesi için önemli bir potansiyel sunmaktadır.

Türkiye, ECO üyesi ülkelere gelen petrol ve doğal gazın Avrupa'ya taşınmasında kritik bir transit ülke konumundadır. Bu bağlamda Türkiye'nin enerji altyapısını genişletmesi ve ECO ülkeleriyle ortak enerji projeleri geliştirmesi teşkilat içindeki ekonomik bağımlılığı artırarak karşılıklı ticareti güçlendirebilir (Özdemir, 2018). Özellikle TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı gibi projeler Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında önemli rol oynamaktadır. Benzer şekilde Türkiye'nin İran, Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkelerle geliştireceği enerji işbirlikleri, bölgesel enerji arz güvenliğinin sağlanmasına ve ECO içindeki ekonomik entegrasyonun derinleşmesine katkıda bulunabilir (Biresselioglu, 2018).

Ayrıca bölgesel enerji işbirliklerinin güçlendirilmesi, Türkiye'nin ECO içindeki jeopolitik önemini artırarak uluslararası enerji piyasalarında daha stratejik bir aktör haline gelmesine katkı sağlayabilir. Bulgular, Türkiye'nin enerji transit koridorları üzerindeki konumunu güçlendirerek ECO ülkeleriyle olan enerji işbirliğini derinleştirmesi durumunda bölgesel enerji güvenliğine önemli katkılar sunabileceğini göstermektedir (Krugman, 2013). Özellikle "ECO Enerji Koridoru" gibi bölgesel enerji işbirliği projeleri, teşkilat içindeki enerji ticaretini artırarak üye ülkelerin enerji arz güvenliğini güçlendirebilir ve ekonomik entegrasyonu derinleştirebilir.

Araştırma sonuçları, yenilenebilir enerji alanında ECO ülkeleri arasında geliştirecek işbirliklerinin, bölgesel enerji çeşitliliğini artırabileceğini ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunabileceğini de göstermektedir. Türkiye'nin yenilenebilir enerji kapasitesi ve teknolojik birikimi ECO ülkeleri için önemli bir kaynaktır. Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek yenilenebilir enerji projeleri (rüzgâr, güneş, hidroelektrik, jeotermal vb.), ECO ülkelerinin enerji üretimini çeşitlendirerek bölgesel enerji güvenliğini artırabilir ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunabilir (Kartal ve Demir, 2021). Özellikle "ECO Yenilenebilir Enerji Girişimi" gibi bölgesel işbirliği projeleri, teşkilat içindeki yenilenebilir enerji yatırımlarını artırarak üye ülkelerin enerji üretimini çeşitlendirmelerine ve karbon emisyonlarını azaltmalarına yardımcı olabilir.

5.6. Türkiye'nin ECO İçindeki Altyapı ve Lojistik Projeleri

Türkiye, ECO üyesi ülkeler arasında lojistik ve ulaşım altyapısının geliştirilmesi açısından stratejik bir role sahiptir (Keohane ve Nye, 2012). Araştırma bulguları, Türkiye'nin lojistik ve altyapı yatırımlarını artırması halinde ECO ülkeleri arasındaki ticaret hacminin genişleyeceğini ve küresel ticaret sistemine entegrasyonun hızlanacağını göstermektedir. Türkiye'nin coğrafi konumu, Doğu ile Batı arasındaki transit ticaretin merkezinde yer alması, ECO ülkelerinin küresel pazarlara erişiminde önemli avantajlar sunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin lojistik altyapısını güçlendirmesi ve ECO ülkeleriyle ulaştırma bağlantılarını geliştirmesi bölgesel ticaretin artmasına ve ekonomik entegrasyonun derinleşmesine katkıda bulunabilir.

Özellikle Orta Koridor Projesi, Türkiye'nin ECO içindeki lojistik liderliğini pekiştiren en önemli projelerden biridir. Bu proje kapsamında, Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlanacak demiryolu ve karayolu ağlarının geliştirilmesi ECO ülkelerinin küresel ticaretle entegrasyonunu hızlandırabilir (Özdemir, 2018). Bulgular, Orta Koridorun tam kapasiteyle çalışması durumunda, Avrupa ile Asya arasındaki ticaret süresinin önemli ölçüde kılalacağını ve ticaret maliyetlerinin azalacağını göstermektedir. Bu durum, ECO ülkelerinin ihracat potansiyelini artırarak ekonomik büyümelerine katkıda bulunabilir. Özellikle Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı, Marmaray ve İstanbul-Tahran-İslamabad demiryolu projesi gibi ulaştırma girişimleri ECO ülkeleri arasındaki lojistik bağlantıları güçlendirerek bölgesel ticaretin artmasını sağlayabilir (Türk ve Çelik, 2023).

Ayrıca Türkiye'nin lojistik merkezleri ve sınır kapılarının modernizasyonu, ECO ülkeleri arasındaki ticaret akışını hızlandırabilir ve maliyetleri düşürebilir. Bulgular, Türkiye'nin lojistik performans endeksinde ECO ülkeleri arasında en yüksek değere sahip olduğunu göstermektedir (Dünya Bankası, 2022). Bu durum, Türkiye'nin bölgesel lojistik ağların geliştiril-

mesinde öncü bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin lojistik altyapısını güçlendirmesi ve ECO ülkeleriyle lojistik işbirliğini derinleştirmesi, bölgesel ticaretin artmasına ve ekonomik entegrasyonun derinleşmesine katkıda bulunabilir.

Bulgular ayrıca dijital lojistik uygulamaları ve akıllı ulaşım sistemleri gibi teknolojik yeniliklerin, ECO içindeki ticaret akışını kolaylaştırabileceğini göstermektedir. Türkiye'nin bu alandaki tecrübe ve birikimini ECO ülkeleriyle paylaşması, bölgesel lojistik ağların modernizasyonuna katkıda bulunabilir. Özellikle e-belge sistemleri, dijital gümrük uygulamaları ve akıllı sınır geçiş noktaları gibi teknolojik yenilikler, ECO ülkeleri arasındaki ticaret prosedürlerini basitleştirerek ticaret maliyetlerini düşürebilir ve ticaret hacmini artırabilir (Kartal ve Öztürk, 2021). Bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek *ECO Dijital Lojistik Platformu*, teşkilat içindeki ticaret akışlarını optimize ederek bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirebilir.

5.7. Türkiye'nin ECO İçindeki Finansal İşbirlikleri ve Bankacılık Sektörü

Finansal işbirlikleri, ECO üyesi ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonu artırmanın ve bölgesel ticareti teşvik etmenin en önemli mekanizmalarından biri olarak görülmektedir (Keohane ve Nye, 2012). Araştırma bulguları, Türkiye'nin ECO içindeki finansal işbirliklerini geliştirmesi durumunda, bölgesel yatırım ortamının iyileşeceğini ve teşkilatın küresel ekonomik sistemle entegrasyonunun hızlanacağını göstermektedir. Türkiye'nin gelişmiş bankacılık sektörü, sermaye piyasaları ve finans teknolojileri ECO ülkeleri için önemli bir bilgi ve deneyim kaynağı oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'nin ECO içindeki finansal işbirliklerini derinleştirmesi, bölgesel finansal entegrasyonu hızlandırarak ekonomik büyümeyi destekleyebilir.

Bulgular, ECO üyesi ülkeler arasında ortak finansal mekanizmaların oluşturulmasının, bölgesel ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını göstermektedir. Özellikle Türkiye'nin öncülüğünde kurulacak bir ECO Kalkınma Bankası, teşkilat içindeki sermaye hareketliliğini hızlandırarak yatırım projelerinin finansmanını kolaylaştırabilir (Özdemir, 2018). Bu tür bir finansal kurum, ECO içindeki altyapı projelerinin, enerji yatırımlarının ve sanayi girişimlerinin finansmanını sağlayarak bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirebilir. Ayrıca ortak bir yatırım fonu kurulması, risk sermayesi şirketlerinin teşvik edilmesi ve bölgesel sermaye piyasalarının entegrasyonu gibi girişimler ECO içindeki finansal işbirliğini güçlendirebilir.

Araştırma sonuçları, Türkiye'nin ECO içindeki finansal altyapıyı güçlendirmek için üye ülkeler arasında ortak ödeme sistemleri ve para trans-

fer mekanizmaları geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu tür finansal işbirlikleri, ECO içi ticareti hızlandırarak üye ülkelerin ekonomik entegrasyonunu daha güçlü hale getirebilir (Krugman, 2013). Özellikle “ECO Ödeme Birliği” gibi bölgesel finansal mekanizmalar, üye ülkeler arasındaki ticari işlemleri kolaylaştırarak bölgesel ticaret hacmini artırabilir (Yıldırım ve Kara, 2023). Ayrıca ulusal para birimlerinin ticarete kullanımının teşvik edilmesi, döviz kuru risklerini azaltarak bölgesel ticareti destekleyebilir.

Fintech ve dijital bankacılık alanlarındaki işbirliklerinin geliştirilmesi de ECO içindeki finansal entegrasyonu hızlandırabilir. Türkiye’nin bu alanlardaki deneyimi ve teknolojik altyapısı ECO ülkeleri için önemli bir referans oluşturabilir. Özellikle mobil bankacılık, dijital cüzdanlar, blok-zincir tabanlı finans çözümleri ve elektronik ödeme sistemleri gibi yenilikçi finans teknolojileri, ECO ülkelerindeki finansal hizmetlerin yaygınlaşmasına ve finansal tabana yayılmasına katkıda bulunabilir (Karaçam ve İkinci, 2023). Bu durum, ECO içindeki finansal entegrasyonu derinleştirerek bölgesel ekonomik büyümeyi hızlandırabilir. Ayrıca Türkiye’nin İstanbul Finans Merkezi projesinin bölgesel bir finans merkezi olarak konumlandırılması, ECO ülkelerinin küresel finans piyasalarına erişimini kolaylaştırabilir ve bölgesel finansal entegrasyonu güçlendirebilir.

5.8. Türkiye’nin ECO İçindeki Teknolojik İşbirlikleri ve Dijital Ekonomi

Teknolojik işbirlikleri ve dijital ekonomi, modern küresel ekonominin en önemli unsurlarından biri haline gelmiş olup; ECO ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyonu derinleştirebilecek önemli bir fırsat sunmaktadır (Porter, 2015). Araştırma bulguları, ECO üyesi ülkeler arasında dijital ekonomiye yönelik işbirliklerinin artırılmasının, ticaret hacmini genişleteceğini ve bölgesel inovasyonu teşvik edeceğini göstermektedir. Türkiye’nin dijital ekonomi alanındaki deneyimi, teknolojik altyapısı ve inovasyon ekosistemi ECO ülkeleri için önemli bir referans oluşturabilir. Bu kapsamda, Türkiye’nin ECO içindeki teknolojik işbirliklerini derinleştirmesi, teşkilatın dijital dönüşümünü hızlandırarak küresel ekonomiyle entegrasyonunu kolaylaştırabilir.

Bulgular, Türkiye’nin öncülüğünde geliştirilecek ortak Ar-Ge projeleri ve teknoloji parkları gibi girişimlerin, ECO ülkeleri arasında bilgi paylaşımını artırarak bölgesel ekonomik entegrasyonu destekleyebileceğini göstermektedir (Özdemir, 2018). Türkiye’nin teknoparkları, yüksek teknolojiye dayalı sanayi kümelenmeleri ve yenilikçi girişimcilik ekosistemi ECO ülkeleri için önemli bir model oluşturabilir. Özellikle “ECO Teknoloji ve İnovasyon Merkezi” gibi bölgesel işbirliği platformları, üye ülkeler arasında teknoloji transferini kolaylaştırarak bölgesel inovasyon kapasitesini ar-

tırabilir (Akçay ve Demirhan, 2022). Bu tür işbirlikleri, ECO ülkelerinin teknolojik gelişimini hızlandırarak küresel değer zincirlerinde daha üst basamaklara çıkmalarını sağlayabilir.

Dijital ticaret ve e-ticaret alanlarındaki işbirlikleri de ECO içindeki ekonomik entegrasyonu derinleştirerek bölgesel ticaret hacmini artırabilir. Türkiye'nin e-ticaret ekosistemi, dijital pazarlama altyapısı ve online ödeme sistemleri ECO ülkeleri için önemli bir referans oluşturabilir. Özellikle "ECO E-Ticaret Platformu" gibi bölgesel dijital ticaret girişimleri, üye ülkelerin KOBİ'lerinin uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştırarak bölgesel ticaret hacmini artırabilir (Türk ve Yılmaz, 2023). Bu tür platformlar, ECO ülkeleri arasındaki ticaret engellerini azaltarak bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirebilir.

Yapay zekâ, blokzincir teknolojileri, nesnelerin interneti ve büyük veri analitiği gibi gelişen teknolojilerde işbirliğinin artırılması da ECO'nun dijital ekonomiye entegrasyonunu hızlandırabilir. Türkiye'nin bu alanlardaki girişimleri ve projeleri ECO ülkeleri için önemli bir bilgi kaynağı oluşturabilir. Özellikle "ECO Dijital Ekonomi Stratejisi" gibi bölgesel dijital dönüşüm girişimleri, üye ülkelerin dijital altyapılarını güçlendirerek küresel dijital ekonomiyle entegrasyonlarını kolaylaştırabilir (Demirtaş ve Kartal, 2023). Bu tür stratejik girişimler, ECO ülkelerinin dijital dönüşümünü hızlandırarak bölgesel ekonomik büyümeyi destekleyebilir ve teşkilatın küresel rekabet gücünü artırabilir.

5.9. Türkiye'nin ECO Aracılığıyla Küresel Aktör Olma Potansiyeli

Türkiye'nin ECO içerisindeki liderlik rolünü etkin bir şekilde kullanması, ülkenin uluslararası ilişkilerde küresel bir aktör olma hedefine doğrudan katkıda bulunabilir. Araştırma bulguları, Türkiye'nin ECO çerçevesinde geliştireceği ekonomik ve diplomatik girişimlerin, jeopolitik etkinliğini artırarak küresel yönetim süreçlerindeki konumunu güçlendirebileceğini göstermektedir. Özellikle ECO'nun 650 milyonluk nüfusa ve 5 trilyon dolarlık potansiyel ekonomik büyüklüğe sahip olması, Türkiye'nin bu platformu küresel aktör olma stratejisinin önemli bir aracı olarak konumlandırmasını mümkün kılmaktadır (Kalaycıoğlu, 2020). Türkiye'nin ekonomik, kültürel ve tarihsel bağları kullanarak ECO içerisindeki liderlik kapasitesini geliştirmesi küresel güç dengelerini yönlendirme ve şekillendirme yeteneğini de artıracaktır.

Küresel sistem giderek çok kutuplu bir yapıya dönüşürken, bölgesel ekonomik blokların uluslararası ilişkilerdeki önemi artmaktadır. Bu değişim sürecinde Türkiye'nin ECO gibi bölgesel örgütlerin yeniden yapılandırılması ve etkinliğinin artırılması yönündeki girişimleri, küresel sistemdeki dönüşümü etkileme kapasitesini güçlendirebilir. Türkiye'nin ECO içerisindeki liderliğini AB, Çin, Rusya ve ABD gibi küresel aktörler-

le olan ilişkilerinde stratejik bir kaldıraç olarak kullanması, çok boyutlu dış politika yaklaşımını destekleyebilir (Davutoğlu, 2011). Özellikle Orta Asya, Güney Asya ve Orta Doğu'yu kapsayan ECO coğrafyasının jeostatejik önemi göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu bölgedeki etkinliği, küresel stratejik dengeleri etkileme potansiyeline sahiptir.

Araştırma sonuçları, Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle geliştireceği enerji işbirliklerinin, küresel enerji jeopolitiğindeki konumunu güçlendirerek küresel aktör olma kapasitesini artırabileceğini göstermektedir. ECO bölgesi, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir bölümüne ev sahipliği yapmakta olup bu kaynakların küresel pazarlara ulaştırılmasında Türkiye kilit bir konumdadır (Pamir, 2017). Türkiye'nin TANAP, Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi enerji koridorları üzerindeki stratejik konumunu ECO içerisindeki enerji işbirlikleriyle desteklemesi, enerji jeopolitiğinde daha etkili bir rol oynamasını sağlayabilir. Bu durum, Türkiye'nin küresel enerji arz güvenliğindeki önemini artırarak uluslararası ilişkilerde daha stratejik bir konuma yükselmesine katkıda bulunabilir.

Türkiye'nin ECO aracılığıyla uluslararası örgütlerde etkinliğini artırması, küresel aktör olma hedefine katkıda bulunan bir diğer önemli faktördür. Bulgular, Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle birlikte Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü ve diğer uluslararası platformlarda ortak hareket etmesinin küresel yönetim süreçlerindeki etkinliğini güçlendirebileceğini göstermektedir (Akgün, 2019). Bu bağlamda ECO ülkelerinin uluslararası örgütlerdeki oy bloku potansiyeli, Türkiye'nin küresel meselelerde daha etkili bir söz hakkına sahip olmasını sağlayabilir. Türkiye'nin "güç ve hukuk tamamlayıcılığı bağlamında" uluslararası hukuk ve mahkemeler nezdinde ECO üyesi ülkelere alacağı destek *küresel normatif süreçleri etkileme* kapasitesini artırabilir.

6. TARTIŞMA

Bu bölümde, Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) içindeki konumu, ekonomik işbirliği mekanizmalarının etkinliği, çok taraflı diplomasi girişimlerinin başarısı ve bölgesel entegrasyon süreçleri üzerine detaylı bir değerlendirme yapılmaktadır. Araştırma bulguları, Türkiye'nin ECO içindeki liderlik kapasitesinin artırılmasının teşkilatın küresel ekonomi ve uluslararası sistemde daha güçlü bir aktör haline gelmesini sağlayabileceğini göstermektedir (Keohane ve Nye, 2012). Bu bağlamda ECO'nun 650 milyonluk bir nüfusa ve 5 trilyon dolarlık bir ekonomik hacme ulaşabilecek potansiyeli, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmesi için önemli bir fırsat sunmaktadır (Kalaycıoğlu, 2020). Ayrıca Türkiye'nin jeopolitik konumu, enerji koridorları üzerindeki stratejik önemi ve ekonomik kapasitesi ECO içinde liderlik rolü üstlenmesini sağlayabilecek temel avantajlar olarak değerlendirilmektedir (Davutoğlu, 2011).

Araştırmanın tartışma bölümü, liberal teorik çerçeve bağlamında, Türkiye'nin ECO içindeki politikalarının bölgesel ekonomik entegrasyon, ticaret serbestleşmesi, finansal işbirlikleri ve çok taraflı diplomasi süreçlerine nasıl etki ettiğini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Liberal teorinin karşılıklı bağımlılık ve ekonomik işbirliği ilkeleri çerçevesinde ECO'nun bölgesel entegrasyon potansiyeli ve Türkiye'nin bu süreçteki rolü değerlendirilmektedir. Özellikle ticaret serbestleşmesi, yatırım teşvikleri, enerji işbirlikleri ve teknolojik ortaklıklar gibi alanlarda Türkiye'nin liderlik kapasitesi ve bu kapasitenin ECO'nun ekonomik entegrasyon süreçlerine katkısı tartışılmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik ve diplomatik girişimlerinin, teşkilatın küresel ekonomik sistemle entegrasyonuna ve üye ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerine etkileri ele alınmaktadır.

6.1. Türkiye'nin ECO İçindeki Ekonomik Rolü ve Bölgesel Liderlik Kapasitesi

Türkiye, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) içindeki en büyük ekonomilerden biri olarak teşkilatın yönlendirilmesi ve bölgesel ekonomik entegrasyon süreçlerinin hızlandırılması açısından kritik bir konuma sahiptir (Özdemir, 2018). 2023 yılı verilerine göre, Türkiye'nin GSYİH'si 1.1 trilyon doları aşarak ECO üyesi ülkeler arasında en yüksek ekonomik büyüklüğe ulaşmıştır (IMF, 2023). Bu ekonomik büyüklük, Türkiye'ye ECO içinde doğal bir liderlik pozisyonu sağlamaktadır. Türkiye'nin gelişmiş sanayi altyapısı, uluslararası ticaret ağları ve finansal piyasaları ECO ülkelerine örnek teşkil edebilecek ve onların ekonomik kalkınma süreçlerine katkıda bulunabilecek niteliktedir. Ayrıca Türkiye'nin AB ile olan Gümrük Birliği Protokolü ve G20 üyeliği gibi uluslararası bağlantıları ECO'nun küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu kolaylaştırabilecek önemli avantajlar sunmaktadır (Aydın ve Aras, 2016).

Bulgular, Türkiye'nin bölgesel ekonomik entegrasyonu destekleyerek ECO içindeki ticaret ve yatırım mekanizmalarını güçlendirmesi halinde, teşkilatın küresel ekonomi içinde daha etkin bir aktör haline gelebileceğini göstermektedir (Keohane ve Nye, 2012). Özellikle ECO içindeki ticaret hacminin düşük seviyesi, bölgesel ekonomik entegrasyonun önündeki en önemli engellerden biridir. ECO içi ticaret, üye ülkelerin toplam dış ticaretinin yalnızca %10'unu oluştururken, bu oran AB'de %60, ASEAN'da ise %25 civarındadır (Özdemir, 2018). Türkiye'nin ECO içindeki ticaret hacmini artırmaya yönelik girişimleri, teşkilatın ekonomik entegrasyon sürecini hızlandırabilir. Bu bağlamda ECO Ticaret Anlaşması'nın (ECO-TA) tam olarak uygulanması, gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi ve ticaret engellerinin azaltılması bölgesel ticaret hacmini önemli ölçüde artırabilir. Demirbaş ve Karagöz (2023), ECO üyesi ülkelerin ticaret engellerini kademeli olarak azaltmaları durumunda, bölge içi ticaret hacminin beş yıl içinde iki katına çıkabileceğini tahmin etmektedirler.

Türkiye'nin ECO içindeki liderlik pozisyonunu güçlendirebilmesi için teşkilat içindeki ekonomik yönetim süreçlerini kurumsallaştırması ve üye ülkelerle ortak ekonomik stratejiler geliştirmesi gerekmektedir (Bhagwati, 2017). ECO'nun kurumsal yapısının zayıflığı ve karar alma mekanizmalarının etkinliğinin sınırlı olması, bölgesel ekonomik entegrasyonun önündeki temel engellerden biridir. Türkiye'nin AB ve G20 gibi uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerinden edindiği tecrübeleri ECO'ya aktarması, teşkilatın kurumsal kapasitesini güçlendirebilir. Özellikle ECO Sekreteryaasının güçlendirilmesi, teknik komitelerin etkinliğinin artırılması ve karar alma mekanizmalarının iyileştirilmesi teşkilatın işbirliği projelerini hayata geçirme kapasitesini artırabilir. Aydın ve Çetin (2022), Türkiye'nin ECO'nun kurumsal reformlarına öncülük etmesinin, teşkilatın bölgesel ve küresel ekonomik sistemdeki etkinliğini artıracığını vurgulamaktadırlar.

Türkiye'nin bölgesel liderlik kapasitesini artırmasının önündeki en büyük engellerden biri, ECO üyesi ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi farklılıklardır. Özellikle İran, Pakistan ve Orta Asya ülkelerinin dış politika önceliklerinin çeşitlilik göstermesi, ECO içindeki ekonomik entegrasyon süreçlerini yavaşlatmaktadır (Krugman, 2013). İran'ın uluslararası yaptırımlar nedeniyle yaşadığı ekonomik izolasyon, Orta Asya ülkelerinin Rusya ile olan ilişkileri ve Pakistan'ın Güney Asya odaklı dış politikası ECO içindeki işbirliği süreçlerini etkileyebilmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin ECO içinde lider bir aktör olarak konumunu güçlendirebilmesi için diplomatik müzakereler yoluyla üye ülkeler arasında ortak ekonomik hedefler belirlemesi gerekmektedir. Erdem ve Bilgin (2023), Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle ikili ilişkilerini güçlendirmesinin teşkilat içindeki liderlik kapasitesini artıracığını ve bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandıracığını belirtmektedirler.

6.2. Ticaret Serbestleşmesi ve Bölgesel Ekonomik Entegrasyon

Liberal teoriye göre ticaret serbestleşmesi ve ekonomik entegrasyon, devletlerin ekonomik büyümelerini hızlandırarak bölgesel işbirliklerini güçlendiren temel unsurlardır (Keohane ve Nye, 2012). Ticaret serbestleşmesi; gümrük tarifelerinin azaltılması, tarife dışı engellerin kaldırılması ve ticaret prosedürlerinin basitleştirilmesi gibi politikaları içermektedir. Bu politikalar, bölgesel ticaret hacmini artırarak ekonomik entegrasyonu derinleştirmektedir. ECO içinde ticaret serbestleşmesinin sağlanması, bölgesel ekonomik büyümeyi hızlandırabilir ve teşkilatın küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu kolaylaştırabilir. Türkiye'nin ECO içindeki ticaret serbestleşmesi süreçlerine liderlik etmesi halinde, bölgesel ticaret hacminin önemli ölçüde artacağı öngörülmektedir (Özdemir, 2018).

Araştırmanın bulguları, Türkiye'nin ECO içindeki ticaret serbestleşmesi süreçlerine liderlik etmesi halinde, bölgesel ticaret hacminin önemli ölçüde artacağını göstermektedir (Özdemir, 2018). Özellikle Türkiye'nin teşvik edeceği gümrük entegrasyonu ve serbest ticaret bölgeleri, ECO içindeki ticaret maliyetlerini düşürerek üye ülkeler arasındaki ekonomik işbirliklerini artırabilir. Bu bağlamda ECO Ticaret Anlaşması'nın (ECOTA) tam olarak uygulanması ve Tercihli Ticaret Anlaşması'nın genişletilmesi bölgesel ticaret liberalizasyonunu hızlandırabilir. Ancak mevcut durumda ECO içindeki ticaret engelleri, bölgesel ekonomik entegrasyonun derinleşmesini sınırlandırmaktadır. Gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller, karmaşık gümrük prosedürleri ve yetersiz lojistik altyapı ECO içi ticareti olumsuz etkilemektedir. Türk ve Çelik (2023), ECO üyesi ülkeler arasındaki ortalama gümrük tarifelerinin %15-20 arasında olduğunu ve bu oranın bölgesel ticaretin gelişimini engellediğini belirtmektedirler.

Bununla birlikte, ECO içindeki ticaretin hala toplam ticaret hacminin yalnızca %10'unu oluşturması, teşkilat içindeki ticaret serbestleşme süreçlerinin yeterince ilerleyemediğini göstermektedir (Bhagwati, 2017). Bu oran, diğer bölgesel entegrasyon örneklerine kıyasla oldukça düşüktür. Örneğin Avrupa Birliği'nde iç ticaret oranı %60'ın üzerindeyken, ASEAN'da bu oran %25 civarındadır (Krugman, 2013). Bu durum, ECO içindeki ticaret potansiyelinin henüz tam olarak kullanılmadığını göstermektedir. Türkiye'nin ECO içindeki ticaret politikalarını daha kapsamlı hale getirerek üye ülkeler arasında ortak gümrük anlaşmaları ve ticaret kolaylaştırıcı mekanizmalar oluşturması gerekmektedir. Özellikle ECO içinde bir gümrük birliği oluşturulması, bölgesel ticareti önemli ölçüde artırabilir. Ayrıca ticaret finansmanı mekanizmalarının geliştirilmesi, ticaret sigortası sistemlerinin oluşturulması ve ticari anlaşmazlıkların çözümüne yönelik kurumsal yapıların güçlendirilmesi bölgesel ticaretin gelişimini destekleyebilir. Çelik ve Kartal (2023), ECO içinde bir ticaret finansmanı mekanizmasının kurulmasının bölgesel ticaret hacmini %15-20 oranında artırdığını tahmin etmektedirler.

Ticaret serbestleşmesi kapsamında Türkiye'nin en önemli avantajlarından biri, lojistik ağlarını ve ticaret yollarını kullanarak ECO içindeki ticaret akışlarını hızlandırabilecek bir transit merkezi konumunda olmasıdır (Krugman, 2013). Türkiye'nin doğu ile batı arasındaki köprü konumu, ECO ülkelerinin küresel pazarlara erişimini kolaylaştırmaktadır. Özellikle Orta Koridor projesi, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı ve İstanbul-Tahran-İslamabad demiryolu projesi gibi ulaştırma girişimleri, ECO ülkeleri arasındaki ticaret maliyetlerini azaltarak bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandırabilir. Bu bağlamda Türkiye'nin ulaştırma altyapısını güçlendirmesi ve lojistik maliyetlerini düşürecek projelere yatırım yapması ECO içindeki ticaret serbestleşme süreçlerini hızlandırabilir. Ayrıca dijital tica-

ret platformlarının geliştirilmesi ve e-ticaret altyapısının güçlendirilmesi ECO içindeki ticaret hacminin artırılmasına katkıda bulunabilir. Akın ve Demir (2023), Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bir ECO Dijital Ticaret Platformunun, bölgesel e-ticaret hacmini üç yıl içinde %30-40 oranında artırabileceğini öngörmektedirler.

6.3. Çok Taraflı Diplomasi Pratiklerinin ECO'ya Etkisi

Çok taraflı diplomasi, uluslararası işbirliği süreçlerinde devletlerin ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etmesini sağlayan önemli bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir (Keohane ve Nye, 2012). Türkiye'nin ECO içindeki çok taraflı diplomasi pratikleri, teşkilatın uluslararası sistemde daha görünür hale gelmesine ve bölgesel işbirliklerinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Çok taraflı diplomasi, devletlerin dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için kullandıkları önemli araçlardan biridir ve ekonomik işbirliği süreçlerinin derinleştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin ECO içindeki çok taraflı diplomasi pratiklerini geliştirmesi, teşkilatın küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu hızlandırabilir ve üye ülkelerin ekonomik çıkarlarını maksimize etmelerine yardımcı olabilir. Bu bağlamda Türkiye'nin ECO Zirvelerine, Bakanlar Konseyi toplantılarına ve teknik komite çalışmalarına aktif katılımı, teşkilatın kurumsal kapasitesini güçlendirerek daha etkin bir işbirliği mekanizması haline gelmesine katkıda bulunabilir (Özdemir, 2018).

Bulgular, Türkiye'nin ECO içindeki diplomatik girişimlerinin bölgesel işbirliğini ve çok taraflı karar alma mekanizmalarını güçlendirdiğini göstermektedir. Türkiye'nin diplomasi kanallarını kullanarak ECO üyesi ülkeler arasındaki siyasi diyalogu artırması, teşkilatın işbirliği projelerini hayata geçirme kapasitesini güçlendirebilir. Özellikle Türkiye'nin öncülüğünde düzenlenen 2021 ECO Zirvesi, teşkilatın kurumsal yapısının güçlendirilmesi ve ekonomik işbirliğinin derinleştirilmesi açısından önemli kararların alındığı bir platform olmuştur (ECO Sekreteryası, 2021). Ancak ECO içindeki farklı dış politika öncelikleri, teşkilat içindeki çok taraflı diplomasi mekanizmalarının etkisini sınırlamaktadır (Bhagwati, 2017). ECO üyesi ülkelerin dış politika önceliklerinin çeşitliliği, ortak karar alma süreçlerini yavaşlatabilmekte ve işbirliği projelerinin hayata geçirilmesini zorlaştırabilmektedir. Türkiye'nin ECO içindeki diplomatik stratejilerini daha geniş bir bölgesel perspektif doğrultusunda geliştirmesi, bu farklılıkların yönetilmesine ve ortak çıkarlar temelinde işbirliğinin artırılmasına katkıda bulunabilir.

Türkiye'nin ECO içindeki diplomatik liderliğini daha da güçlendirebilmesi için üye ülkeler arasında daha sistematik bir koordinasyon mekanizması geliştirmesi gerekmektedir. Özellikle ECO ülkeleri arasındaki siyasi diyalog süreçlerinin daha etkin hale getirilmesi ve ekonomik ilişki-

leri destekleyen diplomatik girişimlerin artırılması, teşkilatın uluslararası arenada daha güçlü bir konuma ulaşmasını sağlayacaktır (Özdemir, 2018). Bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde düzenlenecek düzenli diplomatik istişare toplantıları, ECO üyesi ülkeler arasındaki siyasi koordinasyonu güçlendirebilir. Ayrıca ECO içinde ortak dış politika pozisyonlarının belirlenmesi, teşkilatın uluslararası platformlarda daha etkin temsil edilmesine katkıda bulunabilir. Özellikle BM, DTÖ ve diğer uluslararası kuruluşlarda ECO'nun ortak çıkarlarının savunulması teşkilatın küresel yönetim süreçlerindeki etkisini artırabilir. Demirtaş ve Aydın (2023), Türkiye'nin ECO içindeki diplomasi pratiklerini güçlendirmesinin teşkilatın uluslararası görünürlüğünü artıracığını ve küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu hızlandıracağını vurgulamaktadırlar.

Bulgular ayrıca Türkiye'nin ECO içinde daha etkin bir diplomatik aktör haline gelebilmesi için teşkilat üyeleri arasında ortak dış politika hedeflerinin belirlenmesi ve çok taraflı müzakere süreçlerinin daha sistematik hale getirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin ECO içindeki diplomatik girişimlerini küresel yönetim mekanizmaları ile entegre etmesi, teşkilatın küresel ekonomik sistemde daha görünür hale gelmesini sağlayabilir (Keohane ve Nye, 2012). Türkiye'nin G20, AB ve NATO gibi uluslararası platformlardaki deneyimlerini ECO'ya aktarması, teşkilatın diplomatik kapasitesini güçlendirebilir. Ayrıca Türkiye'nin Batı ile Doğu arasındaki köprü rolünü kullanarak ECO'nun küresel diplomasi süreçlerine daha etkin katılımını sağlaması mümkündür. Bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek ECO Diplomasi Stratejisi, teşkilatın uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirebilir. Kartal ve Öztürk (2023), Türkiye'nin ECO içindeki diplomatik liderliğinin, teşkilatın uluslararası arenada daha etkin bir aktör olarak konumlanmasına ve üye ülkelerin küresel diplomasi süreçlerine daha aktif katılımına katkıda bulunabileceğini belirtmektedirler.

6.4. ECO İçindeki Finansal İşbirlikleri ve Türkiye'nin Etkisi

Liberal uluslararası ilişkiler teorisine göre, bölgesel ekonomik entegrasyonun başarısı, finansal işbirliği mekanizmalarının gelişmişliği ile doğrudan ilişkilidir (Keohane ve Nye, 2012). Finansal işbirliği, ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesi ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması için kritik bir öneme sahiptir. ECO üyesi ülkeler arasındaki finansal işbirliklerinin yetersiz olması, teşkilat içindeki ekonomik entegrasyonu sınırlayan temel faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Finansal işbirliği; ticaret finansmanı, yatırım fonları, bankacılık entegrasyonu, sermaye piyasaları işbirliği ve ortak finansal altyapı projelerini içermektedir. Bu alanların geliştirilmesi, ECO içindeki ekonomik entegrasyonu derinleştirerek teşkilatın küresel ekonomik sistemdeki rekabet gücünü artırabilir.

Araştırmanın bulguları, Türkiye'nin ECO içindeki finansal mekanizmaları güçlendirme potansiyeline sahip olduğunu ve teşkilat içindeki sermaye akışlarını artırabileceğini göstermektedir. Özellikle Türkiye'nin öncülüğünde kurulabilecek bir ECO Kalkınma Bankası, bölgesel yatırım projelerinin finansmanını kolaylaştırarak ECO ülkeleri arasındaki ekonomik bağımlılığı artırabilir (Özdemir, 2018). Bu tür bir finansal kurum, teşkilat içindeki ekonomik projelerin sürdürülebilirliğini sağlayarak bölgesel ekonomik kalkınmayı hızlandırabilir. Ayrıca ECO Kalkınma Bankası, üye ülkelerin altyapı projelerinin, sanayi yatırımlarının ve teknolojik dönüşüm süreçlerinin finansmanını kolaylaştırarak bölgesel ekonomik entegrasyona katkıda bulunabilir. Kaya ve Demir (2023), ECO Kalkınma Bankası'nın kurulmasının, bölgesel kalkınma projelerinin finansmanını %30-40 oranında artırabileceğini ve özel sektör yatırımlarını teşvik edebileceğini tahmin etmektedirler.

Bulgular ayrıca Türkiye'nin bankacılık sektöründeki deneyimlerini ve dijital finans sistemlerini ECO ülkeleriyle paylaşmasının, teşkilatın finansal entegrasyon sürecine katkı sağlayabileceğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin gelişmiş bankacılık sektörü, fintech ekosistemi ve dijital ödeme sistemleri ECO ülkeleri için örnek teşkil edebilir. Özellikle ortak ödeme sistemleri, uluslararası ticaretin kolaylaştırılması ve dijital finans platformlarının geliştirilmesi ECO içindeki ekonomik işlemleri hızlandırabilir ve bölgesel ticareti güçlendirebilir (Krugman, 2013). Bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bir ECO Dijital Finans Platformu, üye ülkeler arasındaki finansal işlemleri kolaylaştırabilir ve ticaret maliyetlerini düşürebilir. Ayrıca Türkiye'nin ECO ülkeleriyle fintech alanında işbirliği yapması, bölgesel finans sektörünün dijitalleşmesini hızlandırabilir ve finansal kapsayıcılığı artırabilir. Karaçam ve Ekinci (2023), Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bir ECO Fintech Ekosisteminin, bölgesel finansal entegrasyonu derinleştirerek ekonomik büyümeyi hızlandırabileceğini vurgulamaktadırlar.

ECO içindeki finansal işbirliğinin geliştirilmesi için önemli adımlardan biri de bölgesel bir sermaye piyasası oluşturulmasıdır. Türkiye'nin gelişmiş sermaye piyasaları ve borsası, ECO ülkeleri için bir model teşkil edebilir. ECO içinde bir sermaye piyasası entegrasyonu, bölgesel şirketlerin finansmana erişimini kolaylaştırabilir ve yatırım fırsatlarını çeşitlendirebilir. Bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bir ECO Sermaye Piyasası Forumu, üye ülkelerin sermaye piyasalarının entegrasyonunu teşvik edebilir. Ayrıca ECO üyesi ülkelerin borsaları arasında işbirliği anlaşmaları imzalanması, bölgesel sermaye akışlarını hızlandırabilir. Şentürk ve Kaygısız (2022), ECO içinde bir sermaye piyasası entegrasyonunun, bölgesel finansal derinliği artırarak ekonomik büyümeye %1-2 oranında katkı sağlayabileceğini tahmin etmektedirler.

6.5. Türkiye'nin ECO İçindeki Enerji Politikaları ve Bölgesel Entegrasyon

Enerji sektörü, ECO üyesi ülkeler arasındaki en kritik işbirliği alanlarından biri olarak değerlendirilmekte ve Türkiye'nin bu alandaki stratejik konumu, teşkilat içindeki ekonomik entegrasyon açısından büyük önem taşımaktadır (Bhagwati, 2017). ECO bölgesi, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır. İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkeler, zengin hidrokarbon kaynaklarına sahipken; Türkiye ve Pakistan gibi ülkeler ise önemli enerji tüketicileri konumundadır. Bu durum, bölgede enerji üreticileri ile tüketicileri arasında doğal bir işbirliği potansiyeli oluşturmaktadır. Türkiye, hem enerji üreticisi ülkeler (İran, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan) hem de tüketici ülkeler (Pakistan, Afganistan) arasında bir köprü görevi görmektedir. Bu stratejik konumu, Türkiye'ye ECO içindeki enerji işbirliği süreçlerinde liderlik rolü üstlenme fırsatı sunmaktadır.

Araştırmanın bulguları, Türkiye'nin enerji koridorları ve transit projeler aracılığıyla ECO içindeki enerji güvenliğini artırabileceğini göstermektedir. Özellikle Türkiye'nin TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı gibi projelerde oynadığı kritik rol, ECO üyesi ülkeler için önemli bir fırsat sunmaktadır (Özdemir, 2018). Bu projeler, ECO ülkelerinin enerji kaynaklarının küresel pazarlara ulaştırılmasını kolaylaştırarak ekonomik kalkınmalarına katkıda bulunabilir. Ayrıca Türkiye'nin enerji transit koridorlarındaki merkezi konumu, ECO üyesi enerji üreticisi ülkelerin (İran, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan) kaynaklarının Avrupa pazarlarına güvenli bir şekilde ulaştırılmasını sağlayabilir. Bu durum, ECO içindeki enerji bağımlılığını azaltarak bölgesel ekonomik istikrara katkıda bulunabilir. Pamir (2021), Türkiye'nin enerji transit projeleri sayesinde, ECO ülkelerinin enerji ihracat gelirlerinin yıllık %15-20 oranında artabileceğini tahmin etmektedir.

Bununla birlikte, ECO içindeki enerji işbirliklerinin sınırlı olması, bölgesel enerji entegrasyonunun önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Araştırmanın sonuçları, Türkiye'nin enerji diplomasisini güçlendirerek ECO ülkeleriyle ortak enerji projeleri geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Keohane ve Nye, 2012). Bu bağlamda ECO içinde bir enerji işbirliği stratejisinin geliştirilmesi, bölgesel enerji güvenliğinin sağlanması ve üye ülkelerin enerji sektörlerinin modernizasyonu açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulacak bir ECO Enerji Forumu, üye ülkelerin enerji politikalarının koordinasyonunu sağlayabilir ve ortak enerji projelerinin geliştirilmesine zemin hazırlayabilir. Ayrıca ECO içinde bir enerji veri bankasının oluşturulması, üye ülkelerin enerji sektörlerine ilişkin güvenilir verilerin toplanmasını ve analiz edilmesini sağlayabilir. Bu girişimler, bölgesel enerji işbirliğinin kurumsal altyapısını

güçlendirerek daha etkin bir enerji entegrasyonu sağlayabilir. Kaya ve Aydın (2023), Türkiye'nin ECO içindeki enerji liderliğinin, teşkilatın enerji güvenliğini artırarak bölgesel ekonomik kalkınmayı hızlandırabileceğini vurgulamaktadırlar.

Türkiye'nin ECO içindeki enerji politikalarının bir diğer önemli boyutu da yenilenebilir enerji alanındaki işbirliği potansiyelidir. Türkiye, son yıllarda yenilenebilir enerji kapasitesini önemli ölçüde artırmış ve bu alanda önemli bir deneyim kazanmıştır. Bu deneyim, ECO ülkelerinin yenilenebilir enerji sektörlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Özellikle güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi ve hidroelektrik alanlarında geliştirilecek ortak projeler ECO ülkelerinin enerji kaynaklarını çeşitlendirmelerine ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olabilir. Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulacak bir ECO Yenilenebilir Enerji İşbirliği Mekanizması, üye ülkelerin yenilenebilir enerji projelerinin finansmanını kolaylaştırabilir ve teknoloji transferini teşvik edebilir. Biresselioglu (2022), ECO ülkelerinin yenilenebilir enerji potansiyelinin etkin kullanılması durumunda, bölgenin enerji tüketiminin %30-40'ının yenilenebilir kaynaklardan karşılanabileceğini ve bu durumun sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya önemli katkılar sağlayabileceğini belirtmektedir.

6.6. Türkiye'nin Lojistik ve Ulaştırma Yatırımlarının ECO'ya Etkisi

Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla Avrupa ile Asya arasında stratejik bir geçiş noktası olarak konumlanmaktadır ve bu avantaj, ECO üyesi ülkelerin küresel pazarlara erişimini kolaylaştırabilecek bir potansiyel sunmaktadır (Krugman, 2013). Türkiye'nin doğu-batı ve kuzey-güney eksenlerindeki transit koridorları, ECO ülkelerinin ticaret rotalarını çeşitlendirmelerine ve ulaştırma maliyetlerini azaltmalarına olanak tanımaktadır. Özellikle Orta Koridor olarak adlandırılan ve Çin'den Avrupa'ya uzanan ticaret rotası, Türkiye üzerinden geçmektedir. Bu koridor, ECO ülkelerinin Avrupa pazarlarına erişimini kolaylaştırabilecek stratejik bir ulaştırma eksenidir. Türkiye'nin lojistik altyapı yatırımları, bu koridorun etkinliğini artırarak ECO ülkelerinin küresel ticaret akışlarına daha entegre olmalarını sağlayabilir.

Araştırmanın bulguları, Türkiye'nin lojistik ve ulaştırma yatırımlarını artırarak ECO içindeki ticaret hacmini genişletebileceğini göstermektedir. Özellikle Orta Koridor Projesi, Türkiye'nin ECO içindeki lojistik liderliğini pekiştiren en önemli projelerden biridir. Bu proje kapsamında, Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlanacak demiryolu ve karayolu ağlarının geliştirilmesi, ECO ülkelerinin küresel ticaretle entegrasyonunu hızlandırabilir (Özdemir, 2018). Bu tür projeler, ECO içindeki lojistik maliyetlerini düşürerek ticaretin hızlanmasını sağlayabilir. Ayrıca Türkiye'nin Marmaray, Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve İstanbul Havalimanı gibi mega altyapı

projeleri ECO ülkelerinin küresel ulaşım ağlarına entegrasyonunu kolaylaştırabilir. Bu projeler, Türkiye'nin transit koridor rolünü güçlendirerek ECO ülkelerinin ticaret hacmini artırabilir. Eşiyok ve Sekmen (2021), Türkiye'nin lojistik altyapı yatırımlarının, ECO içindeki ticaret maliyetlerini %15-20 oranında azaltabileceğini ve ticaret hacmini %25-30 oranında artırabileceğini tahmin etmektedirler.

Bununla birlikte, ECO içindeki ulaşırma altyapısının hala yetersiz olması, bölgesel entegrasyonu sınırlayan başlıca faktörlerden biridir. Türkiye'nin ulaşırma projelerine yönelik yatırımlarını artırarak ECO üyesi ülkelerle ulaşırma anlaşmaları yapması, bölgesel ekonomik kalkınmayı destekleyerek teşkilatın uluslararası rekabet gücünü artırabilir (Keohane ve Nye, 2012). Bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek ECO Ulaşırma ve Lojistik Stratejisi, bölgesel ulaşırma ağlarının entegrasyonunu ve modernizasyonunu sağlayabilir. Bu strateji kapsamında, sınır geçişlerinin kolaylaştırılması, ulaşırma altyapısının iyileştirilmesi ve lojistik merkezlerin geliştirilmesi gibi projeler hayata geçirilebilir. Özellikle Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının kapasitesinin artırılması ve bu hattın Orta Asya ülkelerine bağlanması, bölgesel ulaşırma entegrasyonunu güçlendirebilir. Ayrıca İstanbul-Tahran-İslamabad demiryolu projesinin hayata geçirilmesi, ECO ülkelerinin doğu-batı eksenindeki ticaret akışlarını hızlandırabilir. Türk ve Çelik (2023), Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bir ECO Lojistik Ağının, teşkilat içindeki ticaret hacmini beş yıl içinde iki katına çıkarabileceğini ve bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirebileceğini vurgulamaktadırlar.

Dijital lojistik sistemleri ve akıllı ulaşırma çözümleri, Türkiye'nin ECO içindeki lojistik liderliğini güçlendirebilecek bir diğer alandır. Türkiye'nin e-lojistik, dijital gümrük sistemleri ve akıllı ulaşırma yönetimi alanlarındaki deneyimleri ECO ülkeleri için önemli bir kaynak teşkil edebilir. Bu alandaki teknoloji ve bilgi birikiminin ECO ülkeleriyle paylaşılması, bölgesel lojistik sistemlerinin modernizasyonuna katkıda bulunabilir. Özellikle dijital gümrük sistemlerinin entegrasyonu sınır geçişlerini hızlandırabilir ve ticaret maliyetlerini düşürebilir. Ayrıca akıllı ulaşırma sistemlerinin geliştirilmesi, ulaşırma ağlarının verimliliğini artırabilir ve ticaret akışlarını optimize edebilir. Kartal ve Öztürk (2023), Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bir ECO Dijital Lojistik Platformunun, teşkilat içindeki ticaret prosedürlerini basitleştirerek ticaret hacmini %20-25 oranında artırabileceğini tahmin etmektedirler.

6.7. Türkiye'nin ECO İçindeki Teknolojik İşbirlikleri ve Dijital Ekonomiye Etkileri

Teknolojik işbirlikleri ve dijital ekonomi, ECO'nun geleceği için stratejik öneme sahip alanlar arasındadır. Küresel ekonominin dijitalleşme

sürecinde bölgesel işbirliği platformları, üye ülkelerin dijital dönüşümüne katkıda bulunabilir (Castells, 2015). Dijital ekonomi, ülkelerin rekabet gücünü artıran, verimliliği yükselten ve yeni iş modelleri oluşturan bir potansiyele sahiptir. ECO ülkelerinin dijital ekonomiye entegrasyonu, ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandırabilir ve küresel değer zincirlerine daha etkin katılımlarını sağlayabilir. Türkiye, dijital dönüşüm sürecinde önemli ilerlemeler kaydetmiş ve bu alanda değerli deneyimler elde etmiştir. Bu deneyim ve birikimi ECO ülkeleriyle paylaşarak teşkilatın dijital ekonomiye entegrasyonunu kolaylaştırabilir.

Türkiye'nin ECO içindeki teknolojik işbirliği potansiyelini değerlendirmesi, teşkilatın dijital dönüşümünü hızlandırabilir ve küresel rekabet gücünü artırabilir. Özellikle yapay zekâ, blokzincir, büyük veri analitiği ve nesnelerin interneti gibi yeni nesil teknolojilerde geliştirilecek ortak projeler, ECO ülkelerinin dijital ekonomiye adaptasyonunu kolaylaştırabilir (Porter, 2015). Türkiye'nin ulusal yapay zekâ stratejisi, dijital dönüşüm yol haritası ve teknoloji ekosistemi, ECO ülkeleri için bir model teşkil edebilir. Bu alanlarda kurulacak ortak araştırma merkezleri, teknoloji transfer mekanizmaları ve inovasyon ağları, bölgesel teknolojik işbirliğinin kurumsallaşmasını sağlayabilir. Akçay ve Demirhan (2022), Türkiye'nin öncülüğünde kurulacak bir ECO Teknoloji ve İnovasyon Merkezinin, üye ülkelerin teknolojik kapasitesini artırarak bölgesel inovasyonu teşvik edebileceğini ve küresel rekabet gücünü yükseltebileceğini belirtmektedirler.

E-ticaret ve dijital ticaret platformları, ECO içindeki ekonomik entegrasyonu derinleştirebilecek bir diğer önemli alandır. Türkiye'nin e-ticaret sektöründeki tecrübe ve altyapısı, ECO ülkeleri için bir referans oluşturabilir. Bölgesel bir e-ticaret platformu oluşturulması, ECO ülkelerindeki KOBİ'lerin uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştırabilir ve bölgesel ticaret hacmini artırabilir. Özellikle sınır ötesi e-ticaret, gümrük prosedürlerinin dijitalleştirilmesi ve elektronik ödeme sistemlerinin entegrasyonu, ECO içindeki ticaret akışlarını hızlandırabilir. Türk ve Yılmaz (2023), Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bir "ECO E-Ticaret Platformu"nun, bölgesel e-ticaret hacmini %50-60 oranında artırabileceğini ve KOBİ'lerin uluslararası ticaretteki payını yükseltebileceğini tahmin etmektedirler.

Fintech ve dijital finans alanındaki işbirlikleri, ECO içindeki finansal entegrasyonu destekleyebilecek bir diğer önemli teknolojik işbirliği alanıdır. Türkiye'nin dijital bankacılık, mobil ödeme sistemleri ve finansal teknolojiler konusundaki deneyimi ECO ülkeleri için önemli bir kaynak teşkil edebilir. Bölgesel bir fintech ekosisteminin oluşturulması, ECO ülkelerindeki finansal kapsayıcılığı artırabilir ve finansal hizmetlerin yaygınlaşmasını sağlayabilir. Özellikle blokzincir tabanlı finansal çözümler, sınır ötesi ödemeler ve dijital para birimleri ECO içindeki finansal işlemleri kolaylaştırabilir ve finansal entegrasyonu derinleştirebilir. Karaçam

ve Ekinci (2023), Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bir ECO Fintech İşbirliği Platformunun, bölgesel finansal hizmetleri dijitalleştirerek ekonomik işlemlerin verimliliğini artırabileceğini ve finansal entegrasyonu hızlandırabileceğini vurgulamaktadırlar.

6.8. Türkiye'nin ECO İçindeki Kültürel ve Akademik İşbirlikleri

Kültürel ve akademik işbirlikleri, bölgesel dayanışmanın güçlendirilmesi ve uzun vadeli işbirliklerinin artırılması açısından kritik bir öneme sahiptir (Bhagwati, 2017). ECO üyesi ülkeler, ortak tarihi, kültürel ve dini bağlara sahiptir. Bu ortak değerlerin bölgesel işbirliği süreçlerine yansıtılması, teşkilatın kurumsal kimliğini güçlendirebilir ve üye ülkeler arasındaki dayanışmayı artırabilir. Kültürel ve akademik işbirlikleri, ekonomik ve politik entegrasyonun tamamlayıcı unsurları olarak ECO'nun daha bütüncül bir bölgesel entegrasyon modeli geliştirmesine katkıda bulunabilir. Türkiye, ECO üyesi ülkelerle paylaştığı kültürel ve tarihi bağları kullanarak teşkilat içindeki kültürel ve akademik işbirliği süreçlerine liderlik edebilir.

Bulgular, Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle ortak akademik programlar ve öğrenci değişim projeleri geliştirmesi halinde bölgesel entegrasyon süreçlerinin daha sağlam bir temel üzerine inşa edilebileceğini göstermektedir (Özdemir, 2018). Akademik işbirliği; bilgi ve deneyim paylaşımını kolaylaştırarak bölgesel kapasite gelişimine katkıda bulunabilir. Özellikle ortak araştırma projeleri, akademik değişim programları ve bölgesel eğitim merkezleri ECO ülkelerinin beşeri sermayesini güçlendirebilir. Bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde kurulacak ECO Akademik İşbirliği Programı, üye ülkeler arasında eğitim ve araştırma işbirliklerini artırarak teşkilat içindeki insan sermayesini güçlendirebilir. Ayrıca ECO ülkelerinin üniversiteleri arasında ortak lisans ve lisansüstü programlar geliştirilmesi akademik entegrasyonu derinleştirebilir. Türkiye'nin yükseköğretim kurumlarının uluslararası deneyimi ve kalitesi, bu tür programların geliştirilmesinde önemli bir avantaj sağlayabilir. Çetin ve Aydın (2022), Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek akademik işbirliği projelerinin, ECO ülkelerinin beşeri sermaye kapasitesini %15-20 oranında artırabileceğini ve bölgesel kalkınmaya önemli katkılar sağlayabileceğini vurgulamaktadırlar.

Ayrıca Türkiye'nin kültürel diplomasi araçlarını kullanarak ECO içindeki ortak kültürel mirası vurgulayan projeler geliştirmesi, teşkilatın iç uyumunu güçlendirebilir. Kültürel diplomasi, devletlerin dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için kullandıkları yumuşak güç araçlarından biridir. Türkiye, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Yunus Emre Enstitüsü ve Türk Kültür ve Sanat Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) gibi kurumlar aracılığıyla ECO ülkeleriyle kültürel işbirliklerini derinleştirebilir.

Özellikle ortak kültürel festivaller, sanat etkinlikleri, film gösterimleri ve müzik konserleri ECO ülkeleri arasındaki kültürel etkileşimi artırabilir. Bu tür etkinlikler, teşkilatın kurumsal kimliğini güçlendirerek üye ülkeler arasındaki dayanışmayı artırabilir. Ayrıca ortak kültürel miras projeleri, tarihi eserlerin restorasyonu ve müze işbirlikleri ECO ülkelerinin ortak tarihsel ve kültürel değerlerini vurgulayabilir. Kartal ve Demirtaş (2023), Türkiye'nin kültürel diplomasi girişimlerinin, ECO içindeki toplumsal entegrasyonu derinleştirerek bölgesel dayanışmayı güçlendirebileceğini belirtmektedirler.

Dil ve edebiyat alanındaki işbirlikleri, ECO içindeki kültürel entegrasyonu destekleyebilecek bir diğer önemli alandır. Türkiye, Türkçe'nin uluslararası alanda yaygınlaştırılması ve öğretilmesi konusundaki deneyimini ECO ülkeleriyle paylaşabilir. Özellikle Türkçe dil kursları, edebiyat festivalleri ve çeviri projeleri ECO ülkeleri arasındaki kültürel etkileşimi artırabilir. Ayrıca ortak edebiyat antolojileri, yazar değişim programları ve kitap fuarları bölgesel kültürel entegrasyona katkıda bulunabilir. Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulacak bir ECO Dil ve Edebiyat Forumu, üye ülkeler arasındaki dil ve edebiyat işbirliklerini koordine edebilir ve ortak projelerin geliştirilmesini teşvik edebilir. Yılmaz ve Kara (2023), Türkiye'nin dil ve edebiyat alanındaki işbirliği girişimlerinin ECO ülkeleri arasındaki kültürel yakınlaşmayı artırarak bölgesel entegrasyona katkıda bulunabileceğini vurgulamaktadırlar.

6.9. Türkiye'nin ECO İçindeki Sağlık ve Sosyal Politika İşbirlikleri

Sağlık ve sosyal politika alanlarındaki işbirlikleri, ECO ülkeleri arasındaki dayanışmayı güçlendirerek bölgesel entegrasyonun toplumsal boyutunu destekleyebilir (Keohane ve Nye, 2012). COVID-19 pandemisi, sağlık işbirliklerinin önemini bir kez daha ortaya koyarak bölgesel sağlık sistemlerinin entegrasyonunu teşvik etmiştir. Türkiye'nin sağlık altyapısı, ilaç endüstrisi ve tıbbi teknoloji kapasitesi ECO ülkeleri için önemli bir kaynak teşkil edebilir. Özellikle Türkiye'nin pandemi dönemindeki kriz yönetimi deneyimi, aşı geliştirme çabaları ve sağlık diplomasisi pratikleri ECO ülkeleriyle paylaşılacak önemli bir bilgi birikimi oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bir ECO Sağlık İşbirliği Platformu, üye ülkelerin sağlık sistemlerinin entegrasyonunu destekleyebilir ve bölgesel sağlık güvenliğini artırabilir.

Bulgular, Türkiye'nin ECO ülkeleriyle ortak sağlık projeleri ve sosyal politika programları geliştirmesinin teşkilat içindeki dayanışmayı güçlendirebileceğini göstermektedir (Özdemir, 2018). Özellikle ortak aşı üretimi, ilaç araştırma-geliştirme çalışmaları ve sağlık teknolojileri konusunda işbirlikleri bölgesel sağlık kapasitesini artırabilir. Ayrıca salgın hastalıklarla mücadele, halk sağlığı programları ve temel sağlık hizmetlerinin geliştiri-

rilmesi alanlarında oluşturulacak ortak projeler ECO ülkelerinin sağlık göstergelerini iyileştirebilir. Türkiye'nin sağlık turizmi konusundaki deneyimi, ECO ülkelerinin sağlık sektörlerinin gelişimine katkıda bulunabilir. Kaya ve Aydın (2023), Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek bir ECO Sağlık Turizmi Girişiminin, bölgesel sağlık sektörünün büyümesini destekleyebileceğini ve üye ülkelerin sağlık hizmetleri kapasitesini artırabileceğini belirtmektedirler.

Sosyal politika alanındaki işbirlikleri, ECO ülkeleri arasındaki toplumsal bağları güçlendirerek bölgesel entegrasyonun sosyal boyutunu destekleyebilir. Türkiye'nin sosyal güvenlik sistemi, istihdam politikaları ve sosyal yardım programları ECO ülkeleri için bir model teşkil edebilir. Özellikle yoksullukla mücadele, sosyal koruma ve sosyal içermeye politikaları konusunda geliştirilecek ortak projeler bölgesel sosyal kalkınmayı hızlandırabilir. Ayrıca kadın, çocuk ve engellilerin toplumsal katılımını artırmaya yönelik işbirlikleri ECO ülkelerinin sosyal gelişimini destekleyebilir. Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulacak bir ECO Sosyal Politika Koordinasyon Mekanizması, üye ülkelerin sosyal politikalarını uyumlaştırabilir ve bölgesel sosyal entegrasyonu teşvik edebilir. Demirtaş ve Özcan (2023), Türkiye'nin ECO içindeki sosyal politika liderliğinin, teşkilatın sosyal boyutunu güçlendirerek bölgesel entegrasyonu daha kapsayıcı hale getirebileceğini vurgulamaktadırlar.

6.10. Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerde Küresel Aktör Olma Potansiyeli

Uluslararası ilişkilerde küresel aktör kavramı, bir devletin küresel sistemdeki etki alanını ve karar alma süreçlerindeki ağırlığını ifade etmektedir. Bu bağlamda küresel aktörler, uluslararası politika, ekonomi ve güvenlik alanlarında belirleyici rol oynayan ve küresel gündemi şekillendiren devletler olarak tanımlanabilir (Wendt, 1999). Türkiye'nin coğrafi konumu, demografik yapısı, ekonomik potansiyeli ve tarihsel birikimi ülkenin uluslararası sistemde küresel bir aktör olma potansiyelini artırmaktadır. Özellikle ECO gibi bölgesel işbirliği platformlarındaki liderlik rolü, Türkiye'nin küresel aktör olma sürecine önemli katkılar sağlayabilir. Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içindeki liderlik kapasitesini geliştirmesi, uluslararası sistemdeki etki alanını genişleterek küresel bir aktör olma hedefine ulaşmasını destekleyebilir.

Uluslararası ilişkiler teorileri perspektifinden bakıldığında, devletlerin küresel aktör olma süreçleri ekonomik güç, diplomatik etkinlik, askeri kapasite ve kültürel etki gibi faktörlere bağlıdır (Waltz, 1979). Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderliği, ülkenin ekonomik gücünü artırarak küresel aktör olma potansiyelini güçlendirebilir. Özellikle ECO'nun 650 milyonluk bir nüfusa ve 5 trilyon dolarlık bir ekonomik hac-

me ulaşma potansiyeli Türkiye'nin küresel ekonomideki ağırlığını artırabilir. Bu ekonomik güç, Türkiye'nin uluslararası ekonomik ilişkilerdeki etkinliğini genişleterek küresel ekonomik yönetim süreçlerinde daha aktif rol oynamasını sağlayabilir. Ayrıca Türkiye'nin ECO içindeki ticaret ve yatırım ilişkilerini geliştirmesi, ülkenin ekonomik bağımlılığını çeşitlendirerek küresel ekonomik şoklara karşı direncini artırabilir. Kalaycıoğlu ve Erdem (2023), Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderliğinin, ülkenin küresel ekonomik sistemdeki konumunu güçlendirerek küresel bir ekonomik aktör olma sürecini hızlandırabileceğini vurgulamaktadırlar.

Diplomasi, uluslararası ilişkilerde küresel aktör olmanın en önemli araçlarından biridir. Türkiye'nin ECO içindeki çok taraflı diplomasi pratikleri, ülkenin diplomasi kapasitesini geliştirerek küresel aktör olma sürecine katkıda bulunabilir. Özellikle ECO üyesi ülkelerle geliştirilen diplomatik işbirlikleri, Türkiye'nin uluslararası platformlardaki etkinliğini artırabilir. Bu bağlamda ECO Zirvelerine, Bakanlar Konseyi toplantılarına ve teknik komite çalışmalarına aktif katılım Türkiye'nin bölgesel diplomasi kapasitesini güçlendirebilir. Ayrıca ECO üyesi ülkelerle ortak dış politika pozisyonlarının geliştirilmesi, Türkiye'nin uluslararası arena da daha etkin temsil edilmesini sağlayabilir. Özellikle BM, DTÖ ve diğer uluslararası kuruluşlarda ECO'nun ortak çıkarlarının savunulması Türkiye'nin küresel diplomasi süreçlerindeki etkisini artırabilir. Çetin ve Kartal (2023), Türkiye'nin ECO içindeki diplomatik liderliğinin, ülkenin uluslararası ilişkilerdeki etkinliğini artırarak küresel bir diplomatik aktör olma sürecini destekleyebileceğini belirtmektedirler.

Uluslararası güvenlik, küresel aktörlerin etki alanlarını belirleyen bir diğer önemli faktördür. Türkiye'nin ECO içindeki güvenlik işbirlikleri, ülkenin bölgesel güvenlik politikalarını şekillendirme kapasitesini artırabilir ve küresel güvenlik mimarisindeki rolünü güçlendirebilir. Özellikle terörizm, organize suçlar, uyuşturucu kaçakçılığı ve sınır güvenliği gibi konularda ECO üyesi ülkelerle geliştirilecek işbirlikleri Türkiye'nin bölgesel güvenlik ortamını şekillendirme kapasitesini artırabilir. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası güvenlik politikalarındaki etkinliğini genişleterek küresel bir güvenlik aktörü olma potansiyelini güçlendirebilir. Ayrıca ECO üyesi ülkelerle ortak askeri tatbikatlar ve savunma sanayii işbirlikleri, Türkiye'nin bölgesel savunma kapasitesini geliştirerek küresel savunma ekosistemindeki etkinliğini artırabilir. Aydın ve Özcan (2023), Türkiye'nin ECO içindeki güvenlik işbirliklerinin, ülkenin bölgesel istikrara katkısını artırarak küresel güvenlik mimarisindeki rolünü güçlendirebileceğini vurgulamaktadırlar.

Kültürel etki, küresel aktörlerin yumuşak güç kapasitelerini belirleyen önemli bir bileşendir. Türkiye'nin ECO içindeki kültürel işbirlikleri, ülkenin bölgesel kültürel etkisini artırarak küresel bir kültürel aktör olma

potansiyelini güçlendirebilir. Özellikle ortak tarihsel ve kültürel bağlar, Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle kültürel işbirliğini geliştirmesine olanak tanımaktadır. Türkiye'nin eğitim, sanat, edebiyat, medya ve turizm gibi alanlarda ECO üyesi ülkelerle geliştireceği işbirlikleri, ülkenin bölgesel kültürel etkisini artırabilir. Bu durum, Türkiye'nin yumuşak güç kapasitesini geliştirerek küresel kültürel diplomasi süreçlerindeki etkinliğini artırabilir. Demirtaş ve Yılmaz (2023), Türkiye'nin ECO içindeki kültürel işbirliklerinin, ülkenin yumuşak güç kapasitesini geliştirerek küresel bir kültürel aktör olma sürecini destekleyebileceğini belirtmektedirler.

Uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya dönüşmeye başlaması, bölgesel işbirliği platformlarının stratejik önemini artırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içindeki liderlik kapasitesini geliştirmesi, ülkenin uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirebilir ve küresel bir aktör olma potansiyelini artırabilir. Özellikle ECO'nun potansiyel bir ekonomik blok olarak gelişmesi, Türkiye'nin küresel ekonomik sistemdeki ağırlığını artırabilir ve uluslararası ekonomik ilişkilerdeki etkinliğini genişletebilir. Ayrıca ECO çerçevesinde geliştirilecek çok taraflı diplomasi mekanizmaları, Türkiye'nin küresel diplomasi süreçlerindeki rolünü güçlendirebilir. Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içindeki liderlik kapasitesini geliştirmesi, ülkenin uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirerek küresel bir aktör olma hedefine ulaşmasını destekleyebilir. Keohane ve Nye (2001), bölgesel işbirliği mekanizmalarının, küresel aktörlerin uluslararası sistemdeki etkinliğini artırmada kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadırlar.

6.11. Türkiye'nin ECO İçindeki Stratejik Konumu ve Gelecek Perspektifi

Türkiye'nin coğrafi konumu, siyasi istikrarı ve ekonomik gücü ülkenin ECO içindeki stratejik önemini artıran temel faktörler arasında yer almaktadır (Krugman, 1996). Türkiye, Avrupa ile Asya arasında bir köprü görevi görmesi sayesinde, ECO üyesi ülkeler için Batı pazarlarına açılan bir geçiş noktası olarak konumlanmaktadır. Bu jeostratejik konum, Türkiye'yi ECO içinde kritik bir aktör haline getirmektedir. Özellikle Türkiye'nin AB ile olan Gümrük Birliği anlaşması, ECO ülkelerinin Avrupa pazarlarına erişimini kolaylaştırabilecek bir avantaj sunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin G20, NATO ve diğer uluslararası kuruluşlardaki üyelikleri ECO'nun küresel ekonomik ve politik sistemle entegrasyonunu destekleyebilir. Bu bağlamda Türkiye'nin uluslararası bağlantıları, ECO içindeki stratejik önemini artırmaktadır.

Araştırmanın bulguları, Türkiye'nin ECO içindeki stratejik konumunu daha etkin kullanarak teşkilatın küresel ekonomik sistemle daha güçlü bir entegrasyon sağlamasına katkıda bulunabileceğini göstermektedir. Özellikle Türkiye'nin ulaştırma, enerji ve finans sektörlerinde gerçekle-

tireceği yatırımlar ECO içindeki bölgesel ekonomik işbirliğini derinleştirebilir ve teşkilatın uluslararası arenadaki etkisini artırabilir (Özdemir, 2013). Türkiye'nin ECO içindeki stratejik konumunu etkin kullanması, teşkilatın küresel ekonomik sistemdeki rekabet gücünü artırabilir ve üye ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandırabilir. Özellikle Türkiye'nin Orta Koridor projesi, ECO ülkelerinin Avrupa pazarlarına erişimini kolaylaştırabilir ve bölgesel ticaret hacmini artırabilir. Ayrıca Türkiye'nin enerji transit koridorları üzerindeki stratejik konumu, ECO ülkelerinin enerji kaynaklarının küresel pazarlara ulaştırılmasını sağlayabilir ve bölgesel enerji güvenliğini artırabilir. Yılmaz ve Akyüz (2023), Türkiye'nin Orta Koridor projesinin, ECO ülkeleriyle ticareti %20-25 oranında artırdığını ve bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandırabileceğini tahmin etmektedirler.

Bununla birlikte, Türkiye'nin ECO içindeki gelecekteki rolü, üye ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik istikrarla doğrudan ilişkilidir. ECO bölgesindeki siyasi istikrarsızlıklar, güvenlik sorunları ve ekonomik kırılganlıklar teşkilatın işbirliği potansiyelini sınırlandırabilmektedir. Özellikle Afganistan'daki siyasi istikrarsızlık, İran'ın uluslararası yaptırımlar nedeniyle yaşadığı ekonomik zorluklar ve Pakistan'ın iç güvenlik sorunları ECO içindeki işbirliği süreçlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu durum, Türkiye'nin ECO içindeki liderlik rolünü zorlaştırabilir ve teşkilatın ekonomik entegrasyon hedeflerine ulaşmasını sınırlandırabilir. Bu bağlamda Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle siyasi diyalogunu güçlendirmesi ve bölgesel istikrarı destekleyici girişimlerde bulunması gerekmektedir. Araştırmanın sonuçları, Türkiye'nin bölgesel liderlik pozisyonunu güçlendirmek için ECO üyesi ülkelerle ortak politika mekanizmaları geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Bhagwati, 2004).

Bu çerçevede, Türkiye'nin ECO içindeki stratejik konumunu daha verimli kullanarak teşkilatın bölgesel ve küresel düzeyde daha etkin hale gelmesini sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Özellikle Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik ve diplomatik liderliğini güçlendirmesi, teşkilatın kurumsal kapasitesini artırabilir ve bölgesel entegrasyon süreçlerini hızlandırabilir. Bu bağlamda Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek ECO 2030 Stratejik Vizyonu, teşkilatın gelecekteki yönelimini belirleyebilir ve üye ülkeler arasındaki işbirliği süreçlerini derinleştirebilir. Ayrıca Türkiye'nin ECO içindeki liderlik kapasitesini geliştirmesi, bölgesel istikrarı güçlendirerek üye ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerini destekleyebilir. Demirtaş ve Kılıç (2023), Türkiye'nin ECO içindeki stratejik konumunu etkin kullanmasının, teşkilatın küresel ekonomik sistemdeki rekabet gücünü artırabileceğini ve bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandırabileceğini vurgulamaktadırlar.

7. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) içindeki ekonomik, diplomatik ve stratejik rolünü liberal uluslararası ilişkiler teorisi perspektifinden ele alarak bölgesel entegrasyon süreçlerinin ülkenin küresel aktör olma hedefine nasıl katkıda bulunabileceğini analiz etmiştir. Araştırmanın bulguları, Türkiye'nin ECO içindeki liderlik rolünü güçlendirmesinin ve teşkilatın kurumsal kapasitesini geliştirmesinin, hem bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştireceğini hem de Türkiye'nin uluslararası sistemdeki etkinliğini artıracaklarını göstermektedir (Keohane ve Nye, 2001). ECO'nun potansiyel olarak 650 milyonluk bir nüfusa ve 5 trilyon dolarlık bir ekonomik hacme ulaşabileceği değerlendirildiğinde, Türkiye'nin bu teşkilat aracılığıyla küresel bir aktör olma hedeflerine daha kolay ulaşabileceği anlaşılmaktadır (Kalaycıoğlu, 2018).

Çalışma, liberal uluslararası ilişkiler teorisinin karşılıklı bağımlılık, ekonomik işbirliği ve kurumsal yönetim perspektiflerini kullanarak Türkiye'nin ECO içindeki stratejik konumunu analiz etmiştir. Liberal teoriye göre, devletlerarası ekonomik entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri uluslararası işbirliğini teşvik etmekte ve çatışma riskini azaltmaktadır (Moravcsik, 1997). Bu bağlamda Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle geliştireceği ticaret, yatırım ve finansal işbirlikleri karşılıklı bağımlılığı artırarak bölgesel istikrara katkıda bulunabilir. Aynı zamanda bu işbirlikleri Türkiye'nin ekonomik ve diplomasi kapasitesini genişleterek küresel aktör olma sürecini hızlandırabilir. Özdemir (2013), Türkiye'nin ECO çerçevesinde geliştireceği ekonomik işbirliklerinin, ülkenin bölgesel ve küresel düzeydeki stratejik önemini artırabileceğini vurgulamaktadır.

ECO üyesi ülkeler arasındaki ticaret hacminin artırılması, bölgesel entegrasyonun derinleştirilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Mevcut durumda, ECO içi ticaret, üye ülkelerin toplam dış ticaretinin yalnızca %10'unu oluşturmaktadır. Bu oran, AB'deki %60 ve ASEAN'daki %25 gibi diğer bölgesel entegrasyon örnekleriyle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür (Sharma ve Sen, 2020). Türkiye'nin öncülüğünde geliştirilecek serbest ticaret anlaşmaları, gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi ve lojistik altyapının güçlendirilmesi ECO içi ticareti artırarak bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirebilir. ECO Ticaret Anlaşması'nın (ECOTA) tam olarak uygulanması ve tarife dışı engellerin azaltılması, teşkilat içindeki ticaret hacmini önemli ölçüde artırabilir (Kaya ve Ersoy, 2023). Bu bağlamda Türkiye'nin ECO içindeki ticaret politikalarını daha kapsamlı hale getirerek üye ülkeler arasında ortak gümrük anlaşmaları ve ticaret kolaylaştırıcı mekanizmalar oluşturması teşkilatın ekonomik etkinliğini güçlendirebilir.

Türkiye'nin ECO içindeki jeostratejik konumu, teşkilatın Batı dünyası ile entegrasyonunu kolaylaştıran önemli bir faktördür. Türkiye'nin Avru-

pa ile Asya arasındaki köprü konumu, ECO ülkelerinin küresel pazarlara erişimini sağlamakta ve teşkilatın uluslararası ekonomik sistemle bütünleşmesini desteklemektedir (Krugman, 1996). Özellikle Orta Koridor projesi, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı ve İstanbul-Tahran-İslamabad demiryolu projesi gibi ulaştırma girişimleri ECO ülkeleri arasındaki ticaret maliyetlerini azaltarak bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandırabilir. Türk ve Çelik (2023), ECO Lojistik Ağının geliştirilmesinin, teşkilat içindeki ticaret hacmini beş yıl içinde iki katına çıkarabileceğini ve bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirebileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin lojistik ve altyapı yatırımlarını artırması, ECO ülkelerinin uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştırarak teşkilatın küresel ekonomi ile entegrasyonunu destekleyebilir.

Enerji sektörü, ECO üyesi ülkeler arasındaki stratejik işbirliği alanlarından biridir. ECO bölgesi, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır (Pamir, 2007). Türkiye, hem enerji üreticisi ülkeler (İran, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan) hem de tüketici ülkeler (Pakistan, Afganistan) arasında bir köprü görevi görmektedir. Bu stratejik konum, Türkiye'ye ECO içindeki enerji işbirliği süreçlerinde liderlik rolü üstlenme imkânı sunmaktadır. TANAP ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hatları gibi projeler ECO ülkelerinin enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında kritik bir rol oynamakta ve bölgesel enerji işbirliğini güçlendirmektedir. Biresselioglu (2011), ECO ülkelerinin enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden küresel pazarlara ulaştırılmasının, hem bölgesel enerji güvenliğini artıracığını hem de Türkiye'nin jeostratejik önemini pekiştireceğini vurgulamaktadır.

Finansal işbirlikleri, ECO'nun bölgesel entegrasyon sürecini derinleştirebilecek önemli alanlardan biridir. Türkiye'nin gelişmiş bankacılık sektörü ve finans sistemi, ECO ülkeleri için örnek teşkil edebilir ve bölgesel finansal entegrasyonu destekleyebilir. Özellikle Türkiye'nin öncülüğünde kurulabilecek bir ECO Kalkınma Bankası, bölgesel altyapı projelerinin ve yatırımların finansmanını kolaylaştırarak ECO ülkelerinin ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandırabilir (Kasapoğlu ve Duman, 2020). Ayrıca ortak ödeme sistemleri, dijital finans platformları ve sermaye piyasası entegrasyonu gibi finansal işbirlikleri, ECO içindeki ekonomik işlemleri kolaylaştırabilir ve bölgesel ticareti güçlendirebilir. Türkiye'nin İstanbul Finans Merkezi projesi, ECO ülkeleri için bölgesel bir finans merkezi olarak hizmet edebilir ve teşkilatın uluslararası finans sistemine entegrasyonunu destekleyebilir (Karaçam ve Ekinci, 2023).

Çok taraflı diplomasi, Türkiye'nin ECO içindeki liderlik rolünü güçlendirmesi için önemli bir araçtır. Liberal teoriye göre, çok taraflı diplomasi pratikleri, devletlerin dış politika hedeflerini gerçekleştirmelerini kolaylaştırmakta ve uluslararası işbirliğini teşvik etmektedir (Keohane ve Nye,

2001). Türkiye'nin ECO Zirveleri, Bakanlar Konseyi toplantıları ve teknik komite çalışmalarındaki aktif katılımı teşkilatın kurumsal kapasitesini güçlendirmekte ve üye ülkeler arasındaki işbirliğini derinleştirmektedir. Ayrıca Türkiye'nin G20, AB ve NATO gibi uluslararası platformlardaki deneyimlerini ECO'ya aktarması teşkilatın diplomatik kapasitesini geliştirebilir. Demirtaş ve Aydın (2023), Türkiye'nin ECO içindeki diplomasi pratiklerini güçlendirmesinin, teşkilatın uluslararası görünürlüğünü artıracaklarını ve küresel ekonomik sistemle entegrasyonunu hızlandıracaklarını belirtmektedir.

Dijital ekonomi ve teknolojik işbirliği, ECO'nun geleceği için stratejik öneme sahip alanlar arasında yer almaktadır. Küresel ekonominin dijitalleşme sürecinde bölgesel işbirliği platformları üye ülkelerin dijital dönüşümüne katkıda bulunabilir (Castells, 2000). Türkiye'nin e-ticaret, fintech, yapay zekâ ve dijital altyapı alanlarındaki deneyimlerini ECO ülkeleriyle paylaşması teşkilatın dijital ekonomiye entegrasyonunu kolaylaştırabilir. Özellikle bir ECO Dijital Ekonomi Stratejisi geliştirilmesi, üye ülkelerin dijital dönüşüm süreçlerini hızlandırabilir ve teşkilatın küresel dijital ekonomideki rekabet gücünü artırabilir. Akın ve Demirhan (2023), Türkiye'nin ECO içindeki dijital liderliğinin, teşkilatın teknolojik kapasitesini artırarak küresel dijital ekonomiye entegrasyonunu hızlandırabileceğini vurgulamaktadır.

Türkiye'nin uluslararası sistemde küresel bir aktör olma hedefi, ECO içindeki liderlik rolünü güçlendirmesiyle desteklenebilir. Küresel aktörlük, bir devletin uluslararası politikaları etkileme, şekillendirme ve yönlendirme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Brzezinski, 2012). ECO gibi potansiyeli yüksek bir bölgesel örgütün etkin liderliği, Türkiye'nin küresel aktör olma sürecine önemli katkılar sağlayabilir. Özellikle Avrasya bölgesindeki jeopolitik ve jeoekonomik etkinliğin artması, Türkiye'nin küresel güç dengelerinde daha etkili bir konuma ulaşmasını sağlayabilir (Kalaycıoğlu, 2018). Ayrıca ECO'nun kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi ve teşkilatın uluslararası ekonomik sistemle daha güçlü entegrasyonu Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeydeki stratejik önemini pekiştirebilir. Akın ve Kartal (2023), Türkiye'nin ECO içindeki liderlik rolünün "bölgesel ve küresel" düzeyde etkinliğini artırarak uluslararası sistemde daha güçlü bir konuma ulaşmasını sağlayabileceğini belirtmektedir.

Araştırmanın bulguları, Türkiye'nin ECO içindeki etkinliğini artırabilmesi için teşkilatın kurumsal yapısını güçlendirmeye ve karar alma mekanizmalarını daha etkin hale getirmeye yönelik adımlar atması gerektiğini göstermektedir. ECO'nun AB ve ASEAN gibi daha kurumsallaşmış bölgesel örgütlerle karşılaştırıldığında, kurumsal kapasitesinin sınırlı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin öncülüğünde gerçekleştirilecek kurumsal reformlar, ECO'nun işbirliği kapasitesini artırabilir ve teşkilatın

bölgesel ve küresel düzeydeki etkinliğini güçlendirebilir. Özellikle ECO Sekretaryası'nın güçlendirilmesi, teknik komitelerin etkinleştirilmesi ve karar alma mekanizmalarının iyileştirilmesi teşkilatın işbirliği projelerini hayata geçirme kapasitesini artırabilir (Aydın ve Çetin, 2022). Bu kurumsal reformlar, ECO'nun bölgesel ekonomik entegrasyon sürecini hızlandırarak teşkilatın küresel ekonomik sistemdeki rekabet gücünü artırabilir.

ECO üyesi ülkeler arasındaki siyasi farklılıklar ve dış politika önceliklerinin çeşitliliği, teşkilatın işbirliği potansiyelini tam anlamıyla kullanmasını engelleyebilmektedir. Özellikle İran'ın uluslararası yaptırımlar nedeniyle yaşadığı ekonomik izolasyon, Afganistan'daki siyasi istikrarsızlık ve Pakistan'ın iç güvenlik sorunları ECO içindeki işbirliği süreçlerini yavaşlatabilmektedir. Türkiye'nin pragmatik ve çok yönlü dış politika yaklaşımı bu farklılıkları yönetmede bir avantaj sağlayabilir (Kirişçi, 2009). Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle siyasi diyalogunu güçlendirmesi ve ortak çıkarlar temelinde işbirliği alanlarını genişletmesi teşkilatın bölgesel ve küresel düzeydeki etkinliğini artırabilir.

Kültürel ve akademik işbirliklerinin güçlendirilmesi, ECO'nun bölgesel entegrasyon sürecinin sosyal temellerini oluşturabilir. Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle paylaştığı ortak tarihsel ve kültürel bağlar, teşkilat içindeki işbirliğinin derinleştirilmesi için önemli bir zemin sunmaktadır (Berkes, 2013). Özellikle eğitim, bilim, kültür ve sanat alanlarında geliştirilecek ortak projeler ECO ülkeleri arasındaki sosyal ve kültürel bağları güçlendirerek teşkilat içindeki dayanışmayı artırabilir. Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulacak öğrenci değişim programları, akademik işbirliği projeleri ve kültürel etkinlikler teşkilatın yumuşak güç kapasitesini geliştirerek bölgesel kimliğin güçlenmesine katkıda bulunabilir. Bu tür işbirlikleri, ECO'nun yalnızca ekonomik bir entegrasyon platformu olmaktan çıkarak sosyal ve kültürel boyutları da kapsayan daha bütüncül bir bölgesel örgüt haline gelmesini sağlayabilir.

Sürdürülebilir kalkınma ve çevre politikaları ECO'nun gelecekteki önceliklerinden biri olmalıdır. Özellikle iklim değişikliği, su kaynaklarının yönetimi, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji gibi konularda geliştirilecek ortak stratejiler teşkilatın küresel sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunmasını sağlayabilir (Biresselioglu, 2011). Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulacak bir ECO Yeşil Büyüme Stratejisi, üye ülkelerin sürdürülebilir kalkınma politikalarını koordine ederek bölgesel çevre yönetişimini güçlendirebilir. Bu bağlamda yenilenebilir enerji projelerinin geliştirilmesi, çevre dostu teknolojilerin yaygınlaştırılması ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesi ECO bölgesinin ekonomik büyümesini çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu hale getirebilir.

Gıda güvenliği ve tarımsal kalkınma ECO ülkeleri için önem taşıyan diğer bir işbirliği alanıdır. Bölge ülkelerinin ekonomilerinde tarım sektörünün önemi düşünüldüğünde, bu alandaki işbirliğinin geliştirilmesi kırsal kalkınmaya ve yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunabilir (Sen, 1999). Türkiye'nin tarımsal modernizasyon, sulama teknolojileri, tohum ıslahı ve gıda işleme alanlarındaki deneyimlerini ECO ülkeleriyle paylaşması, bölgesel tarım sektörünün verimliliğini artırabilir. Ortak araştırma projeleri, teknoloji transferi ve tarımsal eğitim programları bölgesel gıda güvenliğini güçlendirerek ECO ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasını destekleyebilir. Yıldırım (2019), Türkiye'nin ECO içindeki tarımsal işbirliklerinin, teşkilatın gıda güvenliğini artırarak bölgesel kalkınmaya önemli katkılar sağlayabileceğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak; Türkiye'nin ECO içindeki rolünü güçlendirmesi ve teşkilatın bölgesel entegrasyon süreçlerini derinleştirilmesi ülkenin küresel bir aktör olma hedeflerine ulaşmasında stratejik bir adım olabilir. Liberal teorinin öngördüğü karşılıklı bağımlılık ve işbirliği çerçevesinde Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle ticaret, yatırım, enerji, finans ve teknoloji alanlarında daha kapsamlı işbirlikleri geliştirmesi, hem bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandırabilir hem de Türkiye'nin uluslararası sistemdeki etkinliğini artırabilir (Keohane ve Nye, 2001). ECO'nun potansiyel bir ekonomik blok olarak geliştirilmesi, Türkiye'nin küresel ekonomik sistemdeki ağırlığını artırarak uluslararası ilişkilerde daha etkili bir aktör olmasını sağlayabilir. Ayrıca ECO çerçevesinde kurulacak çok boyutlu ilişkiler ağı, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki manevra alanını genişleterek küresel aktör olma sürecini hızlandırabilir. Bu bağlamda ECO, Türkiye'nin küresel hedeflerine ulaşmasında stratejik bir platform olarak değerlendirilebilir ve ülkenin dış politika öncelikleri arasında daha merkezi bir konuma yerleştirilebilir (Davutoğlu, 2001).

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business.
- Acar, A. (2003). *İşletme Yönetimi*. Beta Yayıncılık.
- Akman, G. (2017). *Yenilikçi İş Modelleri*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Aktan, C. C. (2013). *Uluslararası Ekonomik Örgütler*. Seçkin Yayıncılık.
- Alma, S. (2022). *Yenilikçilik ve Rekabetçilik*. Umut Yayınları.
- Altan, S. (2006). *Girişimcilik ve Yenilikçilik*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıboğan, D. Ü. (2019). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İnkılap Kitabevi.
- Balassa, B. (1961). *The Theory of Economic Integration*. Homewood.
- Baldwin, R. E. (2016). *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*. Harvard University Press.
- Baran, Z. (2010). *The New Silk Road: Energy and Trade in Eurasia*. Hudson Institute Press.
- Becerra, M. ve Badrinarayanan, V. (2016). *Value Creation: The Definitive Guide to Business Models*. Springer.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bhagwati, J. (2004). *In Defense of Globalization*. Oxford University Press.
- Brown, T. (2008). *Change by Design: How Design Thinking Creates New Alternatives for Business and Society*. HarperBusiness.
- Brzezinski, Z. (2012). *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*. Basic Books.
- Bull, H. (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. Macmillan.
- Carr, E. H. (1939). *The Twenty Years’ Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. Macmillan.
- Castells, M. (2000). *The Information Age: Economy, Society, and Culture, Volume I: The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell.
- Çetin, M. (2020). *Küresel Ekonomi ve Rekabet*. Savaş Yayınları.
- Çevik, S. (2014). *Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye*. Seçkin Yayıncılık.
- Christensen, C. M. (1997). *The Innovator’s Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*. Harvard Business Review Press.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*. Küre Yayınları.
- Demirkan, H. (2013). *Müzakere Teknikleri*. Nisan Yayıncılık.
- Drucker, P. F. (1999). *Management Challenges for the 21st Century*. Harper Business.
- Erkan, H. ve Şentürk, M. (2004). *Ekonomik Entegrasyon ve Bölgesel Kalkınma*. Alkım Yayınevi.

- Ertürk, A. (2016). *Stratejik Planlama*. Asil Yayın Dağıtım.
- Friedman, T. L. (2005). *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*. Farrar, Straus and Giroux.
- Gökdere, A. (2012). *Bölgesel Ekonomik Birleşmeler ve Kalkınma*. Turhan Kitabevi.
- Güler, A. (2015). *Yönetim ve Organizasyon*. İstiklal Yayınları.
- Güler, M. (2021). *Sürdürülebilir Kalkınma ve İnovasyon*. Yerel Yayınlar.
- Huntington, S. P. (1999). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster.
- Huntington, S. P. (2011). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (2nd ed.). Simon & Schuster.
- Kafadar, O. (2012). *Pazarlama Stratejileri*. Seçkin Yayıncılık.
- Kagan, R. (2018). *The Jungle Grows Back: America and Our Imperiled World*. Alfred A. Knopf.
- Kalaycıoğlu, S. (2018). *Bölgesel Ekonomik İşbirlikleri ve Türkiye*. İmge Kitabevi.
- Karatay, M. (2019). *İnovasyon ve Girişimcilik*. Anı Yayıncılık.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (2001). *Power and Interdependence*. Longman.
- Kıbaroğlu, A. (2002). *Ekonomik ve Siyasal İşbirliği Örgütleri*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kirişçi, K. (2009). *Türkiye'nin Dış Politikası ve Bölgesel İlişkileri*. Boyut Yayınları.
- Korkmaz, H. (2011). *İnovasyon Yönetimi*. Türkmen Kitabevi.
- Kotler, P. (2004). *Pazarlama Yönetimi*. Pearson.
- Kramer, H. (2000). *A Changing Turkey: The Challenge to Europe and the United States*. Brookings Institution Press.
- Krugman, P. (1996). *Pop Internationalism*. MIT Press.
- Moravcsik, A. (1997). *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Cornell University Press.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Nye, J. S. (2011). *The Future of Power*. PublicAffairs.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press.
- Öztürk, M. (2005). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Paul, R. (2010). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. Harper & Row.
- Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.
- Porter, M. E. (1998). *On Competition*. Harvard Business School Press.
- Ricardo, D. (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. John Murray.
- Schumpeter, J. A. (2003). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harper Business.

- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Knopf.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. W.W. Norton & Company.
- Şahin, F. (2018). *Ekonomik Gelişme ve Teknoloji Politikaları*. Ekin Yayınları.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press.
- Yıldırım, A. (2014). *Sosyal Sorumluluk ve İnovasyon*. Ütopya Yayınları.
- Yüce, E. (2023). *Teknoloji Yönetimi*. Açık Kitap Yayınları.
- Makaleler:
- Ahmedi, K. ve Zafar, M. (2022). Bölgesel ekonomik entegrasyonun sanayi politikalarına etkisi: ECO örneği. *Uluslararası Ekonomi Dergisi*, 12(3), 145-162.
- Akçay, B. ve Demirhan, E. (2022). ECO içinde teknoloji ve inovasyon merkezleri: Bölgesel kalkınma için bir model önerisi. *Teknoloji ve İnovasyon Dergisi*, 8(2), 112-128.
- Akın, M. ve Demir, S. (2023). ECO ülkeleri arasında ticaret engellerinin azaltılması ve ekonomik etkiler. *Uluslararası Ticaret Araştırmaları*, 15(1), 78-95.
- Akın, M. ve Demirhan, A. (2023). Türkiye'nin ECO içindeki dijital dönüşüm liderliği ve teknolojik entegrasyona etkileri. *Dijital Dönüşüm Çalışmaları*, 7(2), 112-130.
- Akın, M. ve Demirtaş, O. (2023). ECO'nun uluslararası görünürlüğünün artırılmasında Türkiye'nin rolü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 20(2), 145-163.
- Akın, M. ve Kaya, Y. (2023). ECO ülkeleri arasında e-ticaret ve fintech alanlarında işbirliği potansiyeli. *Dijital Ekonomi Araştırmaları*, 5(1), 45-62.
- Akın, M. ve Kartal, Z. (2023). Türkiye'nin bölgesel liderlik kapasitesi ve küresel aktörlük potansiyeli: ECO örneği. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 14(3), 78-95.
- Akın, M. ve Yılmaz, C. (2023). Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderlik rolü: Liberal teorik perspektif. *Uluslararası Ekonomi Politik*, 18(2), 112-130.
- Aras, B. ve Fidan, H. (2009). Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination. *New Perspectives on Turkey*, 40, 193-215.
- Arslan, K. ve Kahraman, M. (2022). Türkiye'nin çok taraflı diplomasisi ve ECO'nun küresel sisteme entegrasyonu. *Dış Politika Analizi*, 7(2), 89-107.
- Aydın, M. (2018). ECO'nun potansiyel gücü ve bölgesel entegrasyon perspektifi. *Avrasya Araştırmaları*, 9(1), 67-85.
- Aydın, M. ve Aras, B. (2004). Türkiye'nin Orta Asya politikalarının değerlendirilmesi. *Bilgi*, 30, 21-41.
- Aydın, M. ve Aras, B. (2016). Turkish policy toward the wider Black Sea and the EU connection. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18(3), 319-334.

- Aydın, M. ve Çetin, S. (2022). ECO'nun kurumsal reformu ve bölgesel entegrasyon potansiyeli. *Bölgesel Çalışmalar*, 10(2), 67-85.
- Aydın, M. ve Özcan, M. (2023). Türkiye'nin ECO içindeki güvenlik işbirliklerinin bölgesel istikrara etkileri. *Güvenlik Çalışmaları*, 12(1), 45-63.
- Barney, J. B. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
- Bell, J. (1999). Technology and Growth: New considerations on the directions of Research. *Research Policy*, 28(3), 305-316.
- Bilgin, P. (2009). The international political "sociology of a not so international discipline". *International Political Sociology*, 3(3), 338-342.
- Biresselioglu, M. E. (2011). Turkey's transforming relations with the Arab world: The impact of regional power realignments. *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 67-84.
- Biresselioglu, M. E. (2022). ECO bölgesinde yenilenebilir enerji potansiyeli ve sürdürülebilir enerji işbirliği. *Enerji Politikaları Dergisi*, 8(2), 56-72.
- Çalışkan, M. (2015). Teknoloji ve İnovasyon Yönetimi. *Türk Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 23, 45-60.
- Çetin, M. (2022). Veri Analitiği ve İş Kararları. *İstatistik ve İşletme Dergisi*, 19(1), 12-25.
- Çetin, M. ve Aydın, S. (2022). ECO'nun ekonomik potansiyeli ve bölgesel entegrasyon stratejileri. *Uluslararası Ekonomi Araştırmaları*, 8(3), 128-145.
- Çetin, M. ve Kartal, Z. (2023). Türkiye'nin diplomasi kapasitesi ve ECO üzerinden küresel etki alanının genişletilmesi. *Diplomasi Araştırmaları*, 9(1), 34-52.
- Chen, J. (2016). Factors affecting technology transfer. *Technovation*, 49-50, 58-67.
- Cohen, W. M. ve Levinthal, D. A. (1990). Absorptive Capacity: A New Perspective on Learning and Innovation. *Administrative Science Quarterly*, 35(1), 128-152.
- Davis, S. (2015). Globalization and Its Impact on the Economy. *Global Economy Journal*, 15(1), 1-14.
- Demirbaş, D. ve Karagöz, M. (2023). ECO ülkeleri arasında serbest ticaret potansiyeli ve ekonomik etkileri. *Ticaret Politikaları Dergisi*, 10(1), 45-63.
- Demirtaş, O. ve Aydın, F. (2023). Türkiye'nin ECO içindeki liderlik rolünün uluslararası örgütlerle ilişkilere etkisi. *Bölgesel Çalışmalar*, 15(2), 89-105.
- Demirtaş, O. ve Kılıç, M. (2023). ECO ülkeleri arasındaki ticaret ilişkilerinin güçlendirilmesi: Fırsatlar ve zorluklar. *Uluslararası Ticaret ve Finans Dergisi*, 12(1), 78-94.
- Demirtaş, O. ve Yılmaz, S. (2023). Türkiye'nin uluslararası örgütlerdeki tecrübesinin ECO'ya aktarılması. *Uluslararası Örgütler Dergisi*, 8(1), 67-85.
- Enkel, E., Gassmann, O., ve Chesbrough, H. (2009). Open R&D and open innovation: exploring the phenomenon. *R&D Management*, 39(4), 311-316.
- Ercan, N. (2021). Sosyal Medya ve İşletmeler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 23-40.

- Erdem, S. (2018). Yenilikçi İş Modelleri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 76-88.
- Erdem, S. ve Bilgin, H. (2023). Türkiye'nin ECO üyesi ülkelerle ikili ilişkilerinin bölgesel entegrasyona etkileri. *Dış Politika Araştırmaları*, 11(1), 45-62.
- Ergüvenç, F. ve Ülengin, B. (2023). Türkiye'nin ECO içinde güçlendirdiği ekonomik ve politik bağların bölgesel istikrara etkisi. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 57-76.
- Ertaş, Y. ve Kaya, M. (2022). Türkiye'nin ECO liderliği ve bölgesel ekonomik entegrasyon potansiyeli. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 5(1), 89-106.
- Eşiyok, B. A. ve Sekmen, Ö. (2021). ECO ülkeleri arasında ticaret maliyetlerinin azaltılması: Lojistik altyapı yatırımlarının rolü. *Bölgesel Kalkınma Dergisi*, 9(2), 112-130.
- Galende, J. ve González, P. (2004). Innovation in SMEs: An empirical study. *International Journal of Technology Management*, 27(5), 458-473.
- Gans, J. S. ve Stern, S. (2010). The product market and the market for "ideas": commercialization strategies for technology entrepreneurs. *Industrial Research Institute*, 31(2), 1-23.
- Grant, R. M. (2010). Prospering in Dynamically Competitive Environments. *Strategic Management Journal*, 31(8), 832-853.
- Gürzel, A. (2014). Turkey's role as a regional and global player and its power capacity: Turkey's engagement with other emerging states. *Revista de Sociologia e Política*, 22(50), 95-105.
- Johnson, B. (2010). The role of innovation in creating competitive advantage. *Journal of Business Research*, 63(6), 641-647.
- Kalaycıoğlu, E. ve Erdem, S. (2023). Türkiye'nin ECO liderliğinin küresel ekonomik sistem üzerindeki etkileri. *Küresel Ekonomi Araştırmaları*, 7(1), 34-52.
- Kalan, M. ve İyidir, K. (2012). Çalışan Performansı ve Örgütsel Bağlılık. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 45-58.
- Karaçam, H. ve Ekinci, R. (2023). ECO bölgesinde dijital finans işbirliği: Fırsatlar ve zorluklar. *Fintech Araştırmaları*, 4(2), 78-95.
- Kartal, Z. ve Çetin, M. (2023). Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik ve teknolojik liderliğinin küresel rekabet gücüne etkileri. *Uluslararası Rekabet Araştırmaları*, 11(2), 45-63.
- Kartal, Z. ve Demir, Y. (2023). ECO bölgesinde sürdürülebilir ekonomik büyüme stratejileri. *Bölgesel Kalkınma Dergisi*, 11(1), 56-74.
- Kartal, Z. ve Demirtaş, O. (2023). ECO'nun alternatif bir ekonomik blok olarak gelişiminde Türkiye'nin rolü. *Uluslararası Ekonomik Sistemler*, 14(1), 77-95.
- Kartal, Z. ve Öztürk, M. (2023). ECO lojistik ağının geliştirilmesi ve bölgesel ticaret üzerine etkileri. *Lojistik ve Tedarik Zinciri Araştırmaları*, 9(1), 34-52.

- Kasapoğlu, M. ve Duman, Ç. (2020). ECO Kalkınma Bankası projesi: Bölgesel finansal entegrasyonun güçlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar*, 7(2), 89-107.
- Kaya, M. ve Aydın, K. (2023). Türkiye'nin ECO içindeki enerji liderliğinin bölgesel enerji güvenliğine etkileri. *Enerji Politikaları Dergisi*, 9(1), 56-74.
- Kaya, M. ve Demir, K. (2023). ECO Kalkınma Bankası'nın kurulmasının bölgesel altyapı projelerine etkisi. *Finansal Kuruluşlar Dergisi*, 8(1), 45-62.
- Kaya, M. ve Ersoy, S. (2023). ECO Ticaret Anlaşması'nın tam uygulanması ve bölgesel ticaret potansiyeli. *Uluslararası Ticaret Hukuku*, 6(1), 78-95.
- Kaya, M. ve Ertaş, Y. (2023). Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik liderliğinin bölgesel kalkınmaya etkileri. *Ekonomik Araştırmalar*, 12(2), 56-72.
- Kayani, F. ve Ahmad, Z. (2022). Türkiye'nin ECO içindeki ekonomik ağırlığı ve kurumsal yapılanmadaki rolü. *Ekonomi Politik Araştırmaları*, 10(3), 145-163.
- Khan, M. ve Nawaz, S. (2021). ECO bölgesinde ticaret engellerinin azaltılması ve bölgesel ticaret potansiyeli. *Uluslararası Ticaret Dergisi*, 9(2), 112-129.
- Koçak, E. (2017). Girişimcilik ve İnovasyon Ekonomisi. *Girişimcilik Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 34-50.
- Korkmaz, E. (2019). Dijital Dönüşüm ve İşletmeler. *Dijital İşletme Dergisi*, 1(1), 100-115.
- Lee, K. (2014). Technology Transfer and Innovation in Emerging Economies. *International Journal of Technology Management*, 64(3-4), 193-205.
- Lichtenberg, F. R. (1992). The output contributions of computer equipment and Structured R&D. *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No. 4047.
- Mukerji, B. (2008). The role of organizational capabilities in technology commercialization performance. *Journal of Technology Management & Innovation*, 3(4), 28-37.
- Özdemir, Y. (2013). Ekonomik İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkelerin Ekonomik Gelişimi. *ECO 2013 Bildirisi*, 1-18.
- Özdemir, Y. ve Kartal, Z. (2023). Türkiye'nin ECO liderliğinin küresel aktörlük kapasitesine etkileri. *Stratejik Analizler*, 7(1), 67-85.
- Öztürk, A. ve Karataş, M. (2022). Türkiye'nin ECO içindeki ticaret ve yatırım potansiyeli. *Uluslararası Ekonomi ve İşletme Araştırmaları*, 10(3), 67-85.
- Pamir, N. (2021). Türkiye'nin enerji transit projelerinin ECO bölgesine ekonomik etkileri. *Enerji Ekonomisi Dergisi*, 8(2), 45-63.
- Pisano, G. P. (2015). You Need an Innovation Strategy. *Harvard Business Review*, 93(6), 44-54.
- Prahalad, C. K. ve Krishnan, M. S. (2008). The New Age of Innovation: Driving Co-Created Value Through Global Networks. *McGraw Hill Professional*, 67-89.
- Robinson, J. A. ve Acemoglu, D. (2013). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge University Press.

- Roper, S. (2017). Innovation and firm performance: A survey of the literature. *Research Policy*, 46(1), 27-38.
- Sezer, H. (2014). İş Ahlakı ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk. *Etik Dergisi*, 5(3), 24-39.
- Sharma, S. ve Sen, R. (2020). ECO ülkeleri arasında ticaret hacmi ve ekonomik entegrasyon potansiyeli. *Bölgesel Ekonomik İşbirliği Raporu*, 45-67.
- Şahin, M. (2016). İşletmelerde Çevresel Sürdürülebilirlik. *Çevre Bilimleri Dergisi*, 22(3), 101-115.
- Şentürk, M. ve Kaygısız, E. (2022). ECO'nun kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi: Finansal ve ekonomik boyutlar. *Ekonomik Entegrasyon Dergisi*, 15(2), 89-106.
- Tekin, A. A. (2014). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Stratejik Yönetim. *İK Yönetimi Dergisi*, 9(1), 25-35.
- Tidd, J. (2015). Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change. *John Wiley & Sons*, 123-156.
- Türk, S. ve Çelik, H. (2023). ECO lojistik ağı: Bölgesel ticaret maliyetlerinin azaltılması. *Uluslararası Lojistik Araştırmaları*, 7(1), 56-73.
- Türk, S. ve Yılmaz, K. (2023). ECO E-Ticaret Platformu: Bölgesel ticareti geliştirme potansiyeli. *Dijital Ticaret Araştırmaları*, 6(1), 45-62.
- Von Hippel, E. (2005). Democratizing Innovation. *MIT Press*, 17(4), 187-199.
- Wani, N. ve Ahmad, S. (2023). ECO ülkeleri arasında gümrük birliği perspektifleri ve ekonomik etkileri. *Bölgesel Entegrasyon Çalışmaları*, 11(2), 112-130.
- Yılmaz, B. (2011). Stratejik Yönetim Sürecinin Önemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 1-20.
- Yılmaz, B. ve Akın, K. (2023). ECO Dijital Ekonomi Stratejisi'nin bölgesel dijital dönüşüme etkisi. *Dijital Ekonomi ve Yönetim*, 4(1), 67-84.
- Yılmaz, B. ve Kartal, Z. (2023). ECO bölgesinde ticaret hacmini artırmak için öneriler. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi*, 16(2), 134-151.
- Yılmaz, B. ve Akyüz, S. (2023). Türkiye'nin Orta Koridor projesinin ECO ülkeleriyle ticarete etkileri. *Ulaştırma Ekonomisi Dergisi*, 6(1), 45-63.
- Yıldırım, H. (2023). İnsan Kaynakları Yönetiminin Geleceği. *İK Dergisi*, 1(1), 33-47.
- Yıldırım, H. ve Kara, M. (2023). ECO Ödeme Birliği'nin bölgesel ticarete potansiyel etkileri. *Bölgesel Finans Dergisi*, 8(1), 34-51.
- Yücel, M. (2015). Teknoloji Yönetimi: Temel Kavramlar ve Uygulamalar. *İnovasyon Dergisi*, 11(2), 15-29.
- Zeng, Y. (2009). An Analytical Framework for Assessing Technological R&D Performance. *Technological Forecasting and Social Change*, 76(8), 1010-1022.
- Diğer Kaynaklar:**
- Akgün, S. (2017). Türkiye'nin bölgesel güvenlik stratejileri ve uluslararası hukuk. *Uluslararası İlişkiler Konferansı Bildiri Kitabı*, 145-162.

- Akın, A. (2020). İkna Etme ve Pazarlama Stratejileri. *Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 45-60.
- APA (American Psychological Association). (2020). *Publication Manual of the American Psychological Association* (7th ed.). American Psychological Association.
- Aydın, S. (2010). Türkiye'nin Avrasya politikası: İşbirliği ve entegrasyon. *Dış Politika Analizi*, 25-40.
- Christensen, C. M. (2013). The innovator's solution: Creating and sustaining successful growth. *Harvard Business Review Press*, 156-178.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. SAGE Publications.
- Dünya Bankası. (2022). *Lojistik Performans Endeksi 2022*. Dünya Bankası Yayınları.
- ECO Sekreteryası. (2021). *ECO Vision 2025*. ECO Publications.
- IMF (International Monetary Fund). (2023). *World Economic Outlook*. IMF Publications.
- Pamir, N. (2007). *Enerji politikaları ve küresel gelişmeler*. Stratejik Araştırmalar Vakfı.
- Resnik, D. B. (2020). *The Ethics of Research with Human Subjects: Protecting People, Advancing Science, Promoting Trust*. Springer.
- Smith, A. (2013). The impact of technology on business growth. *International Journal of Business and Management*, 8(2), 1-10.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). *Ulusal Yapay Zeka Stratejisi ve Eylem Planı*. Ankara.